

ივერია

საპოლიტიკო და სალიბერალურ
ქურონალი

წელიწადი მეშვიდე

№ 10

თბილისი

უკუთმე სელაძის სკამბა, ღორის-მელიქოვის ქუჩაზე
1883

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 6 ноября 1883 г.

ბანსხალეზანი.

ქუჩნალი

«ივერია»

(წელიწადი მერვე)

მომავალ 1884 წ. იანვრიდამ ქუჩნალი «ივერია» გამოკა ყო-
ველ-თოგე და თოგე იმავე სახით და სიერწით, როგორც აქა-
მომდე გამოდიოდა.

ხელის-მოწერა მიიღება:

თბილისში: შაკერდოვის საგენტოში და «ივერიის»
რედაქციაში, რომელიც იმყოფება სიმონსონოვის ქუჩაზედ,
ნაზაროვის სახლებში. შირველი კლასიკური გიმნაზიის უკან,
სადაც ზედა საართულში «დროების» რედაქციაა და იქვე, შუა
სართულში, რედაქცია «ივერიისა».

ქუთაისში, ჭილაძეების წიგნის მაღაზიაში, ბუღკაწთან.

ბათუმში, «წერა-კითხვის საზოგადოების სკოლის მა-
სწავლებელ მ. ი. ნათაძესთან,

ფასი მთელის წლისა 7 მან., სოფლის მასწავლებელთა-
თვის—5 მან.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთ ამ ადრესით უნდა დაიხარონ
ქუჩნალი:

Въ Тифлисѣ, въ редакцію журнала «ИВЕРІА»

სკედრი ფული სელის-მომწერმა ქუჩნალის დაბარებისა-
თაფსვე უნდა გამოგზავნოს რედაქციაში.

რედაქტორი და გამომცემელი ილ. შავჭავჭავაძე

მიიღება ხელის-მოწერა
 მოძავალ 1884 წლისათვის

«**დ რ ო ე ბ ა ზ ე დ**»

(წელიწადი მეცხრამეტე)

თბილისში, «დროების» რედაქციის კანტორაში, სი-
 მონსონოვის ქუჩაზედ, ნაზაროვის სასაღვთისო, პირველი კლასი-
 კური გიმნაზიის უკან.

თელავში, კანონოსტომასიძეთან.

ქუთაისში, ჭილაძეების წიგნის მაღაზიაში, ბუღვართან.

ბათუმში, «წერა-კითხვის» სკოლას მასწავლებელ მ. ა.
 ნათაძესთან.

ბორში, საზოგადოების დეპოში, ალალო თუთაყვითან.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთა ამ ადრესით უნდა დაიხარონ
 გაზეთი: ВЪ ТИФЛИСѢ, ВЪ РЕДАКЦІЮ «ДРОЭБА».

ფასი ხელის-მოწერისა

წლით (12 თვით) 9 მ., 11 თვით — 8 მ. და 50 კ.
 10 თვით — 8 მ. 9 თვით — 7 მ. და 50 კ., 8 თვით — 7 მ.
 7 თვით — 6 მ. 6 თვით 5 მ., 5 თვით — 4 მ. 50 კ., 4
 თვით — 4 მ., 3 თვით — 3 მან., 2 თვით — 2 მ., 1 თვით
 1 მან.

სოფლის მასწავლებელთათვის წლით — 7 მან., 6
 თვით — 4 მან., 3 თვით — 2 მან.

სკედრი ფული ხელის-მოწერა გაზეთის დაბარებისათვისავე
 უნდა გამოგზავნოს რედაქციაში.

გამომცემელი გ. ქართველიშვილი.

რედაქტორი ი. მაჩაბელი

1884 წ. იანვრის თვიდან

ჟ. თბილრსში

გამოცემის ყოველ-თვიური ყრმათა საკითხავი სურათებისანი
ყურნალი

ნ მ გ ა თ ი

პედაგოგიური ნაწილის დამატებით.

მთელი წლის გამოცემა ყურნალი «ნობათი»-სა იქნება 12 წიგნი, რომელიც ზედ მიწვევით შეადგენს 800 გვერდამდე დიდი ძირმართისა და თითო წიგნი არა ნაკლებ 4 ბეჭდ. ფურცლისა.

ყრმათა საკითხავ წიგნისათვის საჭირო სურათები დამზადებული იქნების ჰეტერბუგში.

ქრისტეშობის თვეში გამოვა ნიმუშად ერთი ნომერი, რომელიც უფასოდ დაურიგდება 1884 წლის სელას. მომწერლებს.

ყრმათა საკითხავ წიგნში დაიბეჭდება: ლექსები, მოთხრობები, ზღაპრები, სურათები ხალხის ცხოვრებიდამ; ბიოგრაფიული მოთხრობები, მოგზაურობა, კვიზოდიური მოთხრობები ისტორიიდან, ამბები გეოგრაფიიდან და ბუნების მეცნიერებიდამ; იგაკები, ანდაზები, გამოცანები, შაირები, არითმეტიკული გამოცანები; სათამაშოები, რებუსები, სიმღერები ნოტებით და სხვ.

დამატებაში—მშობელთა და აღმზრდელთათვის—დაიბეჭდება: პედაგოგიური სტატიები მშობელთა და აღმზრდელთათვის შესასებ უმაწილების აღზრდისა და სწავლისა (პირველ-დაწვებითი). კრიტიკული და ბიბლიოგრაფიული სტატიები პედაგოგიური თხზულებებისა. პედაგოგიური ქრონიკა ჩვენი და უცხოეთის ცხოვრებიდამ. ნარკვი. «ნობათი»-ს ფოსტა. განცხადებანი.

დამოუკიდებელი მონაწილეობა უწონდალ «ნობათ»-სა აღუ-
თქვეს და მიიღებენ: თ. აკ. რ. წერეთელი, თ. რ. დ. კრის-
თავი, გ. ე. წერეთელი, თ. ნ. ტ. დადიანი, ი. ბაქრაძე, ე.
რ. გაბაშვილისა, ა. მ. მოჩხუბარიძე (ყაზბეგი) და სსვ.

უწონდალზე სელის-მოწერა:

უწონდალი «ნობათი» ქალაქს გარეშე გაგზავნით და ქა-
ლაქში დარიგებით ეღირება წელიწადში ოთხი მანეთი. ცალკე-
ნომერი ათი შაური. მარტო ნახევარი წლით სელის მოწერა
არ მიიღება.

სოფლის მასწავლებელთ შუემლიანთ გამოგზავნონ: თავ-
და-პირველად—2 მან. და შემდეგ: მაისში—1 მან. და ენკე-
ნისტვეშიც—1 მან.

რომელთაც ამ რიგით სელის მოწერა ჰსურთ, პირ-და-
პირ რედაქციას უნდა მიმართონ.

სელის-მოწერა მიიღება:

თბილისში უწონდალი «ნობათი»-ს რედაქციაში, ალექსან-
დრუვის ბაღთან, საზინის ქვემოთ, თუმანიშვილის სახლ. № 7
და შაკერდოვის წიგნის სააგენტოში.

ქუთაისში—ტილამის წიგნის მაღაზიაში.

გორში—ეკ. ფურცელაძისას.

თელავში—ი. პ. როსტომაშვილთან.

ფოსტის ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію педагогиче-
скаго журнала «Нобати».

რედაქტორი-გამომცემელი ა. ს. ლულაძე.

ОБЪ ИЗДАНИИ ВЪ 1884 ГОДУ ЖУРНАЛА

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБОЗРѢНІЕ

(годъ четвертый)

Журналъ, какъ и прежде, будетъ выходить по четвергамъ, въ размѣрѣ отъ 1 до 2 печатныхъ листовъ, по слѣдующей программѣ:

I. Статьи по всѣмъ вопросамъ, вытекающимъ изъ теории права и судопроизводства.—II. Перечень, изложение и обсужденіе важнѣйшихъ распоряженій и узаконеній правительства.—III. Судебная хроника: а) отчеты о засѣданіяхъ въ судахъ, преимущественно Кавказскаго края, и б) особенно интересныя рѣшенія Кавказскихъ гражданскихъ судовъ по вопросамъ права и судопроизводства, вызваннымъ мѣстными особенностями края.—IV. Корреспонденціи юридическаго содержания.—V. Краткіе отчеты о новыхъ книгахъ юридическаго содержания (Обзоръ юридической печати и библиографія) —VI. Смѣсь (разныя извѣстія.) Случай изъ судебной жизни и практики.—VII. Тезисы кассационныхъ рѣшеній: а) кассационныхъ департаментовъ сената и б) Тифлисской судебной палаты.—VIII. Извлеченіе изъ приказовъ о важнѣйшихъ назначеніяхъ по вѣдомству юстиціи.—IX. Судебный указатель. Резолюціи Тифлисской судебной палаты по дѣламъ, апелляціоннымъ и кассационнымъ.—X. Объявленія казенныя и частныя.

При всей трудности изданія юридическаго органа на далекой окраинѣ Россіи, необходимость

и полезность такого органа на Кавказѣ доказывалась вступленіемъ «Юридическаго Обозрѣнія» въ четвертый годъ своего существованія. Въ настоящее время редація заручилась сотрудничествомъ многихъ юристовъ, врачей и публицистовъ. Мы можемъ указать, какъ участниковъ въ нашемъ журналѣ: К. Д. Анциферова, Д. З. Бакрадзе, О. А. Быкова, Ф. К. Бакало, Кн. К. А. Бебутова, Г. Г. Гвишиѣва, А. А. Гребенщикова, С. І. Гулишамбарова, Н. А. Днигельштета, К. В. Долгова, Г. А. Джаншисва, Г. И. Еджубова, Д. И. Кипіани, Д. В. Квиркелиа, П. И. Ковалевскаго, П. М. Лебединскаго, Я. И. Лудмера, П. Я. Николадзе, П. А. Опочинина, Д. П. Пурцеладзе, Я. И. Рашета, П. П. Смиттена, В. Д. Спасовича, А. В. Степанова, А. А. Фонъ-Ашеберга, В. А. Хлѣбникова, П. А. Шаврова и др.

Въ распоряженіи редакціи имѣются статьи, какъ мѣстнаго, кавказскаго, такъ и общаго интереса. Изъ числа ихъ предназначены къ печатанію въ 1884 году: матеріалы для новыхъ Уложений— Уголовнаго и Гражданскаго, о водовладѣніи на Кавказѣ и другихъ мѣстахъ по законамъ: царя Вахтанга, шаріату и др., о межеваніи, о пошлинахъ, о литературной и музыкальной собственности, о нефтяныхъ законахъ въ разныхъ странахъ, о колоніяхъ преступниковъ, о сельской адвокатурѣ, о безпріютныхъ дѣтяхъ, о формѣ суда присяжныхъ на Кавказѣ, о хизанахъ, о сапошеняхъ, о древне-армянскомъ законодательствѣ. (изслѣдованія Мхитара-Гоша), о мусульманскихъ законахъ на Кавказѣ, о древне-еврейскомъ законодательствѣ и пр.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

Редакція и Администрація журнала (для приёма подписки, объявлений и розничной продажи) — Тифлисъ, Сололакская ул., д. кн. Меликова.

Подписная цѣна на журналъ, съ доставкою и пересылкою: на годъ—10 р.; на 6 мѣс.—6 р.; на 3 мѣс.—3 р. 20 к.; на 1 мѣс.—1 р. 25 к. Подписываться можно съ 1-го числа каждаго мѣсяца и не далѣе конца года.

Разрочка въ платежѣ денегъ допускается— для годовыхъ подписчиковъ: при подпискѣ 4 р., въ мартѣ и апрѣлѣ по 3 р., и для полугодовыхъ: при подпискѣ 3 р. и черезъ два мѣсяца еще 3 р.

При перемѣнѣ адреса вносятся 40 к.

Объявленія, казенныя и частныя— строка пети́та 10 коп., $\frac{1}{2}$ страницы 3 р. 25 к., цѣлая стран. 6 р. 50 коп.

Подписка и объявленія принимаются также въ Москвѣ и Петербургѣ, въ книжныхъ магазинахъ И. П. Анисимова.

Отдѣльные №№ «Юрид. Обзор.» продаются по 25 коп. въ Тифлисъ, въ центральной книжной торговлѣ и въ г. Кутаисѣ, въ книж. маг. Чиладзе.

Статьи должны имѣть подпись и адресъ ихъ автора, для свѣдѣнія редакціи, и могутъ подлежать передѣлкамъ и сокращеніямъ.— Статьи безъ означенія условій гонорара признаются бесплатными.— Обратная пересылка рукописей для редакціи не обязательна.

При доставленіи въ редакцію «Юридическаго Обозрѣнія» экземпляра юридическаго сочиненія, о немъ будетъ данъ отчетъ и свѣдѣніа публикаціа.

ქართულ ხალხის გვერდობა და განათლება
პე-VI საუკუნეში.

(დასასრული *)

უნდა ვსთქვათ, რომ ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებას, რომ სუცუერის ანბანის სმარება ქართულ ეპი-მე-VII საუკუნის დამდეგს დაიწყო. ეს გარემოება მხოლოდ ლაზარება მოიტანა და სკენც არ დაკვირვებულ იმისი ვახსენებ. ამისათვის ადვილად ვსტოვებთ ამ საგანზედ ლაზარებას და გადაკვირვებულ შედეგს საგანზედ, სასულდობრ, იყო რამე განათლება ქართველ ხალხში მე-V საუკუნეს, თუ არა? ჰქონდათ რამე წარმართება იმ სკოლებს, რომელნიც ამ დროს გაიშრობნენ? რა სარგებლობა და ნაყოფი მოუტანეს ერის დიდებულსა და გამოჩენას ამ დროის სკოლებში? გამოაფხინდეს იმათ ხალხის ჭკუა-გონება, თუ უფრო დააზნულეს?

ფაქტები ამტკიცებენ, რომ მესრობის დროს ბაკურ მეფისა და არჩილ მეფის სურვილით გამართულ სკოლებში კარგად ასწავლიდნენ მათინდელს ქრისტიანულს მეცნიერებას და ფრანკის მეცნიერებით უნერგავდნენ მოწაფეთ ეროვნობის გრძობას.

*) ივერია № 9, 1883 წ.

ზას, სამშობლო ქვეყნის სიყვარულს, საკუთარის მწერლობის აღუვალების სურვილს, პოლიტიკურისა და ეკლესიურის თავისუფლების წადილს. მასწავლებლად იყვნენ: ტერი, მუშე, ლენტი, ენაჭი, გნიტი და დანანი.

ესენი ყველანი შთამომავლობით ქართველნი იყვნენ თუ არა, ამის შესახებ ქორენელი არას ამბობს; მაგრამ უეჭველი კი უნდა იყოს, რომ იმათ კარგად იცოდნენ ქართული ენა. თუ ასე არ ყოფილიყო, არც ოსტატებად დააყენებდნენ იმათ ქართველთ სკოლებში, ამისათვის რომ ამ დროს ეროვნულ მწერლობის აღდგენის იგიქრში და ზრუნვაში იყვნენ თვით ქართველნი; იმათ რომ ქართული არა სცოდნოდათ, ვერც ქართულ ენაზედ წერა-კითხვას ასწავლიდნენ ქართველთ უმაწვილებს. აქედამ სჩანს რომ მე-V საუკუნეში ქართველთ შორის იყვნენ განათლებულნი და განვითარებულნი სწავლა-მეცნიერებისა შინი, რომელნიც წინ მიუძღოდნენ ერის განათლების საქმეს. მაგრამ ხსენებულნი მასწავლებლებნი დიდ-სახს არ დაჩხენილან მასწავლებლების თანამდებობაში. უნდა ვითიქროთ, რომ იმათ სწავლებისათვის სასულემძღვანელო წიგნები არა ჰქონდათ სამშობლო ენაზე სკოლებში სახმარად და ამისათვის წავიდნენ სირიას, საბერძნეთს, ალექსანდრიას (ეგვიპტეს) და პალესტინას ბერძნული და სირიული ენების ზედ-მიწევნით შესასწავლად და საეკლესიო და სამღვთო წიგნების გადმოსათარგმნელად. მოსე ქორენელი ამბობს, რომ შესრობმა და სააკმა ამ აზრით გაგზავნეს ხსენებულს ქვეყანას თავისნი მოწაფენი: იოსები, მისი ამხანაგი ეზნიკი, ბოანე, არდღან, მოსე ქორენელი და სხვანი და ამათ თავის ნებით უკან

გაჭყა ის ლეონტიცა, რომელიც ქართველთ სკოლაში ისპირს იყო მასწავლებლად*).

მოსე ქორეელი თავის მოთხრობაში გვაუწყებს, ვითომც მარტო სომხებს ჰქონოდათ ამ დროს სურვილი საძმთო წერილის თარგმნისა და მეცნიერნიც მსოფლად ისინი ყოფილიყვნენ; მაგრამ, ვგონებ, ეს სრული ჭეშმარიტება არ არის. მასმ რას აგუებდნენ ის ასალ-გაზდა ქართველნი, რომელნიც ამ დროს გამართულ სკოლებში სწავლობდნენ? რას ასწავლიდნენ ქართულს ენაზე, თუ წიგნები არა ჰქონდათ და არა სთარგმნიდნენ? ვინ იყო ლეონტი, რომელიც ისპირს მასწავლებლად იყო და წავიდა საბერძნეთს წიგნების სთარგმნელად, თუ არა ქართველი? ნუ თუ ესეც იმისათვის გაჭყა უკან სომხებს, რომ წიგნები ეთარგმნა სომხებისათვის და არა ქართველთ სკოლებისათვის? საეჭვოა, რომ ლეონტის სომხურს ენაზედ წიგნები ეთარგმნოს. იმან მსოფლად მოიტანა კონსტანტინეპოლიდამ ნამდვილი დედნები სამართო წიგნებისა, ხოლო სააკმა და ეზნიკმა გადათარგმნეს სომხურს ენაზე**).

ერთის სიტყვით, თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ გარემოებას, რომ მესრობის მოწაფეებად მარტო სომხები არ იყვნენ, აგრეთვე იმას, რომ საქართველოს მიწა წყალზე მე-

*) იხ. Ист. Хоренс. гл. 209, 220, 221. Ист. В. Великого, гл. 64

**) იხ. Всеоб. Исторія ст. Таронскаго, перев. Эмина стр. 51.

სრობის დროს რამდენიმე სკოლა იყო გამართული, მესრობი ერთგულად მოქმედებდა ნუხის (ქიშში), ზაქათაღის, (ბელაქანში), სიღნაღის (გარდაბანს ანუ გარდმანს), ტაშირის (ჯავახოს), ისპირის (ბათუმის მხარეს) მხარეებში და აგრეთვე ივერიაში, მაშინ ვგონებ ადვილი მისასდომი იქნება, რომ საბერძნეთს და სსეკან სწავლის გასაგრძელებლად წავიდნენ მრავალნი ასალ-გაზდა ქართველნიცა. მაგალითად, სად შეისწავლა თაკაძმა ჯაყელმა, რომელიც ვაზღან დიდის სიტყვით მესრობის მოწათე იყო, ისრე რედ მიწვევით ბერძნული ენა, თუ არა საბერძნეთში? ქორეული იმას ბერძნულ ენის მთარგმნელს ეძსის. რათა, რისთვის, თუ რომ ის არა სთარგმნიდა წიგნებს ბერძნულ ენიღვან? უეჭველია, რომ იმას ბერძნულისა და სომხურის ენების «მთარგმნელად» არ დაასსელებდა, თუ რომ არ გაეწია ეს შრომა. ამ გვარსავე სასულს ის უწოდებს ასალ-გაზდა აღბანიის მეცნიერს ბენიამინს, მხოლოდ იმ გარეკით, რომ უგანასენელს «ნიჭიერ მთარგმნელად» ისსენიებს. თუ ასეა, მაშ უეჭველია, რომ მესრობის დროს სომეხნიც თარგმნიდნენ წიგნებს ბერძნულის ენიღამ, ქართველნიც და აღბანიელნიც, — უკვლანი თავ-თავიანთ სამშობლო ენებზე, და უცხო ქვეყნებს წავიდნენ მეცნიერების უფრო რედ-მიწვევით შესასწავლად აგრეთვე ქართველნიცა. მართლაცა და არიან ისეთნი ისტორიულნი თქმულებანი, რომელნიც ამტკიცებენ, რომ ამ დროს საბერძნეთს, სირიას, მცირე აზიას და პალესტინას, წავიდნენ სწავლავანათლების მისაღებად მრავალნი ქართველნი.

ბაკურ მეფის დროს სკოლები რომ დაარსდა საქართველოში, ამის შემდეგ, არ გასულა დიდი ხანი, წავიდა საბერძნეთს. ამავე მეფის შვილი მურვანოსი დასხვათა თანა სუფე წულ-

თა». «ქართლის ცხოვრება» ამბობს: «საბერძნეთს წასვლამდე მურვანოსმა ზედ-მიწევნით იცოდა ქართული ენა და შესწავლული ჰქონდა აგრეთვე სამღვთო წერილიც. ეს იყო ტასტის მეძვეიდრე, მაგრამ საბერძნეთს რომ წავიდა, მსწრაფლად ისწავლა ბერძნული და ასურული და თილდოსოფოსობა სრული». მაგრამ მიიღო ბერული მიმართულება, ტასტის მეძვეიდრეობა-ზედ ხელი აიღო და იერუსალიმს წავიდა. იმას თან ასლდა ორი კაცი. ვინ იყვნენ ეს ორნი, თუ არა დავით და სტეფანე მთარგმნელები? ანუ მასთან მეოფი საჭურისი იოანე და მისი მოწაფე და ცხოვრების დამწერი ასურულს ენაზე ქართველი ზაქარია? აქედან მურვანოს გაემგზავრა და მოიარა კერძოდ ეგვიპტე, ნახა ყოველგან მოღვაწე ბერები და განდუგებინა, მერმე მოვიდა ისევე იერუსალიმს, აღაშენა მონასტერი, დასასლდა იქ, მოუყარა ქართველებს თავი, რომელოც შეისწავლეს ბერძნული და ასურული ენები და შეუდგენ სა-მღვთო და საეკლესიო წიგნების თარგმნას. მას თან ასლდ-ნენ დავით, სტეფანე და ზაქარია. ამ უკანასკნელმა დასწერა მურვანოსის ცხოვრება ასურულს ენაზე და ერთმა მისმა მოწაფეთაგანმა ქართულად სთარგმნა. მაგრამ პლატონ იოსელიანი იხსენიებს მეოთხე პირსაც, რომელსაც სახელად ტატიანეს (ტატოს) ეძახის. იმ ამბობს, რომ მონასტერი [იერუსალიმში ამ თავადმა აღაშენა; ჩემის წინათ კი, ეს ტატიანე იყო არა უბრალო თავადი, არამედ მეფის ბაგურის (ანუ კარაზ-ბაგურის) მეძვეიდრე შვილი. საქართველოში მას ერქვა მურვანოსი, ქრისტიანულად ტატიანე და ბერად რომ შედგა, დაარქვეს პეტრე. იერუსალიმში მოღვაწეობის დროს იმას მიუღია ეგვიპტის მწვალებლობა (ერესი). ისტორიკოსი ბარონი, რომელსაც ამოუწერია ცნობები ამ პეტრეზე კვატრის ისტორიადგან, ამბობს,

რომ ეს ჰეტრე ეკტის ანებმა, შემდეგ ხალკადონის კრებისა, მაიუმა ქალაქის ეპისკოპოსად ამოირჩიესო. ის უგუ-
რთხებია ამ თანამდებობაზე იერუსალიმის პატრიარქს, და ყო-
ფილა კაცო ძლიერ ღვთის-მსახური, კეთილ-განმზრახი, უმან-
კო ცხოვრებით და ისრეთი გამოჩენილი სწავლით, რომ პაპამ
გრიგორი დიოლოგმა მისი ქება დასწერა თავის თხზულება-
შიო, ამბობს «ქართლის ცხოვრება». საქართველოს ეკლესიას
მის სიწმინდეს აღვიარებდა მე-XVIII საუკუნის ნახევრამდეო
და მოიხსენებდა წმინდანთა-თანაო, ამბობს პლ. იოსელიანი.
ამის შემდეგ კი ის გამოირიცხა წმინდანების სიიღვან, რადგან
მას ეკტის ანების მწვალებლობა ეჭირა*).

თუ კი ერთხელ მიიღეს ჰეტრე წმინდანად, რადათ-და გა-
მოირიცხეს შემდეგო?—მკითხავთ. ნუ თუ მე XVIII საუკუნემ-
დე ქართველებმა არ იცოდნენ, რომ ჰეტრე ეკტის მწვალებ-
ლობის მომხრე იყო? ეჭვი არ არის, რომ იცოდნენ, მაგრამ
საქართველოს ეკლესიურიცა და სამოქალაქო ისტორიაც მო-
წმობენ, რომ ქართველთ ეკლესიას მხოლოდ ის სუფიერნი და
ისტორიულნი პირნი მიუღია წმინდანად, რომელთაც ერის ბე-
დნიერებისა, პოლიტიკურის თავისუფლებისა და სამშობლო ქვე-
ყნის მტრისაგან დასაცველად შეუწირავთ თავი, როგორც მა-
გალითად აჩჩილ მოწამეს, არგვეთის მთავართ: დავით და კო-
სტანტინეს, გობრონის, დიმიტრი თავ-დადებულს და სხვათა.
თუ ასეა, მაშ რაღა სიკეთე უყო თავის სამშობლო ქვეყანას-
მურავანოსმა ანუ ჰეტრემ, რომ ის წმინდანად მიიღეს? ეს სი-

* იხ. «ქართ. ცხოვ.» გვ. 103, 104 და 105; აგრეთვე:
«Жизнеоп. Святыхъ Груз. Церк.», Иссл. გვ. 13 და 14.,
«Истор. Груз. Церк.» გვ. 27

კეთ. და სამსახური სამშობლო ქვეყნისათვის, მის მიერ გაწეული, უთუოდ მდგომარეობდა იმაში, რომ მან აღაშენა იერუსალიმი მონასტერი, მოუყარა აქ თავი ბუნად შემოსილ ქართველებს და დაიწყო საღმთო წიგნების თარგმნა, რომელნიც ამ დროს საქართველოს ერს ესაჭიროებოდა ახლად გამართულ სკოლებში სსმარად.*)

შესანიშნავია ამ დროს აგრეთვე ეპისკოპოსი ავდი. ის იყო კარგად ნასწავლი ქართველი, მაგრამ სცხოვრებდა სპარსეთში, არ ვიცით რა მიზეზით. ისტორია ამ კაცზედ მოგვითხრობს, რომ ქრისტიანობის სიყვარულით მან დასწვა სპარსეთში ცუცხლის თაყვანის მტემლების ტაძარი**).

ამ ისტორიულ ცნობების მეტი სსვა რომ აღარა გვეჩნოდა რა, მაშინაც კი სამართლიანად თქმა შეიძლებოდა, რომ მე-IV საუკუნის დასასრულს და მე-V საუკუნეში ქართველ ხალხის განათლება რიგიანს გზა-კვალს ადგა და ადგილობრივ სკოლებში ნასწავლნი პირნი ჰქონდნენ სწავლის გაგრძელების საჭიროებას. მაგრამ ჩვენ გვაქვს სულში უფრო უაჭველნი ისტორიულნი თქმულებანი ამ საგნის შესახებ.

ჩვენ უგვე ვსთქვით, რომ ეროვნული სკოლები დაარსდა ბაქარ მეფის და არჩილ მეფის დროსაო. აი ამ უკანასკნელის დროს საქართველოში მთავარ ეპისკოპოსად იყო კინძე ურჯულეო მოგვი მოხიდან. ის შთამამაველობით იყო სპარსელი; მაგრამ საქართველოში იყო გაზდრილი და ჰქონდა შესწავლილი ქართული მწიგნობრობა. მთავარ-ეპისკოპოსი ბასილი რომ

*) იხ. «Истор. Груз. Церк.», გვ. 26 და 27.

**) იხ. Нумизмат. факты груз. царства Баратова,

გარდაიცვალა, მეფე აჩილმა ის განაწესა მის ადგილას, რადგან გარეუბრით ძალიან ერთგული ქრისტიანი იყო; მაგრამ იმას გულში ედვა ის ფიქრი, რომ გავერცელებინა საქართველოში ცრესლის თაყვანის-მცემლობა. კიდრე მეფე აჩილი და მისი შვილი მიწდატ მე-V ცოცხალნი იყვნენ, ის ძალიან ფრთხილად იყო. «ფარულად სწერდა წიგნებსა ყოვლისა საცდურებისასა და მეზადინეობდა ეკლესიის წესების შესლასა». მაგრამ მათ გარდაცვალების შემდეგ გამოცხადდა მისი ურჯულეობა. ეს ამბავი მოხდა ვასტანგ გორგასლანის დედის გამგეობის დროს. ამ დედოფალმა მოიხატოთა სახეკმეთიადგან მსწავლელი ეპისკოპოსი მიქელ და უბრძანა გაეშინჯა მობიდანის დაწერილი წიგნები. ეს წიგნები აღმოჩნდნენ ქრისტიანობის წინააღმდეგად, რისა გამო «დასწვა ყოველი წერილი მისი ქუშმარიტმან ეპისკოპოსმან მიქელ»*) .

ამ ფაქტიდან შეგვიძლიან დავასკვნათ ის აზრი, რომ აჩილ მეფის დროს ქართულ ენაზე წერა - ვითხვა გავრცელებული იყო ხალხში და იწერებოდნენ მისთვის საკითხავად სსკა-და-სსკა თსზულებანი, ზოგნი ქრისტიანობის თანახმად, ზოგნი ამ სწავლის წინააღმდეგ. ამ აზრის დასამტკიცებლად მოვიყვან იმ თქმულებასაც, რომ აჩილ მეფის შემკვიდრე შვილმა თავის ცოლისათვის გადმოხატარგმინა ქართულს ენაზე წმინდა სასარება. ქართლის ცხოვრება ამბობს: «ქმარმან მისმან მოჭგარა კაცნი სჯულის მეცნიერნი და უთარგმნა სასარება»**), ეს ფაქტი მოწმობს აგრეთვე იმას, რომ ამ დროს

*) ის. «ქართ. ცხოვ.» გვ. 110

***) იხილეთ იქვე

ქართველთ კარგად სცოდნიათ ბერძნული და ასურული ენები, რომლებიდანაც ისინი სთარგმნიდნენ საღმრთო წერილსა.

ამ დროებს ეკუთვნის ის 13 წმინდა მამანიც, რომელნიც მოვიდნენ სირიიდან საქართველოში. საქართველოს ისტორიკოსთ სიტყვით ისინი იყვნენ მოწაფენი სვიმეონ მესევეტისა, რომელიც დაიბადა 390 წელს. გარდა ამისა ამბობენ, რომ მარტყოფის მონასტერი ააშენეს მეფე ვახტანგ გორგასლანმა და წმინდამან მამამან ანტონმა. ამას ამტკიცებენ ამ მეფის სურათით, რომელიც მონასტრის კედელზეა დახატული და აგრეთვე მეფის იმამ-გუფისხანის და ამის დისა მარიაშის სიგელებით*). თუ ასეა, მაშ ეჭვი არ უნდა იყოს, რომ წმინდანი მამანი ყოფილან ვახტანგ მეფის თანა მედროენი. მართალია, ვახუშტი ამბობს, რომ ისინი მოვიდნენ ფარსმან მე-VI დროსაო, რომელიც მეფობდა გორგასლანის შემდეგ 555 წლიდან 570 წლამდე, მაგრამ პლ. იოსელიანის სიტყვით საბუთებით შეიძლება დამტკიცდეს, რომ ისინი მოვიდნენ საქართველოში 446 წელს, როცა გამეფდა გორგასლანი. ეს აზრი ჭკმმართად მიგვაჩნია ჩვენცა.

როგორც ქართველნი, ისინი ჯერ საქართველოში სწავლობდნენ იმ სკოლებში, რომელიც გაიხსნენ ბაკურ მეფისა და აჩილ მეფის დროს, მერმე წავიდნენ სირიას ბერული მოღვაწეობისა და უფრო უმეტესად ჭკუა-გონების გასახსნელად და განსაკითარებლად. ჩვენის ფიქრით, ისინი სწავლობდნენ ეფრატის მდინარის კიდეზე მყოფს ამ დროს აკემიტების, ანუ ქართულად, მლივიძარეთა მონასტერში. ის დაეფუძნებინა აქ

*) იხ. Ист. Грузии Кн. Баратова, т. II "ვეული", გვ. 39.

ერთს მცირე ზოიელს ბერს, სასულიერო აღმსარებელს. პირველ
სანებში აქ წმინდა მამანი ცოტანი იყენენ და დღე და ღამეს
ატარებდნენ ფსალმუნების ვითსვამი. მაგრამ მალე იმათ ბერნი
სსვანიც მოქმატენ და ბერთა რიცხვი 400-დე გასდა. ემინი
ამბობს, რომ ესენი «ხამომავლობით იყენენ: სირიელნი, სომეხ-
ნი, ბერძენნი, რომაელნი და ეგვიპტელები»; მაგრამ ჩვენ
გვგონია, რომ აქ იყენენ ქართველნიც და მათ შორის 13
წმინდა მამანიც. როცა 20 წლის შემდეგ მონასტრის მოთავემ
აღუქსანდრემ დაიასოვა მამანი—მღვდინები და თავის 50 მო-
წაფით წავიდა კონსტანტინეპოლს და იქ აღაშენა მონასტე-
რი*), მაშინ ეს 13 ქართველი წმინდა მამანიც წამოვიდნენ
თავიანთ სამშობლო ქვეყანაში და აღაშენეს მონასტრები მო-
ძღვრის მაგალითისამებრ. ქართველთა მემკვიდრეები ამბობენ:
როცა ისინი შემოვიდნენ მცხეთაში, მეფე, ქათალიკოზი ეკლა-
ვი და ხალხი ქართულს ენაზე მოიკითხეს, დალოცეს და აკურ-
თესეს. ეს თქმულება ამტკიცებს, რომ ისინი იყენენ ქართ-
ველნი და ამისათვის ქართული ენაც იცოდნენ. და ან ვი რა
საფიქრებელია მათი უცხო ნათესაობა!? თუ ისინი ქართველნი
არ იყენენ, მაშ სად და ან ვისთან შეისწავლეს ქართული ენა?
აგრეთვე საკითხებელია: როგორ და რა ენაზედ უჭადაგებდნენ
ქრისტეს სწავლას ქართველს ხალხს, თუ მისი ენა არ იცოდ-
ნენ. გარდა ამისა იმათ არ შემოუშვებდნენ სამეფოში, თუ რომ
ხამომავლობით იუკრიელნი არ ყოფილიყვნენ; ამისათვის რომ ამ
დროს უცხო ნათესავთაგან შემდგარ სასულიერო წოდების და-
თხოვნის თავდასრებში იყენენ ქართველნი: ამათ შემოსევით.

*) იხ. Хоренс., примѣчаніе 473 Эмина: 33. 320.

უფრო გაძლიერდებოდნენ უცხონი და ამას ქართველნი არ იზამდნენ.

მოვიდნენ თუ არა საქართველოში, იმათ აღაშენეს თორმეტი მონასტერი, რომელნიც შეიქმნენ ყარაულნი და მცველნი ქრისტიანობისა. ხალხზე გაკულების მოსაპოვებლად, ისინი დასასლდენ სოფლების მასლობლად. მათი უფროსი იოანე გადასასლდა ზედანის მთაზე. აქ იმან საეკრებოები დაამსო, აღაშენა მონასტერი, შეჭყარა მრავალნი ქართველნი და დაუწყო ხალხს წკრთნა ქრისტიანულს სწავლასი*). აბიოას ნეკრესელმა ჯერ მოაქცია ხალხი კასეთის გაღმა მხარეში, მერმე ეკურთხა კვისკობლად. ამან დაარღვია აღაზნის მარცხენა მხარეს საეკრებოები და გაძლიერა ქრისტიანობა ხალხში. ისრეთი მსურვალე სიუვარული გამოიჩინა სამშობლოსადმი, რომ არ მოეჩიდა სიკვდილსა. ის მოკვდა საწმინთოებისათვის სოფელს რესაში, გორის მასლობლად, და დამარხეს იქვე; მაგრამ შემდეგ მეექვსე საუკუნეში ხალხმა ამოაღებინა სამღვდლოებსა აქედგან მისი გვაძი და დასაფლავებისა მცხეთის ეკლესიაში. ქართველთ ესრეთი ღრმა პატივისცემა ჰქონდათ მისდამი, რომ ეკლესიამ დააწესა ყოველ შაბათობით მცხეთის ეკლესიაში გადისდებოდეს მის სადიდებლად და სახსენებლად წირვა-ლოცვისა.

ამ წმინდა მამაზედ ნაკლები ღვაწლი არ დასდო საქართველოს ზრეთვე იესე წილგნელმა. ამნაც მეფის თხოვნით მიიღო კვისკობლად წილგნის ეპარქიისა. ხალხის ჭკუა-გონების წარმატებისა და კეთილ-დღეობისათვის ის არა ჰზოგავდა თავის ძალ-ღონეს. ამ ნეტარმა მამამ თავის ხარჯით გაიყვანა რუ-მდინარე ქსნიდგან წილგნის მინდვრების მოსარწყავად. იო-

*) საქართველოს სამოთხე, გვ. 301

სებ ალავერდელმა მოაქცია ისტილოები და დაღისტინის ხეობების ხალხნი, და სთხოვა ქათალიგოზსა და მეფეს, რომ ეკლესიები აეშენებინათ ყოველგან.

მსხედ იღწვის აკრეთვე დავით, წოდებული გარეჟელად. ის ჯერ ცხვარება თბილისს, მთაწმინდაზე. აქედგან ყოველს ხუთშაბათს ჩამოდოდა ქალაქში და ასწავლიდა ხალხს ქრისტიანობის წესებს. მაგრამ ცილის წამებისა გამო შემდეგ გავიდა თბილისიდან და დასახლდა იქ, საცა ესლა ყარაიანზე მონასტერია, წოდებული სახელად: «დავით-გარეჟა.» აქ შემოიკრიფნენ მასთან მრავალნი ქართველნი მის მოძღვრებას და დარიგების მოსასძენად. მის მოწაფეთაგან შესანიშნავნი არიან: შო. ლუგა და დოდო.

რადგან სამოქალაქო და საეკლესიო ისტორია ამტკიცებს, რომ ძველს დროში ყოველგან მონასტრებში ბერები თავის მოღვაწეობასთან ერთად სწავლობდნენ საღმრთო წერილს და ქრისტიანულ მეცნიერებასაც, ამისათვის უნდა ვიფიქროთ, რომ მონასტრების დაარსებისათავე, იმათ გახსნეს სკოლებიცა და აქ სწავლობდნენ საღ-გაზდა ქართველნი. მათის მეცადინეობით ისე გაძლიერდა ქრისტიანობა და დამკვიდრდა ქართველ ხალხში, რომ მას შიში აღარა ჰქონდა-რა წარმართთაგან. ვახტანგ გორგასლანმა, რომელიც გამეფდა 446 წელს, ახლა სცნა შესაძლებელად დაეთხოვნა საქართველოდგან ბერძნის სასულიერო წოდება, გაესხნა ახალი ეპარქიები, დაუყენებინა ეპისკოპოსებათ ქართველები და გაერთავისუფლებინა ეკლესიის ანტიოქიის პატრიარქის მორჩილებისაგან. ეს საქმე მან მოახდინა 454 წლიდგან 485 წლამდე.

მაგრამ აქე უნდა ვსთქვათ, რომ ეს სურვილი მარტო ვახტანგს არა ჰქონდა. შეუძლებელიც იყო რომ მთელს ხალხში

მარტო შეიფეს ჭქონოდა ეკლესიის განთავისუფლების სურვილი და ხალხს ვი არა. მარტო შეიფე ვერ მოხვობდა ანტიოქიის პატრიარქას—ქართველთა სარწმუნოების მთავრის გაკლენას და უფლებას. სარწმუნოებას ისრეთი ღონიერი ძალა აქვს, რომ მის დაწველებების დაწვდევას ერთი ვაწი ვერ შეჭსძლებს, და ვერც გაჭბედავს; მეტადრე იმ გვარ საქმეს, როგორც იყო. პატრიარქის უფლების გაუქმება საქართველოს ეკლესიასე. მისთვის საჭირო იყო თანაგრძნობა მთელის ხალხისა და განათლებულ კაცებისა. და ვინ უნდა ყოფილიყვნენ გორგასლანის დროს ასრუთნი პირნი, თუ არა 13 წმინდა მამანი? ვინ უნდა და ვინ ჩააგონა ვასტანგის აზრი ეკლესიის დაუმოკიდებლობის მოპოებისა, თუ არა 13 წმინდა მამაი? ვინ გაამსწევა, ვინ გააბედავინა—მოკეთსონა საბერძნეთისათვის ეკლესიის თავისუფლება? უეჭველია, რომ მათ, ვინც ჭკუით, განათლებით უფრო განვითარებულნი იყვნენ ამ დროს, ე. ი. იმავე ანტიოქიის მამათა.

ამ გვარ განათლებულ პირთ გავლენისა გამო ვასტანგ გორგასლანის დროს განათლება, სამოქალაქო და პოლიტიკური ცხოვრება საქართველოში უფრო განვითარდა. თვით შეიფეს თავის დროს შესაფერი განათლება ჭქონდა მიღებული.

პირველი აღმწოდელი მისი იყო სპასპეტი საურმაგო ქმრისა და ამის სიკვდილის შემდეგ დედამ საგდუსტმა ის მიაზარა აღსაწოდელად სპასპეტს ვუანშერს და მთავარ-ეპისკოპოსს მიქელს. ბროსე ამბობს, რომ ამ შეიფეს ქართულს ენასე ჭქონდა მდიდრულად შემკობილი და შეკარბული სასარებაო, რომელიც შემკვიდრობის წესით შემდეგ შეიფების სელში გადასულა და 528 წლისა და 542 წლებს შუა შეიფე ფარსმან

მე-VI-ს შეუწირავს შიშ მღვიმელის მონასტრისათვის. *) არამც თუ მართლ სასარგებო, არამედ სხვა საღმთო წერილი და საეკლესიო წიგნებიც ჭქონიათ ამ დროს ქართველებს გადათარგმნილი. პროექსორი გალლის უნივერსიტეტისა გერეკე ამბობს, რომ «მე-VI საუკუნეში, არ ვაძინო ვი'გან არის გადათარგმნილი ქართულს ენასე მთლად ბიბლიაო. რომს, კატიკანში, მოიპოვება აგრეთვე მრავალი სულთ-ნაწერი ქართული წიგნები, რომელნიც ჯერ არავის განუხილავსო» (**).

საკვირველიც იქნებოდა რომ გორგასლანის დროს საქართველოს ერი უფრო განათლებული არ ყოფილ-იყოს, ვიდრე წინეო. მის წინად მეოთხ მეოთხეებმა განათლების საქმე კარგად განაწესა დაყენეს; ამან გაძლიერა სამეფო მსოფლოდ პოლიტიკურად, დაიცვა გარეშე მტერთაგან და არ მოშალა ის სკოლები, რომელნიც დამართეს მისმა წინაპრებმა. მემატიანენი ამტკიცებენ, რომ იმან ძლიან კარგათ აღსარულა ეს თავისი მოკვლეობა ერის წინაშეო. იმან დაამარცხა ჩრდილოეთის ვაკასიის მთიული ხალხები, დამშვიდა შიგნით სამეფო, გაუმკლავდა საბერძნეთსა და სპარსეთს და ბოლოს ორივეს შეურიგდა იმ პირობით, რომ ორივეს საქართველო ეცნათ დაუმოკიდებულ სამეფოდ და მის შინაურს საქმეში არასოდეს აღარ გარეულ იყვნენ.

ამ სახით სამეფო დამშვიდდა და გაძლიერდა. ვახტანგი შეუდგა ასლად შინაურს საქმის მოწყობას და სამოქალაქო

*) იხ. ურნალი «ივერია» 1883 წ., სტატია: ბაქრადისა, მაისის და ივნისის №№-ში.

***) იხ. Введение въ ново-завѣтныя книги свящ. писанія. Переводъ съ нѣмецкаго Арх. Михаила. 1869 года, стр. 289 и 291 въ примѣчаніяхъ.

ცხოვრების რიგის გზაზე დაეყენება. ამ საქმისათვის ვახტანგს გამოცდილება და ცოდნა არ აკლდა. ამ ცოდნის, სწავლის და გამოცდილების შესაძენად მოიარა მცირე ხნის, იყო ანტიოქიაში, ბაღდადში, იერუსალიმში, სპარსეთში და ინდოეთში. აქ ხას თავის თვალთ სამოქალაქო და სასულთნო წყობილებას, ხალხის ცხოვრებას და მეურნეობას, და რაც კარგი და ქვეყნისათვის სასარგებლო რამ იყო, ყველაფერი გავლენას თავის სამეფოში. საქართველოს ისტორიკოსი ბარათაშვილი ამბობს, რომ აბრეშუმის ქუჩის თესლი საქართველოში უფრო ადრე შემოვიდა, ვიდრე ევროპაში. ხეხში ის გავრცელდა უთუოდ გორგასლანში, სოლო ევროპაში ვა მისი ხმარება პირველად შემოვიდა იუსტინიანე იმპერატორის დროსა. დაბრუნდა თუ არა სპარსეთიდან, გარდა იმისა, რომ დააწესა საქართველოში დაუმოკიდებელი საპატრიარქო, გახსნა ახალი ეპარქიები და ყოველგან დააყენა ისრეთი კაცები ეპისკოპოსებად, რომელნიც მისნი ერთგულნი იყვნენ*). მაგრამ სამეფოს კეთილ-დღეობისათვის ეს კიდევ არ კმარადა. საჭირო იყო ხალხის ყოფა ცხოვრების გაუმჯობესება. ამ განზრახვით აღიქმნა ახლად ქალაქები, ააგო ტაძრები, მონასტრები, სიმაგრეები და დამართა სკოლები. პლ. იოსელიანი ამბობს: «ვახტანგ გორგასლანმა ეკლესიებთან დააარსა სკოლები; ეკლესიური წიგნები, რომელნიც გარყვნილნი იყვნენ გადაშერთაგან, ხელმოკრედ გადააქმნა, საჭირონი გადაათარგმნინა და დაურიგა ყველა ეკლესიებს. გარდა ამისა გავაყენა ქალაქებში, სოფლებში, აფხაზეთს, სამეგრელოს და კავკასიის მთიულ ხალხებში სასულიერო პირნი საქადაგებლად და ქრისტეს სჯუ-

*) იხ. Ист. Груз. кн. Баратоват. II, стр. 33—39.

ლის გასაკრელებლად ურწმუნოთა შორის*)). ამ საქმეში მისი თანაშემწენი იყვნენ: დიმიტრი, გრიგორი, ნერსანაძე, ადარნასე, ბაკური, აბტაჰანი, ხასანი და ბეკრიტიანი. მაგრამ უელაზე უფრო დიდი შრომა გასწია განათლების საქმეში მთავარ-ეპისკოპოსმა პეტრემ, «რომელი იყო კაცი ბრძენი, წმინდა და ფრად ღირსი და ყოვლისა სიბრძნითა და სათნოებითა აღსავსე»**). ამ მღვდელ-მთავრის შემწეობით შეეშინა ზოგჯერ მთავრის საწმენოება ძირს დასცა სამეფოში. სწავლა-განათლებით სრულიად დაუკარგა ამ საწმენოებას ხალხში ნდობა და ჭეშმარიტება, და აღამაღლა საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიური მნიშვნელობა გონიერების მოქმედებით და ფულის მოსაჭრელად ზარბისხანის გასწინით***).

განათლების საქმე და პოლიტიკური და ეკლესიური თავისუფლების იდეა ისრეთ მკვიდრს გზაზე იყო დაყენებული ამ სასულიეროს მეთვის დროს, რომ მის შემდეგ მეოთხე მეთექვსე წმინდა ანდერძად შეეკმნათ. მან თუმცა განათავისუფლა საქართველოს ეკლესია ანტიოქიის პატრიარქისათვის მოწინააღმდეგეებს და ქართველთაგან შემდგარი სასულიერო წოდება განამდიანა, ქათალიკოზი მაინც ბრძენთაგან ირსეოდა და ეს არ ეპრანებოდათ ქართველთა. განათლებამ გაუსწნათ იმათ ჭკუა-გონება, განვითარდა ხალხის ჭკუა-მეტნიერებითა, შეუყვარდათ თავისუფლება, და მოსურვეს თავის ეკლესიის გამგებლად თავიანთივე

*) იხ. Истор. Груз. церк., გვ. 55 და 56. აგრეთვე: Нумизм. факты груз. царст. Барат., გვ. 57.

***) იხ. ისტორია თეიმურაზ ბატ.—შვილისა, გვ. 279.

****) იხ. Нумизмат. факты груз. цар., стр. 41—111

კაცის ამოწვევა. «როცა ივერიელთ მოუკვდათ ქათალიკოსიო, ამბობს სომხის ისტორიკოსი ვარდან დიდი, ამ ქვეყნის თავადებმა მიუგზავნეს ჩვეულებისამებრ სომხის ქათალიკოსს მოსეს კეჩილეი და სიხოკეს სასულიერო მთავარი. მოსემ მისცა იმათ ვირიონი, რადგან ის მათი მასლობელი იყო; სოლო მოვიდა თუ არა იგი, მაშინვე დაიხურა მთლად ქვეყანა. ჩავარდა ეკლესია ქართველ კაცის ხელში და სრულიად განთავისუფლდა საბერძნეთის გავლენისაგან. ეს გარემოება ისრე ძლიერ არ ეწყინა საბერძნეთს, როგორც სომხების სასულიერო წოდებას. საბერძნეთისაგან განთავისუფლებულის საქართველოს ეკლესიის დამორჩილება ახლაც სომხებმა მოინდომეს. მაგრამ ძალად განათლებულმა ვირიონმა დაამარცხა მათი ქედ-მალღოვანება; და ამის გამო ხელი აიღეს ქართველების მშობაზე: დასწყევლეს, შეაჩვენეს და დაადგინეს საეკლესიო კრებაზე, რომ სომეხი კაცი ქართველს გაჭრობაში ისრე მოექცეს, როგორც ურბას; ნუ იქონიებსო მასთან მეგობრობას ნურც ლოცვაში, ნურც ჭამა-სმაში და ნურც უმაწილებს გახარებას. ქართველ ძიძას; ნუ წავა ნურც მცხეთას, ნურც მანგლისში ჰატოხსანის ჯვარისათვის თავუანის-საცემლად; ნუ მიიღებს მას ჩვენს ეკლესიაში და ნურც შეირთავს იმათს ქალს ცოლად. რომელიც სომეხიც ამას არ აღასრულებს, წყუელიძე იყოს*»). მაგრამ ვირიონმა, როგორც განათლებულმა კაცმა, მაგდენი ყური არ ათხრავა სომხების ამ გვარს ქვეყას.

ვირიონი დიდად განათლებული კაცი იყო, კამბობთ, ამისათვის, რომ ამას ამტკიცებს თვით სომხისავე ისტორიკოსი ვარდან დიდი. მისის სიტყვით ის იყო ჯავახეთელი

*) იხ. История Агванъ Баганкат., гз. 216.

ქართველი. სიემწვილეშივე გაგსაჩინელი იყო საბერძნეთის და სცხორებდა სოფელს ნიკოპოლს, კოლონის მასრასში, მდინარის გაილის კიდეზე. აქ მიიღო მან ბერძნული განათლება და ზედ მიწეინი იტოდა აგრეთვე ქართული და სომხური ენებიცა. ამასეუდ ნაკლები არ იყო არც მისი ამხანაგი, სასულად კისი. ესა და კირიონ ერთს სკოლაში სწავლობდნენ. კირიონი რომ დაბრუნდა საქართველოში, ამოხბს ვარდანი, მაშინ კისი მტირე აწიასივე დაწხა და სცხორებდა ნიკოპოლის მასლობლად სოფელს ზუტარში. როცა სომხებმა დაწუქეს საქართველოს ეკლესიას ბრძოლა და მოინდომეს თავის მხარეს გადაზიება, მაშინ ის დაბრუნდა სამშობლოში და კირიონმა აკურთხა ეპისკოპოსად. ამ დღიდან მან მიიღო ყოველის თავის ჭკუის ძალ-ღონით მონაწილეობა სომხებთან საწმენების ბრძოლაში*).

ეს ბრძოლა ამ ორ მეზობელ ხალხისა დაიწყო 551 წლიდან**), მაშასადამე კირიონი ვასტანგ გორგასლანის დროს ემწვილი უნდა ყოფილიყო და თავისი სწავლა ქართულს ენაზედ ამ მეფის დროინდელ სკოლებში უნდა დაეწყო, და სადაც ეს სწავლობდა, უეჭველია, აქ მრავალნი სსვანიც იყვნენ. მაგრამ ჩვენ ახლა გათავებულად მიგვაჩნია ჩვენს საგანზედ ლაპარაკი, და ამისათვის გადავდივართ დასკვნაზე და კიდევ გათავებთ ჩვენს წერილს.

ისტორიულნი ცნობანი, რომელნიც ჩვენ შემოკვრიბეთ ამ წერილში და ის მოსაზრებანი, რომელნიც დავაფუძნეთ ფაქტებზედ, უეჭველად ამართლებენ იმ აზრს, რომ მე-V საუკუ-

*) იხ. Истор. В. Великого, стр. 73 и 74.

**) იხ. იქვე შენიშვნებში, 96 გვერდი.

ნეში, როცა სომხები წავიდნენ უცხო ქვეყნებში სწავლის შესაძენად და საღმთო წიგნების სათარგმნელად, მაშინ წავიდნენ აგრეთვე ახალ-გაზდა ქართველნიცა. უეჭველია აგრეთვე, რომ მე-IV და მე-V საუკუნეებში ქართველებმა და სომხებმა ურბიერთის იანსმობით და შექმნობით გასსნეს სკოლები და დაიწყეს საღვთისწიერი განათლება საკუთარის აზნალების საშუალებით და კარგადაც მიდიოდა ეს საქმე. სომხის ისტორიკოსები ამბობენ: მე-V საუკუნე ჩვენის ლიტერატურისთვის ოქროს საუკუნე არისა*). თუ ამისივე თქმა არ შეიძლება ამ დროის ქართულ ლიტერატურის შესახებაც, რადგან უამთავითარებსა გაუჭრია ყოველივე ნაწარმოები, იმის თქმა მაინც თამამად შეიძლება, რომ მე-IV საუკუნის დასასრული და მე-V საუკუნე მთლად არის დრო ქართველი ჭკუა-გონების გაღვივებისა, აღდგომისა და განცხოველებისა; არის დრო სკოლების დამართვისა და ქრისტიანულ სწავლა-განათლების დაწყებისა.

მღვ. დიმიტრი შანიშვილი.

*) Арменія въ V в. Ахвердова, 83: 93—120

წერილნი ლორენსო ბენონისა.

(გაგრძელება*)

თ ა ვ ი XXXII

დიდი იმედი და დიდი გაჭირება.—ერთბაში შეწუხება.—სოცყუ-
ებული სიმშვიდე.—კატასტროფა.

ესლა ჩვენ მივედით ამ ჩემი მოთხრობის ძალიან სამწუ-
სარო ნაწილამდის. მე ვგრძნობ იმასვე, რასაც გრძნობს სოლმე
მგზავნი, როდესაც, დაღამების დროს, გაივლის რა ჯვრის
გვერდით, რომელიც დაუდგაკოთ რომელიმე საზარელი შემთხვე-
ვის გამო, ააჩივებს თვალს და ზუესს მოუჩქარებს. მეც აგრე-
თვე ვსედავ რა კლდეს, რომელზედაც შეიმუხრენ ყოველი ჩემი
იმედები და სისარული ჩემი ცხოვრებისა, ვგრძნობ შიშსა და
ვცდილობ მალე მოულო ბოლო ამ საქმეს.

თებერვლის დამდეგს 1833 წელს, —ასაღის საზოგადოე-
ბის ერთი წლისა და ორი თვის დაარსების შემდეგ, — ჩვენნი
საზოგადოების მდგომარეობა სავსე იყო იმედით, და შეჭირ-
ვებით.

*) „ივერია“ № 9, 1833 წ.

ჩვენ სრულიად დამშვიდებულნი ვიყავით, როდესაც ერთმა ჩვენმა ამხანაგმა გვითხრა რომ ორი ჩვენი ამხანაგი დაუჭვრია-
თო.

ამ სახლმა ამხანაგმა ჩვენ თავ-ზარი დაგვცა. მართლაც, ძალიან სამწუხარო იყო, მაგრამ როდესაც საქმე დაწვრილებით გავიგეთ, ჩვენდა დასამშვიდებლად დაგაწმუნდით, რომ საქმე ჯერ კიდევ ისე ცუდად არ იყო, როგორც ვიტორობოდ გვი-
ამბო. აი რა მომსდარიყო. ორი სერყენტი, რომელთაგან ერთი ჩვენს საზოგადოებას ეკუთვნოდა, ერთმანეთს წასხსუბობდნენ; იჭნება ისინი ცისუში ჩაეყვან.

არაფერი არ ამტკიცებდა, რომ იმათს დაჭერას რამე კავშირი ჰქონოდა პოლიტიკასთან. ჩვენ გადავწვიტეთ საქმე და-
წვრილებით გაგვეგო.

სამი დღე გავიდა, და არაფერი საყურადღებო არ მომს-
დარა. მეოთხე დღეს დილით გულის დასამშვიდებელი ამბები გავიგეთ. პოლიციის კანტორებში ყოველისფერი თავის რიგ-
ზე მიდიოდა. არც ერთი ძალი და დახალი ჩინოვნიკი არა-
ვითარს ცვლილებას და აღელვებას არ იჩენდა. ორი სერყენტის საქმეს, რომელსაც ისე უყურებდნენ, როგორც უბრალო კინკლა-
ობას, თითქმის არც კი ახსენებდნენ. ჩვენ ძლივს თავისუფლად ამოვისუნთქეთ.

რამდენსამე კვირას საქმე ჩვეულებისამებრ მიდიოდა, და ჩვენ ნელ-ნელა ვმშვიდდებოდით, როდესაც ერთხელ, შუა ღამისას, ჩვენ მოგვესმა კარების ზარის საშინელი რეკვა. ვინ მოვიდოდა ამ დროს? რასაკვირველია, ეს უსიამოვნო მახარა-
ბელი იჭნებოდა. მაგრამ ჩვენ არავითარი ეჭვი არა გვქონია, რომ ჩვენ განსაცდელში ჩავარდებოდით. სახლში, მე და ცეზარის მეტს, ყველას ეძინათ. ჩვენ წაკედით კარების გასაღებად და დავი-

ჩასკოთ კარაბანურების უარაული, პოლიტიკის კომპისარის წინა-
შელოლით, რომელმაც გვაჩვენა ჩვენ მოწერილობა იმის გამო,
რომ დაეჭირათ ცეხარი ბენონი და გაეშინჯათ იმისი ქაღალ-
დები. რა თავ-სარი დაგვეცა! ერთს წუთს მთელი სასლი იგეს-
სედ დადგა. დაიწყო ქაღალდების შინჯვა, ცდილობდნენ რამე
საეჭო ეპოვნათ. ამას წინადავე უნდა მოვლოდებოდით. ქაღალ-
დების გამშინჯავების უფროსი ჩვენი სასლისგან დავალებული
იყო. ჩვენი სასლი რომ არა ყოფილიყო, ის სიმშლით მო-
კვდებოდა. სოკიერთა ქაღალდები თან-წადეს. ცუხარს უკანა-
სკენლად ჩამოკართვით სელი და მერე კარაბანურებმა წაიყვანეს.

გული ცხადად მეუბნებოდა, რომ ძმის დატუსაღება არ
იყო ერთად ერთი ძაქტი, არამედ ეს მცირე ნაწილი იყო ამი-
სთანა საქმისა. მე, რამდენათაც შემიძლო, დავამშვიდე დედა-
ჩემი და განთიადისას გავიქეცი ალტრედთან. მადლობა ღმერთს,
იგი ისევ ლოკინში იწვა. ერთმანეთს რამდენიმე სიტყვა ვუთ-
ხარით და მერე ორივენი სტორცსთან გავიქეცი. საწყალი
სტორცა! იგი დაეტუსაღებინათ. თავადი ჯერ კიდევ არ დაე-
ჭირათ; რაც შეესება ადრინა სტელლას, ჩვენ ვიცოდით, რომ
იგი ლივონიაში იყო.

შემდეგ ჩვენ წავუდით არსენალისკენ, სადაც იდგა ჩვენი
საიმედო ამსანაგთავანი ვიტტორიო. რამდენიმე არტილერიის
საღდათი, სერჟანტის უფროსობით არსენალის კარებთან ზარ-
ბაზანს მართავდნენ. უარაულმა არ შეგვიშვა. ამაოდ ვეუბნებო-
დი მას, რომ ჩვენ ერთი აფიცრის სახასჯად მივედით. მას
ნაბძანები ჰქონდა ბძანება და ის ასრულებდა მას. ჩვენ კიდევ
კაპიტრებით გამობრუნებას, როდესაც მოვიდა ჩემთან ერთი
ჩანცრობი სერჟანტი და მითხრა ყურში:

— წადით, წადით, თუ ღმერთი გრწამთ, თქვენები ბევრნი

არან დატუსაღებულნი (მან დასასკელა ზოგერთა, მათ რიცხვში ვიტტორიოს ორი ახლო ამხანაგი.) ჩვენ ყველანი—
 კაკ-ქაკე ვიმყოფებით.

— ვიტტორიო?— წავიბურტყუნე მე.

— ვიტტორიო! ის გუშინ დილიდამ აღარ უნასკეთ; არავინ
 არ იცის რა ღემართა.

თმები უიწარხედ დამიდგა; მე ისე აღეჯგებულე ვიყავ, თითქოს ის იყოს ჩემი თვალთ მენახოს ვიტტორიო მოკლეული გაჯიუტობის გამო, ვიტტორიო გაჭჭრა, — ვიტტორიო, ჩვენი ბურჯი, ჩვენი სიმაგრე; ჩვენ დავიღუპებით!

თუმცა სამსუდრო გარები ბევრი არ დაატუსაღეს, მაგრამ რომლებიც დაატუსაღეს ისეთები იყვნენ, რომ მათზე იყო საზოგადოება დამოკიდებული. გავრცელდა ხმები, ვითომც ჩვენ გვადომდეს სინცილიის ახალი საღამო მოგვეხდინა, რისთვისაც მოქმედების ადგილად დაგვენიშნოს გენუა, უნდა დაგვეწვა კასარები, გაგვეყლიტა ყველა პიემონტელები. ერთი სიტყვით მთელი ქალაქი აგგოხრებინა. ამ ამბებს ბევრი იჯერებდა. დანიწყეს მზადება, ზოგ ადგილას ჯარებს, ზოგ ადგილას საზრახნებს აყენებდნენ. კასტელეროს და წმინდა გიორგის ფორტები მზად იყო დაეშინა საზრახნები ქალაქისთვის, ოღონდ ვიბრძანებინათ.

რა იყო ამ სამწუხარო ამბების მიზეზი? მე თქვენ ამას რამდენიმე სიტყვით ვიამბობთ. ორი სერკუანტის დატუსაღებას პოლიტიკური მნიშვნელობა არა ჰქონდა. მართველობა, როგორც ზევითა ვსთქვი, ყურმასვილად იყო, მაგრამ ის ვი არ იცოდა, რომ ერთი დატუსაღებულთაგანი ჩვენს სა-

ზოგადობა ეკუთვნოდა. ერთი სერჟანტთაგანი, რომელმაც მეორე მძიმეთ დასჭრა, იმაზე დაბალი სამსახურისა იყო. ამ შემთხვევამ იმის დანაშაული უფრო გააძნელა. რომ დასაჯვა აცილებინა, ანუ შეემსუბუქებინა მანც, მას უნდა ესარგებლნა ერთი საიდუმლოებით, რომელიც ერთსელ უამბო თავის უწინდელს ამხანაგს. მან გაძაგნადა, რომ ამ უგანასკნელმა ამხანაგმა მას ერთსელ უამბო საიდუმლო საზოგადოების ამბები, რომელსაც თვითონაც ეკუთვნოდა და მასაც ხელს უმართავდა ამ საზოგადოების წევრად გამხდარიყო.

წარმოდგინეთ მონადირე, რომელიც მელას უპირობს დატყუანს და დათვი კი ჩაუყარდა ხელში. სწორედ ამ მდგომარეობაში იყო მართებლობა. მან იმაზედ მეტი იპოვა, რასაც ექებდა...

თავი XXXIII.

ძლივს გადავრჩი.—მე მარწმუნებენ ჩემს გადარჩენაზედ ვიზრუნო.

ერთსელ საღამოთი, თიბათთვის პირველ რიცხვში, მე მოვიდიოდი შინ. იქნებოდა ესე ათი საათი, და ქუჩაში კი ჭაჭანება აჩაჴინა სჩანდა, დუქნები სულ დაკეტილი იყო, ამ სიჩუმეს უარაულების ყვირილი და წვეილ-წვეილად მოსიარულე კარბინერების ხმაურობა არღვევდა.

მე თითონ გულ-დამწვარი დავდიოდი წენარის ნაბიჯით. ყოველი დღე წარსულის თვეებისა უმატებდა რამეს ჩემს მწუსარებას. გენუაში, ტურინში, ალექსანდრიაში, შამპერიში, ნიცცაში, მონდოვიში, კონში—კიდევ დაატუსაღეს და კომმისიამ,

დანიშნულმა კოროლისაგან, გადასწვიტა, რომ დამნაშავენი სამხედრო სასამართლოთი გაესამართლებინათ.

თავდმა ურბინომ როგორღაც ააცილა თავი დამტუსალებს. შინ რომ დაბრუნებულიყო, ესასა რომ წამდენიმე კარაბინერები იყვნენ იმის სახლში, მასინკე ნავთ სადგურისკენ გაქაულები. როდესაც გამოუდგნენ, იგი ჩავარდა ზღვაში და მივიდა ხალხს მდგარ ანკლიის გემთან. მეორე ჩვენმა ამხანაგთაგანმა, დაქვრის უმაღლე, მიიღო შსამი, და კარაბინერებს დაუტოვა თავისი სსეული.

ამ შესაწუხებელ ფიქრებში ვიყავ, როდესაც შეუსვით გუთსეს, რომელიც მიდიოდა წმინდა ლუკას ქუჩაში. იმ დამეს მოსიარულე არავინა სჩანდა, თუიქა დღისით ვი ბერნი დაიარებიან ამ ქუჩაზედ. წამდენსამე წამს მესმოდა ჩემს უკან ფეხის ხმა, მაგრამ უურადღება არ მივაქციე. ის კაცი, რომელიც უკან მოსდევდა, ცდილობდა რომ ჩემს ნაირად ეახნა, ხან მოუკლებდა სიარულს და ხან გაჩქარებდა. ამისმა ამისთანა საქციელმა ეჭვში შემიყვანა. რადგან მინდოდა გამეგო, თუ ვინ მსეერავდა ასე ერთგულად, უეტრივ მივისედე, მაგრამ ისე ჩქარა ვერა, რომ დამენახა ის კაცი. იგი განჭქარა. მე განვაგრძე სიარული, უური ფხიზლად მეჭირა და, როდესაც წმ. გიორგის მეიდნამდის მივედი, სალხის ხროვა დავინახე. ბი შესდებოდა ორი კარაბინერისაგან და ორი სსვა კაცისაგან.

უეტრად მომივიდა ფიქრად, რომ ივინი მყარაულობენ: მე ვიგტძენ რომ ჩემი უბედურობის დღეც მოახლოვდა. მე ვიცოდი, რომ ქუჩაში არ დამიტყრდენ, რადგან ქუჩაში დამტუსალების მაგალითი არ მომხდარიყო; მაგრამ დაწმუნებული ვიყავ, რომ ეს სალხი ისე ჩქარა იჭებინა სახლში, როგორც მე,

და უსათუოდ დამიჭერენ. ამ შემთხვევაში მათ გამოშვებს, არც სული მისდევს და არც ანათეური მკითხვის.

თუ ვინღ რომ იმ ვაცხედ არ მამეტანა ეჭვი, იმ ვაცხედ მინც მაიიტანდი ეჭვი, რომლებიც ჩემი სახლთან სიბნელეში იდგნენ და ვილასაც ელოდნენ. მე მომავლად, რომ ჩემი ძმის დატყვის დროსაც სწორედ ასრე მოიქცნენ. მეხობუდმა მითხრა, რომ მას გაეგონა, როდესაც ერთს ჰოლიციელს მეორესთან ეთქვა: «დაბრუნდა» და ამის შემდეგ მივარდნადენ სახლს.

ერთმა ბავშვებმა აზრმა გამოიბინა თავში და მან დაიპყრო მოლად ჩემი ახსება: ე. ი. მე განვიზრახე გამეცაოუებინა ის საშუალება, რა საშუალებები იან ჩემი ძმა ცეცარი დაიჭირეს.

ამ განზრახვით, როდესაც ჩემ სახლის გარებთან მივედი, იმის მაგივრად, რომ შინ შევსულიყავი, მე ვავიარე გარებთან გაქრდით და წავიდი იქითკენ, სადაც, როგორც ვიცოდი, იყო ბნელი თალი, რის ქვეშაც მე შევედი და იქიდან ჩქო-იქით გავძეურ-გამოვიკედი. მე ძალიან წინ გავესწარ ჩემ მდევნელებს.

მესმოდა მდევნელების ფეხის ხმის მოახლოება, და ვგრძნობდი, რომ აღარ შემეძლო გაქრება, რის გამოც ერთს ბნელს ადგილას დავიმადე; იქ ისე ბნელდა, რომ თავში თითო რომ წაეტაკებინათ, ვერას დაინახავდი. ჩემმა მდევნელებმა გამიბინეს ახლოს და ის ვი არ მოიფიქრეს შემოესენათ ჩემს სამაღავში. მე მოუთმენელად ველოდი, სინამ იმათი დინჯი ფეხის ხმა მისწყდებოდა, და როდესაც მისწყდა, მაშინ ფრთხილად გამოვედი სამაღავიდან და ერთს წუთსად მივედი ჩემს სახლთან, გარშემო შემოუბინე და მერე შინ შევედი.

მაშინვე ავედი დედისემის ოთახში, რადგანაც ჩვეუ-

ლებათა მქონდა, რომ ძილის დროს დედა-ჩემი უსათუოდ უნდა მენსა და მელაზარაგნა იმ დღეს მომხდარ საქმეებზედ. დიდი სანია მწუნსარებამ და დარდმა შესცვალეს ის სიმსიარულე, რომელიც ამ დროს ყუელას გვეტყობოდა სოფლე, მაგრამ ეს დრო ჩვენთვის ისეთივე ძვირ-ფასი იყო დარდიანობისას, როგორც სინარულის დროს. როგორ ვუთხრა საწყალ დედა-ჩემს, რომ ამ ერთად ერთ სსსიამოვნო დროსაც უსზობენ? როგორ მოვასყესო, რომ მეორე შვილის დატუსაღებამ მას თავ-ზარბი არ დასცეს.

შეელა არ შეიძლება; მე უნდა ვეოთვილიყავ მოწამე იმის მწუნსარებისა. მან ისეთი ღამილით მიმიღო, რომ ყოველივე მსხეობა დაგვარგე.

ილიეს მასსოვს, რაც მე მას უნაბე და რაც მოხდა ჩვენს შორის. ვის შეუძლიან მოიგონოს ის სამწუნსარო სიტყვები? ყველა დედეები მისვდებიან ჩემს აზრს.

მე შემიძლიან სიამყით ვსთქვა, რომ დედა-ჩემი არა ჩვეულებრივი დედა-კაცი იყო. იგი ძალიან კეთილი და გულადი დედა-კაცი იყო. რაკი ვიცოდი დედა-ჩემის მსხე გული, მე დარწმუნებული ვიყავ, რომ თუბრა ის ძალიან იწუნებდა, მაგრამ თავს მალე შეიძვრებდა. მე მრწამდა ეს დედა-ჩემის თვისება, და არც მოგტყუვდი.

რაკი ხედავდა, რომ მე არავითარ საშუალებას არა ვსმარობდი არც დასამაღად და არც გასაქრეკად. იგი ცდილობდა გავკმსხეებინე და ისეთი ალერსით და სიყვარულით მექრეოდა, როგორც სიყვარულით და ალერსითაც აუვისა დემართს დედის გული. ყოველივე, რაც ვი საჭირო იყო საზვიარობილეში, მომიმზადა მშვიდობიანად და დინჯათ. მან ჩამიღო ქისაში ცოტა ოღენი ოქრო, რდელიც შინა გვექონდა, და რაკი იცოდა:

რომ თამბაქოს ვაწევოდი, მომცა ყოველივე, რითაც კი ტრენ-
ლის გაჩენა შეიძლებოდა. მართალია, ყველა ეს ბევრი არაფე-
რია, მაგრამ ამით ის მტკიცდება, თუ როგორ იმაგრებდა დე-
და-ჩემი თავს ამისთანა სამწუხარო დროს. მაგრამ ეს სამზა-
დისი ამაღ იყო; საცოდავ პოლიტიკურ დამნაშავეთ ნება არა
ჭქონდათ არც იულის შენასვისა და არც თამბაქოს წვეისა.

იმის რჩევით, მე შევკამე ერთი უფა პური, დავლეე ერთი
სტაქანი ღვინო და დინჯად დაგვეჭი იმასთან და მოველოდი
თუ რა მოხდებოდა.

მოლოდინი დიდ-სახს არ გაგრძელდა. მძლავრად ხარის
დაჩავუნებამ შეგვაშინა. — «გამხნევი, დედა», შეუვირე მე
და ჩავიკარ გულში: «ჩემი დრო მოვიდა!» იგი გამისხლტა
სელიდამ, დაიხრჩა ღვთის-მშობლის სატის წინ და ღაღად ჭყო-
ძლეულვარე სმით: «ღვთის მშობელო დედა, შენ გაბარებ ამას, —
ოს, დამიფარე ეს! მაგრამ იყოს ნება უფლისა აწ და უკუნი-
სამდე!»

როდესაც ჩვენ ტალანში ჩამოგვდით, დედა-ჩემი დამშვიდ-
და. ჩვენი კატერინა უცნობი პირების ნახვით თავ-ზარ დატე-
მული, არა გვმოარდებოდა. სანტინა უშფოთრად იდგა, იმისი
თვალეები არ მოძრაობდენ, ნესტოები გაბერვოდა და პირ-და-პირ
უყურებდა ორს კომისარს, რომელნიც ოთხი კარაბინერების
წინ იდგნენ. ჩვენ დედითა და უნცროსი ძმით დაგვეჭით ამ
კომმისარების პირ-და-პირ. მხოლოდ გამო-ურკვეველი ლოცვები,
რომლებსაც კატერინა შიშით ამბობდა თავის გულში, არღვევ-
და ამ სამწუხარო სიჩუმეს. რამდენათაც შევამჩნიე ორი ლამ-
პის შექსედა, კარაბინერების სასე და იმათი თანამსლებლებისა,
საშინლად გაფითრებულნი მუხვენს. ძალიან შესაძლებელია, რომ
ხოვნი იმ კარაბინერებთაგანნი (კომმისარები ასაღნი პირნი იყუ-

ნენ) აღსრულებდენ ამ გეარს მინდობილობას რამდენსამე დამეს და ჩვენ არ შეესცდებით ვსოქვით, რომ მწუხარების სშირად ნასვით მათ გაქვავებულს გულშიაც იზოკებოდა ნაქუჩავალი სიბრალულისა დედინებისადმი, რომელსაც ივინი მეორედ სედავდენ ამისთანა სამწუხარო მდგომარეობის დროს.

რამდენსამე წუთის ერთმანეთს ჩუმიდ გუყურობდით, რომ გორც რძი სამომად გამოსადგებელი რასში, ამ დროს ჩვენ მოგვემატა მამა-ჩემი, რომელიც ეტუობოდა შეწუხებული იყო. მე ძლივს ვანიშნე მას, რომ იმას უნდა დაეწყო ლაშარავი, ბოლოს მიუბრუნდა ერთს გამოსარს და ჭკითხა ამ მოსვლის მიზეზი.

კომმისარიც ამ კითხვას ელოდა, იგი წამოდგა წინ, ამოიღო ჯიბიდან გრძელი ქაღალდი და წაიკითხა შედეგი:

«გენუის გუბერნატორის ბრძანებით მეორე ნაწილის პოლიციის კომმისარს შეუძლიან დაატყუალოს ბატონი კარლო ბენონი, ადვოკატი».

დედა-ჩემმა რაღაც სიტყვები წაილულლულა. კომმისარმა შესწუიტა კითხვა, და აქეთ-იქით დაწყო ტყუა. მე ჯადვრ გადავდგი ფეხი წინ; მინდოდა დავლასარაკებოდი, მაგრამ ამ დროს ერთმა უნცროსმა პოლიციელმა აფიცრძა სარქაროდ გაიარა ჩემს უკან და ისე ნელის სმით მითხრა, რომ მე აზრით მივსვდი იმ სიტყვებს: «დახუმიდით, სარქმე სიტყვსლეს შეესება.»

ერთის წუთის წინად ისეთს განწირულებასში კიყავ ჩაკარნილი, რომ გაქვავა სისულელედ მიმანხდა. ესლა, ბუდნიერ შემოსვევის გამო, ან უფრო ღვთის შემწეობით, რომელსაც ეკვდრებოდა დედა-ჩემი, მე მედო წინ გზა ჩემის თავის გადასარჩენად; სახელი ჩემი უფროსი ძმისა (მე უკვე ვსოქვი, რომ

ისიც ჩემსაკით ადოკატი იყო), რომელიდაც აუხსნელი შეცდომის გამო ჩემი სახელის მაგივრად ჩაეწიათ. ჩემი ძმა ჩვენს საზოგადოებაში არაკეთილსამართლო მოხელეობას არ იღებდა და მასთანადაც არაფრისა არ უნდა შინებოდა, მხოლოდ რაჭვენსავე დღეს დაატუსაღებდნენ, სინამ იმის სიმართლე დამტკიცებოდა.

ამ ფიქრმა და დედი-ჩემის იღუმელმა ხეწნამ შირი მომიკრეს და დამარწმუნეს, რომ საქმის მიმდინარეობას მიველოლოდი. ჩემი ძმის ოთახი განაპირებული იყო ზემო სართულში; მას არაკეთილსამართლო უყვანი არ ესმოდა და დინჯად ეძინა, როდესაც ძმა-ჩემი, ორი კარბინებით და სუფევლასზე უნცროსი პოლიციელი კომისარით, შევიდა და გააღვიძა. თუმცა ძმა-ჩემს თვალ-ყურს ადევნებდნენ, მაგრამ მან მანც მოახერხა ეთქვა ჩემი ძმისთვის პოლიციის შეცდომა, რისგამოც მას მცირე ხანს მოუხდებოდა ციხეში ჯდომა.

კამილლო დიდის სულ-გრძელებით დაემორჩილა მათს ბრძანებას; მან მისცა სუ ყველა თავისი ქაღალდები, რომელშიაც, როგორც იგი დარწმუნებული იყო, არაკეთილსამართლო წინააღმდეგობა არ იზოგებოდა და ჩემს მაგივრად წავიდა საპრობოლიეში, რადგან იცოდა, რომ იმას რამდენიმე დღის უკან გამოუშვებდნენ. მაგრამ იმას იმსე დიდხანს მოუხდებოდა ციხეში ჯდომა, რაკდენსაც თვითონ ფიქრობდა. ბუკრმა თვეებმა გაიარეს იმის გამოშვებამდის.

ამ შემთხვევამ დაარწმუნა დედა-ჩემი თუ მე რა განსაცდელი შეელოდა და რაც შეეძლო მიაღწეებოდა მეორე დილას. გენუაში დარჩენას ამ შემთხვევების შემდეგ სისულელეებზე მეტი იქნებოდა; მაგრამ

მოკალედ ვსთვლიდი ჩემს თავს ჩემი უბედური ამხანაგების და დედი ჩემის წინაშე და ამისათვის არ მინდოდა გაკომორობდი გენუას. მაგრამ დედი-ჩემის ცრემლებმა და სვექნამ დამძლიეს, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ბიძა-ჩემი ჯოჯანიც მოვიდა. დედი-ჩემის სვექნას მისი სვექნაც ზედ დაერთო. იმავე დღეს ჯოჯანს ენას ერთი თავისი ამხანაგი, ჩინოკნივი, რომელიც მისუფიყო მასთან და ეთქვა, რომ პოლიციას მისვდა თავის გუშინდელ შეტდომილებასაო. იმას ეთქვა, რომ თუ მალე არ გავიქცევი, სრულიად დავიღუპები.

აღჭრეღმა და რამდენმავე სხვა ამხანაგებმაც, რომელთაც იმოდენა გაბედულობა ჰქონდათ, რომ ამისთანა დროს მოვიდნენ ჩვენსა, მირჩიეს გავეტყუელიყავ გენუიდაში.

«რას იზაკე შენ, — მეუბნებოდნენ იგინი, — იმათთვის, ვის გულისთვისაც გინდა შენ გენუაში დარჩე, და შენი თავი მსხვერპლად გახადო? განა არ დამტკიცე შენი ვაჟ-გატობა და გუფადობა! არაფერი ღაჭა არ დაჩნდება შენს ვაჟ-გატობას, თუ შენ ჩვენსა და დედი-შენის თხოვნას აასრულებ.»

მე კიდევე ვეუფობოდი, როდესაც მითხრეს, რომ ვიღაც ქალს საჩქარო საქმის თაობაზე უნდა შენთან ღაჭარავიო. მე ვუთხარ შემოვეყანათ იგი ჩემს პატარა კანტორასში, და იმ წუთსვე წავუდი გაიგო, თუ ვის იქნებოდა.

შევედი თუ არა, ქალმა პირ-ბადე აიხადა. ის იყო ლილდა; ჩემმა გუფმა წინადავე იგრძნო! მე არ შემეძლო არ შემეუვირა არა გაოცებისგან, რომელიც მოახდინა ამ მოულოდნელმა ნახვამ, არამედ იმის გამოცხვლილმა სახის გამოცხვლილობისაგამო.

იგი გაფითრებული და დატანჯული იყო, იმის თვალეში რაღაცა არა ჩვეულებრივი გრძნობა იხატებოდა; უკანასკნე-

ლის ნასვის შედეგ დაბრუნებულ იყო. «იმედი მაქვს, მითხრას აღელვებულის სმით: — მომიტყეებთ ამ გაბედულობას, მაგრამ იმისთანა სჯიმე იყო, რომ არ შეიძლებოდა არ მოკუსულიყავ. თქვენ ამ სადამოხსვე უნდა დაგატუსალონ; ეს აღბერტომ გაიგო თვით გუბერნატორისაგან, რომელიც ამ ნასეკარ საათის წინად ელაზარაკებოდა მას. თქვენ სედავით, რომ დრო არ უნდა დაკარგოთ. მე მოგიყვანე თან ერთი კაცი, რომლის ტანისამოსიც თქვენ უნდა ჩაიცვათ და წასვიდეთ ჩვენს სასტუმროში. იქ თქვენ ნურაფრის შიში ნუ გქვებათ.

ყოველივე ეს სასწაროდ მითხრა. მე მიხდოდა ვასუსნი მიმეგო; ფილლამ ამისთვის დრო არ მომცა.

— ნუ ახირდები, თუ დებერთი გრწამს! ოს, ლორენცო, შემიბრალე! მე განწირულს მდგომარეობაში ვიმყოფები.

და მას სმას ჩაუწყდა ცრემლებისა და ჭვითინისაგან.

მე ვისარებულე ამ დამშვიდებულის წუთით და ვუთხარ მას; — «ყური დამიგდე ფილლა! იმ წუთს, როცა თქვენ მოხვედით, მე თითქმის კიდევ გადაწვივითე კენუის დატოვება. თქვენი ნათქვამი ამბავი იმულებულად მხდის უსათუოდ გავიქნე. პირობას ვამძლეოთ, რომ დღეს სადამოხსვე, დადამებამდის, დავტოვებ ამ სახლს. მე ვადევნე მოკიგონე ადგილი, სადაც არაკითარი შიში არ მომეღის, სინამ ქალაქიდან გასვლას შევიძლებ. ნუ იფიქრებთ, რომ უარს ვუყო თქვენს დახმარებას მხოლოდ იმიტომ რომ თქვენ მხირდებით მას. დამიჯერეთ, არაკისგან არ მივიღებ დახმარებას ისეთის ხალხისით, როგორც თქვენგან; მაგრამ მე არასოდეს არ გაბედავ ჩაგაყენოთ თქვენსა და თქვენი პატრონისნი მძა საშიშარს მდგომარეობაში.»

რავი ვინსე რომ ის მანც თავისას არ იშლიდა დაჟი-
ტე: «არა, არა, ლილვა, ნუღანას მეტყუაო. ნუ შევიწყენთ
თავს უსარგებლო ბასით. მე თქვენ გიმეორებთ ჩემს დაში-
რებს, რომ დაღამებამდის ამ ძასლსკედ უფრო სანიმედო შესა-
ფარს ადგილს ვიშოვი... საწყალი და უბედური ჩემი ლილვა
(მე არ შემეძლო არ მეთქვა ეს სიტყვები, რომდესაც მან თავის
გათვითრებულის სახით შემომხედდა) პატავი ეცი ჩემს სისუ-
ტეს. ჩვენ ორივესთვის ეს წუთი მწარე ტანჯვის წუთია; ნუ
მისპობთ მსხეობას; ნუ მსდით უძღურად ვაუკაცურად ავითა-
ნო მომავალი ბრძოლა. იფიქრეთ საწყალ დედა-ჩემსკედ, ლილ-
ვას!

ერთს წუთს ჩუმათ იდგა, თვალბრუნდ ხელებ მიფარებუ-
ლი; შემდეგ მან ჩამომართვა პირობა, რომ მე გავგზავნი მს-
თან აღძრავს ჩემის ამის საცნობლად.

— ღმერთი იყოს შენი მფარველი, ლილვა! ჩემს საღვთო-
რად იფიქრეთ ჩემს უბედურს ამხანაგებსკედ. ბერს მათგანს
ეჭირება შეკლა.

მე გაგაცილე იგი კარებამდის. იგი მობრუნდა და, პიელი
სხეულის ცასცასით, მითხრა: «ოხ, ღორენცო! ეს უფრო ცუ-
დია, სინამ უსამაგლესი სიზმარია!» შემდეგ კიდევ მითხრა ჩემის
ხმით: «მშვიდობით, ღორენცო!» — და წავიდა... საწყალი
ლილვა!

რამდენსამე საათის შემდეგ მე დაესტოვე მშობლების სა-
ხლი და წავიდი სანტინას უფროს დასთან, რომელიც გათხო-
ვილი იყო ერთს გენუელსკედ, და ისეთს უბანში იდგა, სადაც
ბერი საღისი სცხოვრობდა. ცხოვრების საშუალების მოსამატებ-
ლად, მათ რამდენიმე ოთახი მუშებისთვის მიეჭირებინათ და
ჩვენ ვფიქრობდით, რომ ამდენს საღისში ერთ-ერთი კაცის

მიმატება ან იქნებოდა შესამწინველი. იქ ცსოვრება კიდევ იმით იყო კარგი, რომ სანტინას დასმარებით ჩემს აზრს ჩემს სახლობას მალე შევატყობინებდი.

სრულიად დაწმუნებულმა იმ სახლის ერთგულსავე, გადაწვივით გუთუილიყავ მათთან იმ დრომდის, სინამ კიპოვიდი სამზღვარ გარეთ გაქცევის დონის-ძიებას.

მე არაფერს ვიტყვი ჩემს დარდიანობასვე განშორების გამო. მაგრამ კაცის გული ქვა და კლდე უნდა იყოს, რომ ამოდენა ვაი-კვლახი აიტანოს.

თ ა ვ ი XXXIV

გაქცეული გეშეი ჯდება, რომელიც საფრანგეთისკენ მიდის.

როდესაც მე ახალს ჰდგილას დაუსახლდი, პირველ დღესვე მივიღე წერილი და ოქროთი გატენილი ქისა; ერთიცა და მეორეც ლილვასაგან იყო. წერილი გრძელი და გრძნობით დაწერილი იყო; მასში იგი გულ ახდილად მწერდა თავის საქციელს ჩემს შესახებ, და პატიობას მოხკვდა, რის წინდათაც მიგზავნიდა ოქროს, რომელიც ჩემთვის საჭირო იქნება იმ მდგომარეობაში, რა მდგომარეობაშიაც მე ვიყავ.

მე ამ წერილსვე იმისთანა სიტყვებით მივუგე პასუხი, როგორც ჩემმა გულმა მაგონა, ე. ი. ალერსიანის და პატივსაცემ სიტყვებით; მაგრამ მე ფულსვე უარსაკუთვდი. მამა - ჩემმა და ბიძა-ჩემმა კვოვანიმ განშორების დროს იმდენი ფული მომიტეს, რომ მეტიც იყო ჩემი საჭიროებისთვის. მე ვთხოვდი ლილვას ან დაევიწყა, რომ,

გამომშვიდების დროს, მე მას ჩავაბარე ის ამხანაგები, რომელნიც საჭიროებდნენ თუღში. მე ვსთხოვე აგრეთვე, რომ ჩემგან თუღის მიუღებლობა სიამაყეში არ ჩამოერთმია. ამისათვის იმის სახსროვნად მე შევინახე ქისა და ერთი ოქროს მანეთი.

გავიდა სამი დღე, სინამ გიპოვიდი ვაწყებს, რომელნიც დათანხმებულნიყვნენ ჩემს სამშლვარ გარეთ წაყვანას, თუმიცა ამისათვის ის ვაწყები დიდს საჩუქარს თსოულობდნენ. მე მიშოვეს სამშლვარ გარეთ წასასვლელი ბილეთი და როდესაც ყოველისფრით მოვემზადე, — შუადღის პირველ საათზედ მოვიდა ჩემთან ვაწყი, რომელსაც უნებლად უნდა გადავეყვანე საფრანგეთის ნაპირებსედე; მან მომიტანა მატროსის ტანისამოსი, რომელიც უნდა ჩამეცვა. იმ ვაწყს თავის სალხიც დაუბრუნებინა, რომ თუ ვინიცობა ჩემი ვინაობა ვისმე ეკითხა, ეთქვათ რომ მე ინგლისელი ვარ და სათეგზაოდ მივდივარ. ყოველივე სათეგზაოდ იარაღიც ნავში ჩაეწყო.

ეს ვაწყი, რომელსაც მე დაუძახებ ვაპიტანს, რადგანაც იგი იყო ჩვენი მოთავე, ღირსია იმისი, რომ ერთი ორიოდ სიტყვა ვსაქვით მასზედ. იგი მაღალი ტანისა იყო, ვარგა ჩასხმული, სახით შავგვრემანი, მზისგან დამწვარი, შავი სქელი თმებით და ბაკენბარდებით. იგი ლამაზის სახელის ღირსი იქნებოდა, თუ რომ ერთი ავალით ელაპი არ ყოფილიყო. მთლად იმისა შესედულობა, ხმა და მიხვრა-მოხვრა სავსე იყო ენერგიით და გაბედულობით, სიკვდილისაც სრულიად არ ეშინოდა, რადგანაც იმას, როგორც მეკობრეს, ხშირად უხდებოდა ხოლმე სიკვდილთან პირის-პირ შეყრა. მას სიგარა განუგებელი ექარა პირში. როდესაც სიგარა მოუკიდებელი იყო,

იგი პირში გვერდზედ მიიგდებდა სოლმე და უსაქმობის გამო
 ჭლექავდა.

იმის თქმით მე ჩავიტყვი ზოლ-ზოლი ჰეჩანგი ღ მწვანე ლაკია-
 ჩი შდიაშა დავისურე, და მეტე შეეედი ოთასში, სადაც დავსტოვე
 ისა ჩემის სასლის პატრონით, თავის ცოლით და სანტინათი,
 რომელიც ჩემს გამოსათხოვრად მოვიდა. კაპიტანი ძალიან
 ეჩქარებოდა. უნდა ჩქარა წავსულიყავ.

— ნება მიბოძეთ ძარბამ და კლიფი მადლობა გარდაგისა-
 დოთ ჩემის პატრივის-ცემისათვის. მშვიდობით სანტინა, ღმერ-
 თი იყოს თქვენი მთარველი! მე დავისარე, რომ მოვხვედდი
 მას, როგორც სხვებს, მაგრამ მან ხელი მკრა და მითხა:

— ნუ თუ გგონიათ, რომ როდესაც ქალს გუფს ატყენთ,
 იმის დასამშვიდებლად საკმაო იქნება თქვენგან ერთი კოცნა და
 თქმა: ღმერთი იყოს მთარველიო?

— რა დაგემაართა სანტინა? კვითხე გაკვირვებით, როდესაც
 დავუნსე არეული თვალები და ტუჩების კანკალი.

— თქვენ არ წასვალთ განა? მითხრა მან.

პასუხის მაგივრად მე ვანიშნე ჩემს ახალ ტანისამოსზედ.

— რისთვის მიდისართ? განაგრძო სანტინამ დიდის ალე-
 კებით: განა თქვენ არ შეგიძლიანთ დარჩეთ? გინ მოიფიქრებს,
 რომ თქვენ აქ იმალებით? ჩვენ ვეცდებით, რომ ცუდი არა და-
 გემაართოთ რა; თქვენ სომ კაცი არ მოგიკლავთ, ვინ რას გი-
 ზავთ!

— არაფერს იმის გარდა, რომ დაასრულებენ! მიუგო მკვა-
 სედ კაპიტანმა.

სანტინა შესტა და ერთი წუთის სინუძის შემდეგ წარ-
 მოსთქვა:

— მას დეე წავიდე! რაც ჩქარა წავა, უფრო კარგი იქნება.

წადით!—დაიძახა კიდეც და მოძიბრუნდა მე, დაეცა სკამიეკა-
ზედ, მიანიერდა კედელს და იმის თვალებში საშინელი გასწირუ-
ლებს ისტებოდა.

კანტიანმა მანიშნა დაკჭარებულადავ. მე გვკრძნობდი, რომ
იშის დარბიებისათვის უნდა დამეკვებინა, მაგრამ არ შემიძლო
დამეტოვებინა საწყალი ქალი ისე რომ ერთი-ორი დასამშვი-
დებელი სიტყვა არ მეთქვა. ამ ამბავმა საშინლად შემაწუხა.

— არ შეიძლება მეც თქვენთან წამოვიდე?... შეჯუჯირა სან-
ტინამ მოულოდნელად, და სწრაფად წამოხტა სკამიევიდამ მის-
არულის სასით.— არ შემიძლიან მეც თქვენთან წამოვიდე? სა-
დაც გინდა წასვიდეთ, მოსამსახურე ყველგან დაგჭირდებათ.
თქვენ რომ ავად გახდეთ, ვინ მოგივლით? ოხ! ნება მომეცით
მეც თქვენთან წამოვიდე! მე გუთხარ მას რომ ჩვენი ერთად
ცხოვრება არ შეიძლება მეოჭი, რადგანაც უმაწვილები ვართ და
ხალხში ცუდი სმა დაგიკარდება. იგი არაფერს არ ისმენდა.
რად გაუტყდება მას სასული იმით რომ წამოვიდეს ჩემთან?

«განა მე იმისი ბატონი არა ვარ და ის ჩემი დიდი ხნის
მოსამსახურე? ამას გარდა იგი ძალიან არ აფასებდა თავის სა-
ხელს! ხალხი რასაც უნდა იმას იფიქრებს. მაგრამ რაც ბორო-
ტება არ არის, ის ქალის სახელს ვერ გასტყვის. განა ეს ასე
არ არის?

ჩემთან წამოხველის დამაბრკოლებელ მიზეზად კიდეც ის
მოვიყვანე, რომ ფული ცოტა გვაჭკვს მეოჭი. ჩემი ფული მეც
ძლივს მყოფა: როგორ დააკმაყოფილებს იგი ორივეს სა-
ჭიროებას? მაგრამ, როდესაც ამ სიტყვებს ვამბობდი, მე კარ-
გად ვკრძნობდი, რომ ის იმას არ დააბრკოლებდა. დიერთმა
სომ იცის, რომ ყოველსავე ამას იმის სიკეთისათვის ვამბობდი,
სანტინას ვასუსი მზათა ჭქონდა: აიგი არა საჭიროებს

ჯამაგირის; იგი მოგვიანდნისა, დაგვიკერებს საცკლებს; იგი ყა-
კელისაგანით ეცდება ჩემთვის სასარგებლო იყოს. იგი დაწმუ-
ნებული არის, რომ იმის შემთან ყოფნის სარგის შემომსუბუქებს».

მას შემდეგ მას დადა-ჩემხედ დაუწუე ლაპარაკი. მე გუოსნარ
მას, რომ დადა ჩემს შენი საყვარული მოათმენს. ნებს შეიღების
მწესსარებისა მყოფი, რომ შენ ის ამისთანა დროს არ უნდა და-
სტოვო მყოფი.

ამ უკანასკნელმა სიტყვებმა მასხედ იმოქმედეს. იგი უუ-
რადღებით აიძვრდა ჩემს სიტყვებს და ჰასუსს არ მამდედა.
დადა-ჩემის მართო დატოვება აზროლებდა მას.

კაპიტანმა კიდევ ჩამხურონულა ყურში, რომ დროით უნდა
წავიდეთო, სუ დამავარგვინებ იმ საღსს, რომელნიც დღეს და-
ვიჭირეო. სანტინა ასე მშადათ მიყურებდა, რომ მე მანდოდა
მესარგებლა ამ წუთით. საჩქაროდ გუოსნარ მას რამდენიმე სი-
ტყვა, ვაერცე გამოსამშვიდებლად და წავედი კარებისაკენ; მაგ-
რამ ჯერ კარებამდის არ მივსულვითყ, რომ საწყალ ქალს
გული წაუვიდა.

იმის მსურველე ბუნებამ კვლარ მოითმინა. ოთხი ღონიე-
რი კაცი ძლივს იმაგრებდენ მას. იმის შეგრული ვრიჭა და შე-
შლილი სასე საშინელი სახასავი იყო. კისრისა და ჰირის სა-
ხის ძარღვები გასქდომას ლამობდენ მეტის-მეტის მოძრაობი-
საგან.

დრო და დრო დაღლილი ბუნება აძლევდა სანტინას და-
სვენების წუთს, და იგი დასტიროდა თავის ბედს ისეთი შმა-
ძრწუნებელის ხმით, რომ ყველა იქ მეოფს ცრემლები მოსდი-
ოდა თვალებში, ასე გაშინჯეთ კაპიტანსაც კი, რომელიც გულ-
ჩვილობას შეჩვეული იყო.

— ოს, მე უბედური! ამბობდა იგი: — რითი დავიმსახურე

ამისთანა საშინელი ტანჯვა? ღვთის მშობელთ, განა ჩემი ბატონის შეყვარება ცოდვა არის? მე დანაშაული არა ვარ, რომ გული მისკდება, როდესაც ვეფიქრობ იმის წასვლაზე. ეს ისეთი გულგეთილი ბატონია! მან მასწავლა წერა და კითხვა. არასოდეს არ მექცეოდა სასტიკად და არა ძლანძვავდა; არასოდეს არ შეაკრავდა ხოლმე შუბლს, იმის ხმა ჩემთვის ყველა მუსიკის ხმაზედ სასიამოვნო იყო, და როგორ არ უნდა შემეყვარებინა? უნდა უგულვო ყოფილიყო ვაწი! მე ვიცი, რომ ის კეთილ-შობილი სახლიდამ არის, მე ვი — საწყვადი მოსამსახურე როგორ ვარ; მაგრამ რა არის? მე შამიდიან გემსახურე მას და მიყვარდეს კიდეც. მე მინდა მხოლოდ ვუყურობდე; ვნახო ხოლმე ყოველ დღე. ეს დიდი არაფერია, მაგრამ ჩემთვის ვი ბეგრსა ნიშნავს!

და იგი ლაზარაკობდა ამ საირად იქნობაშიდა, სინამ მეორედ არ წაუვიდა გული. მე ვისარგებლე ამ დროს, გავისმე კაპიტანი და ვუთხარ, რომ ამის ასე დატოვება არ შეიძლება, სწავ ვი უსათუოდ წამოვალ მეთქი. ამიტომ მე ვთხოვე მას მზად ყოფილიყო და მოსულიყო ჩემთან მეორე დღეს ბინდისას. იგი არ ამიხიდა ამასუდ და გამომეთხოვა. სასტინასთან რომ დაგბრუნდი, ვუთხარ, რომ თუ შენ გინდა, სულაც აღარ წავალ მეთქი.

ამ დაპირებამ მასზედ იმოქმედა. იგი მოვიდა გონზედა აღარც ერთი სიტყვა აღარა სთქვა, დამიჭირა ხელი, მაკოცა და დამცქერდა. გულის ყრამ გადუარა. ჩვენ იგი ღოგინში ჩავაწვინეთ, თვალებზედ ხელი დაიფარა და ჩუმიად ტიროდა. რამდენჯერმე თავისმა დამ დასტუქსა უმიზეზოდ ტირილისათვის; მაგრამ სასტინამ მიუგო: დამცადეთ ვიტირო; ეს ჩემთვის კარგია. ამის შემდეგ ასე აღარ მოვიტყვეო.

სანტინა კიდევ ტირიდა და ოხრავდა, სანდისხან იკითხავდა სოლმე: ხომ არ წავიდა? მაგრამ, როდესაც ჩემს ხმას გაიგონებდა სოლმე, მშვიდდებოდა.

შუალამისას მას ჩაჰმინა. მისი ძილი ორს საათს გავრძელდა. იმის დას თავის ქრებით დიდი ხანია ეძინათ. როდესაც გაიღვიძა, სანტინამ მკითხა, რომელი საათიაო. მე მას ვუთხარი. იმან მოსოვა მივსულიყავ მასთან და ჩუმი სმით მიიხრა: უნდა წასვიდე. მე არასოდეს არ ვაპტივებ ჩემს თავს, თუ შენ ჩემის გულისათვის...» იმან აწ დაათვა სიტყვა, მაგრამ კანკალმა, რომელმაც იგი აიტანა, მაგრძობინა, რაც უნდა ეთქვა — «რაც შეიძლება მალე უნდა წასვიდე. შემომფიცე რომ წასვალ.» მე შეეფიცე. — «იმედი მაქვს აპტივებთ იმ სისულელეს, რაც მე ჩავიდინე. სხვათერგ არ შემძლო მოვქცეულიყავ; მე თვითონ არ ვიცოდი, რას ვპირბოდი. რაც შეეხება თქვენს საწყალს დედას, იმასედ ნუ იღარდებთ, მე დავარსები მასთან და იმისათვის ყოველისთვის მოვიქმედებ, რასაც ვი თქვენთვის მოვიქმედებდი. ღმერთმა გადაგისადროთ ის სიკეთე, რა სიკეთეც თქვენ მე მიყავით. ესლა წადით და ცოტა დაიძინეთ.»

მე არ იქმინებოდა და მიხლოდა იმის გვერდით ვეოფილიყავ; მაგრამ რადგანაც იგი ძალას მატანდა, მე შევედი ჩემს ოთახში, სადაც დიდ-ხანს არ დამძინია. როდესაც გამოვიღვიძე, მეშვიდე საათი იყო. სანტინა ორი საათიც იყო, რაც წასულიყო. დასა და სიძეს გაცდილებინათ. «იგი სუსტად იყო, მაგრამ დამშვიდებული ვი წავიდა» მითხრეს მათ.

გეთილო და ერთგულო სანტინა, ღმერთი იყოს შენი მოვარკველი, მან მოგანიჭოს ძალა აიტანო სოფლის ყოველივე უბედურება!

საღამოზე კაპიტანი კიდევ მოვიდა, გამოკედით შინიდან და საჩქაროდ მიუკედით სოტორინამდის. ეს გამოქაბული თალია, სადაც სინათლე ჰატარა ფანჯრებიდან შედის; იგი შუადღისასაც სამწუხარო სანასაობისაა. იმ დროს, როდესაც ჩვენ იქ მიუკედით. ისე ბნელდა, რომ კაცისთვის თვალში თითი წაგეტაკებინა, ვერას დაინახავდა. ჩვენ რის ვაი-ვაგლასათ ვავიგენით გზა და მივდიოდით, სინამ ერთს ვიღასაც არ დავეყვასეთ.

— ვინც გინდა იყო, გზიდან ჩამოგვეტალე! დაიძახა კაპიტანმა გაჯჯვრებით.

— ეს მე ვარ! მიუგო ნაცნობმა სმამ.

— შენა, აღძრე! რა დიდი სიყვარულია შენის მხრით.

— დიდი მე ვარ, მითხრა მან უურში, მაგრამ მარტო ვიარა ვარ.

ამ დროს მე ვიგრძენ, რომ ორი ჰატარა სელი ჩემს სელს ერებდა და როდესაც ჩემი სმა გაიგონა, ტირილით მითხრა:

— აღმითქვით, რომ თქვენ მე მანატივებთ.

— მე ყოველისთვის მიმანტივებია, მიუგე მე და წამოვყეუნე იქსზე ლილვა, რომელიც ჩემს წინ დაჩოქილი იყო და ჩავიკარ გულში. დმერთმა ისე დაგლოცოს, ჩემო ლილვა, როგორც მე შენ გლოცავ. მერე გადავუწიე თმები და შუბლზე ვაკოცე... ეს ჩვენი პირველი კოცნა იყო.

კაპიტანი ჩქარობდა და მეც მჩქარებდა.

როდესაც ჩვენ ზონტ რეალთან მიუკედით, სასულიად ჩამობნელდა. რომ საეთ-საყუდრამდის მივსულიყავით, ჩვენ დამოყნის გუმბავს ახლო უნდა გაგვეარნა და ერთ, მაღალ შე-

მოდლობილსედ გადავსულიყავით. ჩაფიქვანიხებულმა მე ეს ვერ შევნიშნე და დავეჯასე მას.

— ცუდი ნიშანია! შეჭვივრა დამოყნის გუშაგმა. შეშინებულნი გაიქცენ რომ კაპიტანს მოვსწოდდი. იმ დროს, როდესაც ჩვენ ვატარებდნენ ნაკლი ვისდებოდით, კაპიტანმა მითხრა:

— ყოველთვის იტალიურად ილაპარაკე მსოფლივ.

ამ სიტყვებმა, რომლებიც ასტვირებენ, რომ კაპიტანი არ ვერწმუნებოდა თავის გემსედ მოსამსახურე გაცემს, ცოტა არ იყოს ცუდი შთაბეჭდილება იქონია ჩემსედ.

ნაკს გურდები ძალადი ქეზნდა, იმის დასამტკიცებლად, რომ მე ვითომ ძართლა სათევზად მივდიოდი, პორტის იქით ჩვენ უნდა დაგვსვედროდა გემი საჭირთ საგზათ საგლით საფრანგეთში წასასვლელად.

არ ვიცი რა მიზეზით, და გემი ჩვენ არ დაგვსვდა; ჩვენ დავსაქონებდით წყალში იქამდის, სინამ გემი არ გამოჩნდა. საუბედუროდ ჩვენი სეიჩნი შენიშნეს დამოყნის გუშაგებმა და მე ძალიან შევმინდი, როდესაც ერთი მათი ნაკი ჩვენსკენ წამოვიდა. როცა მოგვიახლოვდა, იმის უმიეროსმა გვიბრძანა დავმდგარვიყავით და რამდენიმე შეიარაღებული კაცი გამოგზავნა. იმათ ყოველისთერი გაშინჯეს, მაგრამ, რაკი საეჭვო ვერა იპოვეს რა, უკან გაბრუნდენ და ჩვენ ისევ ტურათა დავიწყოთ.

მაგრამ გემი, რომელსედან უნდა გადავმსდარიყავით, არსადა სჩანდა და ის-ის იყო კაპიტანი ჩვენს მეკითხებოდა, თუ რა უნდა გვექნა, როდესაც დამოყნის ნაკი კიდევ მოვიდა ჩვენთან. თუმცა წინად კარგად გაგვიჩვენეს, მაგრამ რაკი ჩემს კაპიტანში გამოჩენილი მეგობრე იცნეს, ამისათვის აფიცრება გვიბრძანა ნაპირს წავსულიყავით.

კაპიტანმა ყოველი ღონის ძიება ისმარა, რომ მე გავემხ-
ნეებინე; იმან მითხრა, რომ შენ არავითარი განსაცდელი არ
მოგეღოს, თუ ჩემს რჩევას დაუჟერებო და შენ იმას იზავ, რა-
საც გეტყვიო; ამასთანავე ჩუმად უნდა იყოყო. განუძიება ადვი-
ლი იყო, მაგრამ სულის ძღველვარების დამაღვა ვი მიძნეა-
ბოდა. საბედნიეროდ ჩემი ნაპირას გასვლა არ ისურვეს. მე
არის მენავთი ნაჟი დავრჩი.

მარტო კაპიტანი წარსდგა ინსპექტორის წინაშე, მაგრამ
ჩვენ ისე ახლო ვიყავით ზღვის ნაპირსად, რომ გარკვევად მი-
სმოდა კაპიტანის საჩივარი, დაწმუნება და განმარტება, რაი-
ცა იმედს მძღვედა. ამასთანავე მე პირველად გავიგე, რომ
ის ვერც ერთს საგანსად ისე ვერ ილაზნააკებდა, რომ ფიცა
არ დაეყოლებინა.

იმან ამისთანა მსგებრმეტყველებით გაიმარჯვა; კაპიტანი
მაღე დაბრუნდა და გამოგვიცხადა, რომ ჩვენ არაფერი დავკა-
ბყოლებო.

კემის მოუსვლელობამ და ჩვენმა უნებლიეთ გამოსვლამ
ნაპირსად კაპიტანს პლანი შეატკლევინეს. ერთს მენავს უბრძა-
სა ნავი ნაპირისკენ წაუყვანა და მივეყვანეთ ლანტერნამდის
ანუ ძაიკამდის. როდესაც ჩვენ იქ მივედით, კაპიტანმა მითხრა,
რომ უძგობესი იქნება სას-პიერ არენამდის ფესით წავიდეთო.

მე არაფერი ვუთხარი. მე ისე მეჭტოვად, როგორც მა-
შინან ანუ საჭონლის ცაღს. როდესაც ჩვენ სას-პიერ არენამ-
დის მივედით, კაპიტანი ზღვის ნაპირას დავჯდა, რისაგამოც
მეც იმის მაგალითს მივეყვი. ჩემს თავში ათას-ნაირი ფიქრები
ირეოდენ; ყველა ის ფიქრები მასსოვს, მაგრამ სიტყვით მათი
გამოთქმა შეუძლებელია. სიზმარში ნასული გაცებიც თითქოს
გვასსოვს; მაგრამ როდესაც მათ აღწერას განვიზრახავთ სოლ-

მე, მაშინ ისინი გვისსლტუბიან ისე, როგორც წმინდა გავ-
სლტუბა სოლომე სელიდამ ბავშვს, რომელსაც უნდა იმის და-
ჭერა. მშობლების სახლს, მამულს, მეგობრებს, — ამდენს ჩემ-
თვის ძვირფასს; საგნებს მალე დაკომარდობადი დიდის მანძი-
ლით. მე ვერ ისევ ჩემი ქვეყნის ადგილზედ ვიყავ; მაგრამ
ჩემთვის აქ არც ბედნიერება იყო, არც მოსვენება. ის ადგილი,
რომელზედაც მე ესლა ვიდექი, იქნება უკანასკნელად მიწამდა-
ფესებს. რადაც ბოროტი ხმა კენესოდა ჩემს მღელვარე გულში,
როგორც ტყეში ქარი.

კაპიტანმა გამომიყვანა ამ შავის ფიქრებიდამ, როდესაც
დამხანავა ვატარა ნავი, რომელიც ჩვენ დაგტოვეთ და ასლა ჩვენს
პირდა-პირ იდგა. იმაში ვიღაც კაცი იყო და რადსაც გახნი-
შნებდა. — «დროს ნუ დაგვარგავთ,» მითხრა კაპიტანმა და
ჩვენ ნავისკენ გავექაჩეთ. თუითონ კაპიტანმა მოუსვა ნიშებს
და მივედით იმ გემთან, რომელსაც ამდენს სახს კელოდებო-
დით. ესლა ვი დავადექით საფრანგეთის გზას.

თუმიცა ბევრი დაბრუნდება გამოვიარეთ, მაგრამ თერთმე-
ტი საათის მეტი არ იყო, როდესაც ჩვენ სახ-პიერ აჩანას
გავმოკრდით. ისეთი მშვიდი ღამე იყო, რომ წიღვას მოძრა-
ბა არ ეტყობოდა. განთიადისას ჩვენ ვიგრძენით ქარის ამ-
კარდნა; მაშინვე იაქნები ავუძვით; და მე შევნიშნე, რომ ჩვე-
ნი გემი საჩქაროდ წავიდა. მთვარე მთელს ღამეს იდგა; რამ-
დენიც მივდიოდი, იმდენი უფრო ჰქრებოდა სასე სამშობლოს
ნაპირებისა და ბოლოს სრულად მოგვეფასა იგი თვალდამ-
სწლოდ მაშინ ვიგრძენ სამშობლოდამ ჩემი განდევნა. სინამ
ჩემი ქვეყნის ნაპირებს ვსედავდი, მე არა ვგრძნობდი, რომ
მე აღარც სახლი მაქვს, აღარც სამშობლო და რომ იქნებ-
დებდა ჩემი არას-ოდეს აღარ მენახა. ვისაც არ გამოუყვდა, ის

ვერ გაიგებს, თუ რა ძრვილი მანუკეშებელია იმ საგნების ნასკა, რომლებსაც შეხვეული ხარ. იმ დროს, როდესაც დანტენის მდებარეობა მიმეფარა თვალდამ, ვიგრძენ, რომ მეორედ მასობრებდნენ ძვირფას მეგობრებს და მე აღმეშალნენ მოგონებანი წარსულს ბედნიერებასკენ, ყმაწვილობის დროსკენ, სისარულსკენ და იმეღსკენ, რომელნიც აწასოდეს აღარ დაუბრუნდებიან განდევნილს ვაცს.

ამ დროდგან მე უნდა გაემსდაროივებ მასწავლა დედა-მიწის ზურგსკენ; თვით ჩემი თავისუფლება და სიტოცსლე ჩემ სულთ აღარ იყო, ზრამედ იმათ სულთ, რომელნიც ესლა ნემთან იუნენ.

მომივიდა თუ არა ეს თეორი, ესლა უფრო გულმოდგინედ გაკვირდებოდი ამ კაცებს, სინამ წინად. კაპიტანის გარდა ჯე კიდევ სამი კაცი იყო. ერთმა მათგანმა ცუდი შთაბეჭდილება მოასდინა ჩემსკენ. დანარჩენს ორს ვი ჩვეულებრივი შესუდულულობა ჭჭონდა; მაგრამ იმ კაცს, ვი რომელსკენაც მე ვამბობ, ათას-კაცობა გააჩნევდი. ის წინა სკამსკენ იჯდა, მასწავლამე ჭემს სიასლოკეს.

ვის არ გამოუცდია ის გამოურკვეველი უსიამოვნო გრძობა, რომელნიც აწუნებს ვაცს, როდესაც პირველად ნასკავს რომელსამე უცხო პირს? ვის არ გამოუცდია ზოგიერთა პირებისადმი ის ინსტიგტიური ზიზღი, რომელნიც სანდისსან ისე ძლიერია სოღმე, რომ გვიჩლუნგებს გონებას, თუ რომ დიდხანსა ვრჩებით იმ საზოგადოებაში, სადაც ისინი არიან, თუმიცა ყოველისთერში ვერიდებით მათ?

სწორედ ასე მომივიდა მეც, როდესაც დავატყედი იმ ურთოს მეგობრებს. იმისი ვიწრო შუბლი, ჭერა, ჯვარის მსკავსი თმა და იმის პირი მაგონებდა მისტრის რედკლიფის

რომანის ერთს გმირს; ამ რომანს ერქვა: მოსახანებელი პირ-
შავის ცოდვილებისა და ძლიანაც მიეკარდა იმის კითხვა უმა-
წვილობის დროს. ეს გმირი იყო სპალატრო; მეც იმავე წამს
ეს სასული დავარქვი იმ კაცს, რომელიც ჩემ თვალ-წინ იყო.
იმის გაბორბლებული დასტკრება სრულიად ეთანსმებოდა ჩემს
სიძულვილს. იმის შემდეგ, როდესაც ჩვენ პირველად შევსუდეთ
ერთმანეთს, იგი ცდილობდა ჩემთვის აღარ ექჭირნა, გაადა იმ
წამებისა, როდესაც შემსტყობდა, რომ მე სხვა ფიქრებით ვიყავ
გართული.

ჩვენ რამდენსამე ხანს გაჩუმებულნი მივცურავდით, რო-
დესაც უეცრად ოქროთი გატენილი ქისა ამომიკარდა ვიბიდაძე
და რამდენიმე ოქრო პიჩს დაიძნა. უკულა ცდილობდა საჩქა-
როდ აეკრიფნათ, რომ არსად ჩავარდნილიყო. სუეველს აკრი-
ფეს და მე დამიბრუნეს; მაგრამ როდესაც სპალატრომ დამი-
ბრუნა ნაპოვნი ოქრო, სასურედ ანგარების მოყვარეობა დაე-
ტყო და გაუმძღვრობა შევამხნიე. ამის გამო მომხდარი მცირე
აყალ-მყალი მალე მიწყნარდა, მსოფოდ იალქნების ლაწა-ლუ-
წი და ჭრიალი არღვევდა მუდროებსა. ეტობოდა ჭერი იცე-
ლებოდა. გემმა ქანაობა დაიწყო. მაგრამ, თუმცა მე სშირად
ზღვის ავად-მყოფობით ვიტანჯებოდი, ესლა კი კარგად ვგრძ-
ნობოდი ჩემს თავს და ისევე ვსწეგდი თამბაქოს, როგორც გა-
მოცდილი მეგემები. ამ ავთიმყოფობიდან განთავისუფლებას მე
ჩემს განსაკუთრებულს სულის მდგომარეობას ვაბრალე.

მე მალე შევნიშნე ჩემს თანამგზავრებს რალაც მოუსვენ-
რობა. ჩემი ამსნაგები ხან ცას შესედავდნენ და ხან ზღვას
აცქერდებოდნენ. განსაკუთრებით უფრო კაპიტანს უყურებდნენ.
მაგრამ ის ისე მშვიდად ეწეოდა თამბაქოს, რომ, გგონებოდა,
იმან არც კი იცოდა რა საშიშია შავი ღრუბლები, ქარიშხალი და

მრისხანე ტაღლები. წამდენსამე სნის უკან კავიტანმა უბრძანა იაღჭნები ჩამოემკათ და ნიჩბებისთვის მოეკიდათ სელი. ამ ბრძანებამ დანარჩენნი მღუმატებიდამ გამოიყვანა. სპალატრომ ბრძანის სმით იკითხა: «რატომ არ ვცდილობთ ნაპირს ვაჟიდეთ და ქარის ჩაკრდნას მოუწყადოთ?» ჰასუსის მატიკრად, კავიტანმა უბრძანა სელი ნიჩბებისთვის მოეკიდნათ და აესრულებინათ იმის ბრძანება, ამასთანავე დაუმატა, რომ ბრძანებს ვარ დაჩუქულიო და ვერ მოვითქენ, რომ ჩემი სელ-ჭეკეთები მე არ შემოწმილებოდნენ. სპალატრომ ამაღლა სმა და სთქვა, რომ ის თავის თავს განსაცდელში არ ჩააგდებს, რადგანაც არ იცის საგანი, რისათვისაც უნდა გასწიროს თავი. მოთმინებულად გამოსულმა კავიტანმა ორი დიდი თითი გადააჯვარედინა, აკოცა მათ მსურვალედ და დაიფიცა:

— ამ წმინდა ნიშნს გეფიცებით, რომ თქვენ მე დამმოწმილებით! თქვენ დათანხმდით ჩემთან საფრანკეთში წამოსვლას, რისათვისაც ნასკვარი ფასი მიიღეთ და უნდა წამოსვიდეთ ვიდრე! ეს ამ ბატონის სიტყვსლეს და სიკვდილს შეესება, — დაუმატა მან და მოუთითა ჩემზედ, და აი მიზეზი, რისათვისაც არ გავდივარ ნაპირს.

— როდესაც ჩვენ დაგვიჭირეთ, თქვენ მე მითხარით, მიუგო სპალატრომ და მრისხანედ შემომსუდა:—რომ ეს კოტრია და თავის მოკალეებს ეჭტვაო. ესლა ვიცი ნამდვილი გარემოება. მაგრამ, იმისთვის, რომ ერთი კაცი გადააჩინონ, ოთხი კაცი როდი უნდა დაღუბონ.

ამ სიტყვების შემდეგ მან გაუშვა სელი ნიჩბს, და ორს იმის ამხანაგებსაც ეტუობოდათ, რომ ასევე უნდა მოჭეკულიყვნენ. კავიტანმა აღარ მოუწყადა მათ, ებგერა სპალატროს, სტაცა საუელში სელი და ისე ძალიან ჩასხეთქა გემის ძირ-

ში, რომ შეიძლებოდა მოსტესოდა რამე. მეტი მოავლო ნიხბს სელი და თითო მოსმით ისე გადასტუნებდა სოლქე გემს, რომ გეგონებოდა იმის მკლავებში ათი კაციის ძალა მოგროვებოდა. შეშინებულმა დანარჩენმა ორმა მატროსმა სმა აღარ ამოიღეს, მაგრამ ჩუმიად გი ღრინავდენ.

გაშმაგებულს ქარსა და კაცის ენერჯიის შორის ბრძოლა ორს საათს გაგრძელდა. ბოლოს ქარი ცოტა ჩავარდა და შიშმაც ცოტა გადაკვიარა. კაპიტანი წინანდებულად ჩემს გვერდით დაჯდა, ანიშნა მოდროუბულს და გახუქებულს სხალატროს, რომ თავისი ადგილი დაეჭირა. სხალატრო დაემორჩილა, როგორც ძალდი, რომელსაც თავის პატრონი სტემს.

თ ა ვ ი XXXV

გაქცეული

მთელმა ღამემ ისეთ სიხუმიტ გაიარა, რომ ამისთანა სიხუმე მაშინაც გი მოსაწყენია, როდესაც კაცი თავისთავს კარგათა ჰგონობს. ამ სიხუმიტ ვისარგებლე და დავიწყე ფიქრი ისეთ საგნებზედ, რომლებიც მე კიდევ მაწუხებდენ და კიდევ მაშინებდენ.

რამდენიც ღამის სიბნელე გვესვეოდა გარს, უფრო მიცროვლებოდა ის უსიამოვნო გრძნობა, რომელიც მთელს დღეს მტანჯავდა. ჩემი თავი ინთებოდა; საფუთქლები მიცემდენ, თითქოს გასეთქას ღამობდნენ; მთელმა ჩემმა ტანმა ცანცასი დაიწყო. ჩემი ოცნება წინ მიეხებოდა ათას ნაირს. ქანტასტიურს და საზიზღარს სუჩათებს. ამოდ ვცდილობდი ჩემი თავი მეკე

დაემშვიდებინა; ამოდ ვცდილობდი გამეფანტა ეს წყევლი მოსკვენებსანი, რომელნიც აწვედენ ჩემს ტვისს. ჩემს თავს ველან ვიჭკრდი. რომ ავისხნათ, თუ მე რად მომივიდა ასე, საჭიროა დაუბრუნდე წარსულს.

ჩემი ასრეთი მდგომარეობა იმ ღამიდან მოვიდებოდა, როდესაც მე უნდა დავეტუხალებინეთ, მკონია, ყველას გადავირეგებს სულისა და გულის ტანჯვა თითქმის არ მეტყობოდა; მაგრამ ეს მხოლოდ გრძნობების თავის შემავრება იყო. ამ გაუინულის ზეწარის ქვეშ ივინი უჩინარად და შემადწუსრად მუშაობდენ. უნდა დამდგარიყო დრო, როდესაც მელეკარე სულის ტალღები გასეკდენ თხელს ზეწარს, და როდესაც ჩემს თავში მოხდებოდა წარღვნა.

მესუთუ ღამე იყო, რაც არა მძინებოდა. ოთხი დღისა და ღამის განმავლობაში, რომელიც გავატარე დედ-მამის სახლის გარე, მე მოუჩვენარს მდგომარეობაში ვიმყოფებოდი. ამ ოთხი დღე და ღამის განმავლობაში ჩემს პატარა ოთახში წინ და უკან დავდიოდი. მე თითქმის არაფერს ვსჭამდი. იმ შინაგან ავადმყოფობის გამო, რომელსაც მე გგრძნობდი, ჭამისათვის არა მცხელდა. მხოლოდ ხანდისხან ცოტაოდენს თეთრს ღვინოსს ვსჭამდი, რომ არ დავუძლეურებულევიყო. მე ასე მკონია, რომ აკერ ვხედავ პატარა სტოლს, რომელზედაც ბოთლი და სტაქანი იდგა, ძველს დახეულს მებელს და სატის ღვინოს მშობლისას, რომელიც თავით მესვენა. ჩემი მდგომარეობა ცოტა არა საშიში იყო. ერთი უბრალო რამე სრულიად ჩავიფურქებდა ამდენს სიფრთხილეს. ჩემი გული დაწდითა თრთოდა დედა-ჩემის განშორების გამო; ამას ერთობოდა ის მწუხარებაც, რომ მე, ჩემდა უნებურად გავხდებოდი მიწეში ჩემის ძმის კამილს დატუსაღებისა. ამას გარდა

ძალიან ვაწუხდი ჩემს მეგობრებსეუდ და ამხანაგებსეუდ, რომლებიც ან დატუსაღებულები იყვნენ ან და უნდა მოლოდებოდნენ დატუსაღებას.

მაგრამ ეს მწუხანალებანი არაფერი იყვნენ იმ მწუხანალებსთან, როდესაც ჩემს ძმას ცუხარზედ, ჩემს საყვარელ მეგობარს და ამხანაგ ცუხარზედ, რომელთანაც ჩემი სიყმაწვილე გაკატარე, დავიწყობდი სოღმე ფიქრს. მე იმის შესახებ რაღაც წინად გრძნობანი მიტანჯავადენ გუელს. წინად-გრძნობანი სომ სშირად ასრულდებიან სოღმე.

თუ რომ მკითხველი წარმოიდგენს ამ ზნეობირივ ტანჯვას, გულის სეთქას, რომელიც მე გამოვცაღე ამ დროს განმავლობაში, ჯანის სისურსტეს, რომელსაც გგრძნობდი უტმელობისა და უძილობისაგან, იმას აღარ გაუოცდება, რომ მე გავსვდი მსხვერპლი საშინელის ცხელებისა, რომლისგანაც კინაღამ ჭკუასეუდ შევიშაღე.

ამ ავადმყოფობის გამო არა მშორდებოდა ის აზრი, რომ იმ კაცებს, რომლებიც სელშიაღ ვიმყოფებოდი, ჩემგან აღვიღად შეეძლო განთავისუფლებინათ თავი. ვინ უშლიდა მათ გავეჭურდე, მოვეკალით, გადავკვდე ზღვაში და ეთქვათ, რომ მათ უნებულად მიმიყვანეს საფრანგეთში? ვინ გაუმტყუნებდა მათ ამ ჩვენებას? მე ათას ნაირ დაბრკოლებას ვიგონებდი, და დავაწმუნე ჩემი თავი, რომ მე ისე აღვიღად ვერ მივიდოდი დანიშნულს აღვიღას, როგორც ერთი ცალი საქონელი. ამ ცალს აქვს სია. და თუ მას თავის აღვიღას არ მიიტანენ, მიმლები მაშინვე გამოძიებას მოასდენს. მე ვინ მიმელოდებოდა? და ან როგორ დამტყიცებენ, რომ მე ამ გემზედ ვიყავ? ჩვენ არც არავინ გვინახავს და არც არავის დავლავარაკვებივართ სან პიერ არენას აქეთ. მეგობრებს იცოდნენ, რომ მე

გარკა ოქრო მიმჭონდა თან; იმათ ნასკეაწი ფასი უკვე მიღებული ჰქონდათ, და როდესაც გენუაში დაბრუნდებოდნენ დანარჩენსაც იქ მიიღებდნენ ჩემი მშობლებისაგან, ისინი არც კი გამოიკითხავდნენ — მიმიყვანეს დანიშნულს ადგილას თუ არა. მგონია, ბევრი წელიწადები გავა, სინამ ჩემს ბედს გაიგებდნენ.

უბრალო რამ შემთსევვანი ამლეკდენ საზრდოს ჩემს ოცნებას. გემზედ ერთი დიდი ქაი იდო, რომელიც, კჭვი არ ზრის, ენდომებოდათ რისთვისმე. მაგრამ, როდესაც მე მას დავაშტყედი, ასე მეგონა ეს ქვა ყელზე უნდა შემაბან მეტქი. . . . აი ზღვა ერთს ადგილას ჩაიხვრიტა, მას თან მოსდევს ჩქაფუნის; შემდეგ მუარდება საშინელი სიჩუმი; ზღვა წინანდებულ სანახაობას წარმოადგენს; მტირედი კვალიც არ დაახნდება იმ ბორცვ-მოჭმელებისა, რომელიც აქ მოახდინეს. ბოლოს, გათენდება, — ერთი კვირის ან იქნება ერთი თთვის შემდეგ ზღვის ტალღა გამოვადებს ისე დასახინრებულს კანის გვამს, რომ თვით საყვარელი დედაც კი კვლარ იცნობს. ხალხი იკრიბება, შიშითა და ზიზღით შინჯავენ კანის გვამს, რომელსაც კანის სახე ჯღარ ეტყობა. . . . მე თავით ბოლომდის ვსედავ ამ ამბავს.

არ შემიძლიან წესზედ მოვიყვანო ამ ღამის საშინელი მოგონებანი. სხვა-ღა-სხვა წარმოდგენანი ნათლად აღმებუჭდენ გონებაში. მაგრამ მათ შორის კავშირი სრულიად გაჭჭრა ჩემის მეხსიერებიდამ. მე განსაკუთრებით ვიგონებ ერთს შემთსევვას, რომელსაც სხვა დროს ყურადღებას არ მივაქცევდი, მაგრამ რომელიც მაშინ რაღაც წინასწარ მეტყვევებ მოვლენად მეჩვენა.

მთელის ღამის განმავლობაში მსოფლოდ ერთსულ ვნახე, სპალატრო რომორ დანიხარა და თავის ამხანაგს რაღაც უჩუჩუნულა ყურში; იმანაც თავი დაუჭნია. ეს საკმაო იყო, რომ ჩემი ფიქრებისათვის სხვა გზა მიეტა და დავერწმუნებინე,

რომ, რაც მოსასდომია, მალე მოხდებოდა. «ეს ხალსი», ვამბობდი ჩემთვისად, «უსათუოდ ჩემ წინააღმდეგ რამეს ფიქრობს.» რაკი ეს აზრი მომივიდა, თან-და-თან უფრო-და-უფრო გამიცხოვრდა. დიად, ისინი სწორედ ჩემს დაღუპვას ფიქრობენ. განა იმავე დღიდან არ გეუბნებოდი ჩემს თავს, რომ ამათთვის ისე ადვილი არაფერია, როგორც ის, რომ მალე მომიშორონ თავიდან მეთქი.

რამდენისაჲ წამის უკან სპალატრომ ამოიღო კუბიდან ჩიბუხი და დაიწყო წევა. მე იმის მოძრაობას და მოქმედებას ისე ვადევნებდი თავს, როგორც ვატი, რომელმაც იცის, რომ იმის სიტყვასზე ბეწვზედ ჰქვიდა. მუზობელმა სპალატროს რაღაც უთხრა. «ცოტა მოიცადე», — მიუგო მან. მე ნამდვილად გავიგე ეს სიტყვები და მათ მოუღეს ბოლო ჩემს ექვს. ამაზედ ცხადი რაღა იქნება?

რაკი არ მიხდოდა ჩემის ნებით გავმსდარეიყავ მსხვერპლი ამ გარემოებათა, მე მოვიხმარე ყოველივე ღონისძიება, რომ დამემღია იგინი; მაგრამ ამაოდ. არა ერთხელ მითქვამს ჩემს თავისთვის: «ყოველივე ეს მხოლოდ არეული ფიქრების შედეგია.» მაგრამ ერთის წამის შემდეგ, ერთი სიტყვა, ერთი მოძრაობა, ერთი დაცქერება სპალატროსი საკმაო იყო, რომ ძველი შიში ისევ გამცხოვრებოდა. ერთი სიტყვით მე თითქოს ორ აჩსებად გადავიქციე: ერთი იყო უჭკუო, მეორე ჭკუიანი, ფსიხელი, რომელიც პირველს იცოდებდა და ცდილობდა დაეყენებინა ჭეშმარიტს გზაზედ.

«გულისანად მიღს მანც რატომ გეღარ ვახერხებ», ვფიქრობდი მე, «რომ ან სულ აღარ გაქახილო თავლები, თუ რომ ამ ვაცებს მართლა უნდათ ჩემა სიკვდილი და ან გამკვიდვიდო მხოლოდ საფრანგეთში!» მაგრამ ამ წინადად ჩემის

თავის დაწმენება, ამ მდგომარეობიდან ბავის დასსნის საშუალების გამოძენა, მაშინ, როდესაც სწეობითად და ფიზიკურად დასუსტებული ვიყავი, — საშინლად მწელი იყო. სიტუებით ამის გამოთქმა არ შეიძლება. ჩემდა სურბედურად თვით ბუნების მდგომარეობაც სრულიად შეეფერებოდა ჩემს შავს ფიჭურებს. ცაზედ მსრბოლანის შავი ღრუბლები, წამ-და-უწუმი ჭფრავადენ მთვარეს; სამწუხარო სანასაობა იყო. ეტუობოდა კარგი სანი გასულიყო, რომ კაპიტანი ძილისაგან თავს ძლივს იმაგრებდა. რამდენჯერმე მიჩნია, რომ დამეძინა როგორმე; მაგრამ იმის რჩევა ამაოდ რჩებოდა; მე გერა ვბედავდი. ბოლოს მეორედ უარის თქმის შემდეგ, რის მიზეზიც მას გერ ვაკგო, მან თვითონ ისარგებლა იმ რჩევით, რომელსაც მე მამლეკდა. იგი დაწვა და მალე ამოუშვა სვრინვა.

ამ კაცის აქ ყოფნა, რომელმაც იმ საშინელს დამეს მარკარი ხასიათი და ერთგულება გამოიჩინა, ჩემსედ კარგს გაულენას ახდენდა. იმასთან ერთად გაჭქრა უკანასკნელი ნაპურწვალდი ჩემის კეთილ-გონიერებისა, და მე ისე ვუტყუროდი ჩემს თავს, როგორც დაღუბულს. ამ წუთიდან მე აღარ ვიბრძოდი ჩემს მოჩვენებებთან და გავხდი მათი ყურმომტრინი უმა.

სანდისსან სპალატრო ისეთ უზარ-მასარ კაცად მეჩვენებოდა სოღმე, რომ თავი ცაში ჭქონდა მიბჯენილი; სან იმის სელები წარმოადგენდნენ საშინელებას, თითქმის ჩემსკენ იყენენ გამოშეკრილნი, რომ დაკეტირეთ; სან იმის თვალები ისე კლავდენ, როგორც ნაკეკრისლები. იგი მელმიჯებოდა მე და მუშტს მიჩვენებდა. ერთსელ მთელს დამეს მელაზარაკებოდა და იმის ხმა ისე მესმდა, თითქოს ცხედრისთვის ზარს უკრავნო.

— უძველესი არ იქნება დაწვეო და დაიძინოთ? წარმოსთქვა მან.

იმას რომ პირდაპირ ეთქვა: «დაწვიოთ, მე თქვენ მოგვ-
ლაგო», — მაშინაც არ იქნებოდა ჩემთვის ის სიტყვები ისე ცხა-
დი, როგორც ესლა. მაგრამ დრო არის მოკლეო ბოლო ამ
დაურსრუ ებელს და მომკვდინებელს გულ-გონების ტანჯვას.
არის რაღაც სასიხლდარი და დამძვირებელი კაცის ბუნებისა
იმ დროს, როდესაც გონება წაუზღვრება წარმოდგენილ საშემ-
რობებსთან ბრძოლაში. მე განგებ ვხმარობ სიტყვას: წარმო-
დგენილს. მე მინდა რომ ჩემი აზრი კარგად გაიგოთ. იმ სი-
ძულვლით გაზდა, რომელსაც სპალატრო გრძნობდა ჩემს შუ-
სასებ და რომელიც მეც აგრეთვე მიმუდდა, ყოველივე დანარ-
ჩენი შიში წარმოსდგებოდა ჩემი დასწულებულის ტკინისაგან.

ცის დასავალზედ გამოჭკრთა სინათლე და მიმჭრალდენ
ვანსკვლავები. თეთრი ვანსკვლავები, თეთრი ბურუსი მოედო
შლვას. ეს ღამე აღარ იყო, მაგრამ არც დღედ ჩათვლებოდა.
სპალატრომ რაღაც უჩუჩნულა თავის ამსანაგს. ამ უკანასკლავ-
მა სანქაროდ ჩაიყო ჯიბეში სული და რაღაც ნივთი. მისცა სპა-
ლატროს. ეს ნივთი მე ცხადად გავარჩიე, — გასსნილი დანა-
იყო; ეჭვი აღარ იყო, რომ ეს დანა ბურის მოსაჭრელად ამო-
იღეს. მაგრამ მე კი ამან ბოლო მომიღო. უცებ წამოვსტო-
და წყალში გადავარდი. — «ეს გიყის! გიყის!» შეჭყვირა სპალა-
ტრომ. ათი წამის შემდეგ ეჭვსმა კაცმა ამომიყვანეს და გემში
გადამიყვანეს. არავის სიტყვა არ დაუძინავს, ორივე მატროსე-
ბი უძრავად იდგნენ და მიცქეროდნენ. კაპიტანს ისევე ჩემი საყე-
ლო ეჭირა და თვალბში შემომცქეროდა, თითქოს უნდოდა
მათში ამოვეითსა მისეზი ჩემის საკვირველის საქციელისა. შე-
მდეგ ერთის წამის დასტურებისა, მან გამიშვა სული, წავლო

თმაზედ სული და განწირულებით დაიყვირა: გაგიყდა! გაგიყდა!

— მე სრულიადაც არ გაგვიყებულვარ, მიუხედავად, და კვდილობდი თავი დამშვიდებულად შენვენიხა, — მაგრამ მალე გიშეგდები, თუ სმელეთზედ არ გამოვივანთ.

— თქვენ სმელეთზედ გაგიყვანათ! შეგვიყვია კაპიტანმა. — აი მშვენიერი აზრი! განა თქვენ არ იცით, რომ თქვენი ნაპირს გაყვანა და ზღვაში ჩაგდება ერთი იქნება. ნაპირს! ეს სომ ნამდვილად სიგვილს ნდომულობთ! საწყალ დედა-შენზედ იფიქრე; რას მეტყვის იგი, რომელსაც ვუთხარ, რომ საფრანგეთში უჩნებლად გადავიყვანთ მეთქი? ღმერთო მოწყალე! დაუძაბამან, რომელსაც დანახა, რომ იმის სიტყვებს ყურადღებას არ ვაქცევდი. — რა დაგეძმართა? რისა გეშინიან? ეს რას ნიშნავს?

— კაცის მკვლელები სომ არა გგონივართ? მკითხა სპადატრამ მწარის მაგრამ არა დასამშვიდებელის კილოთი. — არ ვიცი, როგორ გაიგო მან ის, რასაც ვიფიქრობდი, მაგრამ ნამდვილად ვი გაიგო.

— თუ ღმერთი გწამთ, ვუთხარ კაპიტანს: — ეს ნუ გეწყინებათ; შენ სომ მსუდავ, რა ცუდათა ვარ. თუ რომ მე ამ გამსთავს არ დაგანებებ, ჭკუაზედ შევიშლები; მე ამას ვგრძნობ. გამოვივანთ სმელეთზედ, გთხოვთ, გამოვივანთ.

ეს ამბავი დიდხანს გაგძელდა. უნდა მართალი ვსთქვა კაპიტანზედ: იგი იმას სწადიოდა და მეუბნებოდა, რაც ვი გადამატევიებდა ჩემს სურვილს. იმისი რჩევა და სვეწნა მითმართული იყო, არამც თუ ჩემი გონებისადმი, ქრამედ საუკეთესო ჩემ გრძნობისადმიც. მან ყოველივე ღონისძიება ისმარა; არა ერთსულ შეიფერსდა ჩემი გაბედულობა კაპიტანის სი-

ტყეებით; მაგრამ რაღაც შემთხვევით. ყოველთვის, სპალატროს-
სმა მომესმოდა ხოლმე და კვლავ აღმიძრავდა ეჭვებს. ბოლოს
მე მათ ვუთხარი:

— ძალა თქვენსკენ არის; თქვენ შეგიძლიანთ ძალა დამატა-
ნოთ და ჩემდა უნებურად აქ დამაგდოთ, მაგრამ ამის შედეგს
ვი წინადადეგ გატყობინებთ. მე დაგვარგავ გონების იმ ნაშთსაც,
რომელიც შემჩნა და თქვენ საქმე უგუნურთან გექნებათ. გადა-
მსვით ნაზიხას და მომეცით ნება ისე გადავიჩინოთ თავი, რო-
გორც მინდა.

მე სსკა დასამტვიცრებელ საბუთებს კვლავ გზოვებდი და
ამისათვის სულ ერთსა და იმავეს გაგიძსნოდი. ჩემი გულო-
ბმისგან უფრო ღელავდა, რომ ძალას ვიტანდი როგორმე შე-
მემაგრებინა თავი. მე ვარგად მასსოვს, რომ სულ-მეორედ მი-
ნდოდა ზღვაში გადავარდნა.

გაზიტანი, რაგი დაყვავებით ექრათერს გასდა, გაცხარდა:

— გინდათ, თუ არ გინდათ, თქვენ უნდა წამოხვიდეთ; მე
უბრძანებ, რომ სულ-ფესი შეგიკრან და თქვენს უნებურად სა-
ფრანგეთში გადაგიყვანთ.

ეს სიტყვები ჩემს სასწრაფ უსათუოდ საშინელს ცვლი-
ლებას მოასდგენდა, რადგან გაზიტანმა ძალე შესტვალა ლაზარა-
ვის კილო: «არა, არა, ნუ გეშინიან; მე სრულიადაც არ ვი-
სამ იმას, რასაც ვამბობ. შენ შეგიძლიან ისე მოიქცე, რო-
გორც გინდა.

— გადამიყვანეთ ხმელეთზედ რაღაც.

— ძლიან ვარგი, დაე შენი სისხლი შეხვე მოგუკითხოს-
დმერთია მოწამე, აგრეთვე ეს ვატყობიც, რომ თქვენ რომ დედი
ჩემის შვილი ყოფილიყავით, იმაზედ მეტს სიკეთეს ვერ გიზამ-
დით, რაც ეხლა მინდოდა მექნა.

— მე ვიცი ეკა, მე მაგში დაწმუნებული ვარ.

ჩვენი გემა, როგორც ვიფიქრობდი, სმელეთოდ შიიდი გერსის სიმორეოდ იყო. მზე, რომელიც სავაოდ მადლა ამოვიდა, უხვად ახსევდა სსივეს ჰატარა ქალაქი, აშენებულს მადლობ ადგილედ. გადწვევტილი იყო გავეშვით ქალაქის ბოლოოდ და იმისათვის ჩვენ იქით გავეგზავრეთ. ამ დროს მე გამოვიცვალე ჩემა დაწველებული ტანისამოსი და სხვა ჩანვიცი ტანისამოსს ძლიან ხელა-სელა ვიცვამდი, და როდესაც გაკათავე, ჩვენ რა-ასი სავენის სიმორეოდ ვიუავით. მე ვაგასილე თვალეი... რს, საშინელებაც! თიეები ვირაშედ შემიდგნენ იმ სანასარიისგან, რომელიც მე დავინასე. წამოვსტი ზესედ და სელებ გაშევიჩმა დავიევირე: «სედავთ თქვენა? იმათ დაუდრჩიათ!»

მათლაც, მე ისე ცსადად ვხედავდი, როგორც ვხედავ ასოებს, რომლებსაც ესლა ვწერ ქალაღდოდ, — სამს საღრჩობელას, ზღვის ნაპირას ამართულს. ყელა მათგანსედ თითქო ვატი ევიდა და მათ ქეშ იღვა შაკეში ჩაცმული დედაკატი. ის ვატეები, რომლებიც ჩემთან იევენ, შეშინებულნი უფურბდენ ჩემს მოძრაობას. ისინი სან მე მიუფრებდენ და სან ნაპირისკენ ვაიციჩობდენ, სედაც იგინი არაიეონს არა სედავდენ აღმართული ვღდეების მეტს, რომლებიც მე საღრჩობელებად მომეჩვენენ. რამდენიც ვუასლოვდებოდით ნაპირს, იმდენი უფრო ცსადად ვხედავდი საღრჩობელებს, მაგრამ როდესაც ნაპირს მიეკდით, მე დავინასე უსწორმასწოროდ აღმართული ვღდეები. ეს ადვილი ასახსნელია. ეს საგნები, რომელნიც მე საღრჩობელები მეგონენ, ცოტა ჩვენს მარჯვნივთ იმეოფებოდენ; რამდენსამე მანდილსედ იგინი პირ-და-პირ მოჩანდენ, მაშინ როდესაც

ნაპირზედ იგინი გვერდზედ დაინახეთ. აქედამ წარმოსდგა მათი ფორმის შეცვლა.

მე ის იყო გადაკდიოდი გემიდან, როდესაც გავიგონე სპალატროს სიტყვები: «ჩვენ ვინ მოგვცემს ფულს?» ამან მომაგონა ის ქალაქი, რომელიც მისულისას კაპიტანისთვის უნდა მიმეცა და რომლის წარდგენისათხავე იგი მიიღებდა დანაწილად გარიგებულ ფულს. იმ ქალაქის ძეგნაში მე ჩემი პასპორტი ვიპოვნე. რაკი არ მინდოდა, რომ მეგობარი, რომელმაც ეს პასპორტი თავის სახელით მომცა, განსაცდელში ჩამეგდო, ამისათვის მე ის ნაჭურ-ნაჭრად ვაჭიკე და გადავავლე ზღვაში. ამის შემდეგ კაპიტანს მივეცი ქალაქი და გუთხარი:

— აი ბილეთი ფულის მისაღებად, მშვიდობით და მახსტივით დანაშაული!

ეს სიტყვები საჩქაროდ წარმოვსთქვი და გავიქეცი დედამიწაზედ.

საკვირველი ქმნილებაა კაცი. ამ ერთი წამის წინად ვინ იცის რა არ მეღანდებოდა, ჭკუასზედ ვაშლებოდი, ესლაკი ვგრძნობდი ფსიზელს გონებას და შორს გამჭურეტელობას. მე ისე არ ვერწმუნებოდი მატროსებს, რომ გადავწყვიტე გავშორებოდი, რაც უნდა მომსულოდა, ესლაკი როდესაც მე მათ ვშორებოდი, ვგრძნობდი, რომ მათ წინაშე მე დანაშაული ვიყავ, რისაგამოც მე მოტეკება ვსთხოვე.

(დასასრული შემდეგ წიგნში)

ბერუას ჩივილი.

ეველა მუ ჩამომეკიდა: მამასახლისი, გზირია...
როგორ არა ვთქვა ბენავმა მეც ჩემი გასაჭირია?...
ფული მემართა ვაჭრისა «რივისთვის» აღებულა,
თავნში შურ-ღვინოს დამჟერდა, ვახშში მიგეტი ფულა.
აეი გაუწყრა ღმერთია და მიძილთახა წყუელმა,
ვალე მომთხოვა მეორედ, ღვინოზედ შემოჩკუელმა:
ხელ-ახლათ წამომიარა, სულით სოცრამდის გამცალა...
ნათლია მამასახლისმა ერთს თუნგს არაუმი გამცვალა!...
არ შემანჩინეს ზედაშე, გოჭი, ქათამი, წიწილა,
არც საბუღარში კვერცხები, — გამომიღიეს სინსილა!...
გელ ვაჭარი ჩემს სახლში ნაკარდობს როგორც ქარია,
გზირიცი არყისგან გამტყვრალი გონაობს როგორც ღონია!...
რა ვქნა, რა წყალში ჩავარდე, რით მოვიცილო ჭირია?...
— ეველა მუ ჩამომეკიდა: სოფლის მოხელე, გზირია...

თ. რ. პრისტაივი.

1 გიორგობისთვეს 1888 წ.

მოსკოვ ბანხილვა საქართველოს მხედრობისა
1089—1222 წლამდე.

მეთერთმეტე საუკუნის უკანასკნელ ხანებში, ესე იგი, იმ დროს, როცა მოკვდა სულტანი. მელიქ შაჰი, მთელბელი სპარსეთისა, ასურეთისა და მისირიისა¹⁾ და, როცა გამოვიდნენ ფრანგნი, აღიღეს იერუსალიმი და ანტიოქია, საქართველოს სამეფო ტახტი დაიპყრა დავით აღმაშენებელმა. — შან შაკვარ, გააკრტელა და გააწყო აგერიის სასჯელმწიფო, რომლის სამხდვარნი იუენენ: ჩრდილოეთისკენ — დიდი კავკასიის მთები, სამხრეთისკენ — არაქსის მდინარე და მტკვრის ბოლო, დასავლეთისაკენ — შავი-ზღვა ნიკოფსიდან²⁾ ვიდრე ჭოროსამდე და აღმოსავლეთისაკენ — გურგენის (კასპიის) ზღვა დარუბანდიდან³⁾ მტკვრის ბოლომდე.

დავით აღმაშენებლის შემდეგ მეფეთა დიმიტრი I-მა, გიორგი III და თამარმა, (1125—1212) განაგრძეს წესი და რიგი თავიანთ დიდებული წინაპარისა. ამით მეფობის დროს საქართველომ არა თუ განისვენა მტერის განუწყვეტელ თავს დასხმისა და აღსრუბისაგან, არამედ თვით შირ-იქით აწესებდა

1) მისირი — ეგვიპტე.

2) ნიკოფსი — ცინე-ქალაქი სურუმის დასავლეთისაკენ.

3) დარუბანდი — დერბენტი.

სპარსელთა და ასურელთა. — თამარის შეფობის დროს, საქართველოს არა ერთსულ გაულაშქრნია სპარსეთისაკენ თავრიზამდე და ასურეთისაკენ შორს ვასცილებია ტრავპსონსა და არსრუმსა. —

ამ სახელოვნს დროს საქართველოსას დაწყობილება სახელმწიფოთისა ეშქასბამებოდა ფეოდალურ ცხოვრებასა შუა-საუგუნოებისასა ეკროპაში და ლაშქრობისა წესი მოქმედებდა იმ სამხედრო ხელოვნების¹⁾ მოთხოვნითა, რომელიც წინა-საუგუნებში შეითვისეს ქართველებმა ბერძენთაგან. საკუთარი საქართველოსა სამეფო, ე. ი. ლისთ-იმერეთი, ზემო და ქვემო ქართლი და კახეთი, განყოფილი იყო რამდენსამე საერისთავოდ: დასავლეთისაკენ იყვნენ საერისთავონი ცხუმის ანუ აბხაზეთისა, ოდიშისა ანუ სამეგრელოსა, სვანეთისა, თავეკერი²⁾-რაპისა, აწინდელ იმერეთისა, გურიისა; ზემო ქართლში — სამცხისა, ჯავახეთისა, წუნაგოისა³⁾ და კლარჯეთისა;⁴⁾ მას გარდა საერისთავონი შიდა-ქართლისა; ალგეთის, სრამის და დებედის პირსა — ხუნანისა და სამშვილდოისა; კახეთსა და ჭყრეთში (ქვემო-კახეთი) იყვნენ ხუთი საერისთავონი; სოლოლო მით დაზყოფილნი ქვეყნები სომხებისა არაქსის მარცხენა პირზედა და მოსლემინთა — მტკვრის ბოლო ნაპირებზედ მოჩინებოდენ. ზოგან თავის მთავრებსა, ზოგან ქართველთ-

1) სამხედრო ხელოვნება — **ВОЕННОЕ ИСКУСТВО.**

2) თავეკერი — ლეჩხუმი.

3) წუნაგო — აწინდელ არდაგანის ოლქაში იყო.

4) ქოროზის პირზე.

დიდებულებს, რომელთაც თვითონ საქართველოს მეფე ჭნიშნავდა.¹⁾

ერისთავნი თავის საერისთავოს განსაკუბდნენ, ვითარცა მთავარნი, მაგრამ ეჭვემდებარებოდნენ მეფეას. დამოკიდებულება მათი მეფეზე ცხადი იყო არა მარტო მით, რომ მეფეს შეეძლო გადაეცა ერისთავობა სხვისთვის — იმავე გვარისა იქნებოდა, თუ სხვა კაცი, რომელსაც ჭზოვებდა ღირსად განდიდებისა; არამედ მითაც, რომ ერისთავნი იმავე დროს იყვნენ მეფის სასახლის მოხელეადაც ე. ი. სასლთ-უხუცესად, მანდატურთ-უხუცესად, მეფინბეთ უხუცესად და სხვა-და სხვა... ყოველი საერისთავო იყო ნაწილი ქვეყნისა, რომელსაც განსაკუბდა ერისთავი, ვითარცა სამოქალაქო მმართველი და ამასთანავე საერისთავო იყო სამსუდრო სამმართველოც და შეადგენდა საპასპეტოს და თვით ერისთავი იყო სპასალარი საერისთავო სპისა. როგორც მიღებულია, რიცხვი მაშინდელის საქართველოს მცხოვრებთა მიაღწევდა ოთხ-მილლიონამდე. ხოლო თუ ვიანგარიშებთ, რომ ათას სულზედ 10 კაციდამ 15 მდე მეომარი ჯვრილად გამოვა, რცხი საერისთავო მაშინდელი გამოიყვანდა საომრად 40—50 ათასამდე მეომარსა. — ეს რიცხვი არ იქნება ნამეტური, თუ განვიხილავთ ლაშქრობას საქართველოსასა გიორგი III ანუ თამარის მეფობის დროს და წარმოვიდგინოთ სიურცეს მაჭმადიან ქვეყნებისას, რომელნიც ეპყრათ ქართველოა მეფეთა და რომელთა: შერჩენისათვის სა-

¹⁾ მაგალითებრ, დავით აღმაშენებელმა მმართველობა შირვანისა ჩააპარა სიმეონ ქეონდიდესა. სომხების ქალაქი ანი გიორგი მე-III ჩამოართვა ვარდან დადიანსა და ეს მდიდარი ქალიქი ფერ მისცა იოანე ბელსა და მერე გარდასცა სარქის მხარგრძელსა.

ჭირს იყო ბეჭერი და ერთგული სპა. — გარდა დამსილის ჯარისა, რომელსაც მოსცემდა სამშობლოსა ოცნა საქრისთა-კო, იმ სახელოვან დროის მეფეებს ჰყვანდათ სამუდამო სპაცა ე. ი. ლაშქარი (როქითა¹⁾). ეს მუდმივი სპა განიხნა დავით აღმაშენებელმა. სოლო რომდესაც შენიშნა რომ საქართველოს სპანი მარტოდ ვერ აუვიდოდენ მისგან აღნიშნულ სამსედრო განზრახვათა, თვითონვე გაემგზავრა ოკსთა იქით მცხოვრებთა უიქაღთა მიმართ და გარდმოიყვანა საქართველოში ორმოცი ათასი სული, დედა-წულითა მათითა.²⁾ — ამ სახით დავით აღმაშენებელმა თავ-და-პირველად შეადგინა მუდმივი როქის სპა, რომელშიაც იყვნენ: 15,000 ყივჩაყნი, 500 ალანი, 100 ფრანგი და 5000 სანდონი და გამოცდილნი სიმხნითა ქართველნი; ყუეფა ესენი იყვნენ გაწობილნი ცხენითა და საჭურველითა და დას-დასათ დაყოფილნი. როქის სპამ შემდეგ მიაღწია 60 ათას კაცამდე.

უადგილო არ იქნება შენიშნოთ აქ, რომ მთიულნი და ჩრდილოეთ კავკასიელნი ისე საღისიანად მიისწრაფოდენ საქართველოს ლაშქარში ამ სახელოვან მეფეების დროს, როგორც ბალკანელი სლოვანები ბიზანტიის მსედრობაში.

ყივჩაყთა და ოკსთა ყოფნა საქართველოს ლაშქარში, შენიშნულია არა მხოლოდ აღმაშენებელის დროს, რომელმანც იცოდა მათი მიმსრობა, არამედ გიორგი მეფისა და თამარის დროსაც. მაგ. 1203 წ. ივინი იყვნენ სსუათა შორის შემყო-

¹⁾ როქა — ჯამაგორი (ბერძნულით)

²⁾ Brosset. — Histoire de la georg. par. I page 363.

რის ომში, სადაც ლაშქარმა თამარ მეფისამ დაამარცხა სპარსელები.

სამსახური როქის-სპისა, რომლის უფროსსაც უწოდებდნენ მსახურთ ანუ მონათ-უხუცესსა იყო შემდეგი: მეცისოვნობა ცისე-ქალაქებში, რომელთაც ქვეყნისათვის დიდი სიმაგრის მნიშვნელობა ჰქონდათ; მეფესთან ქეშიკად ყოფნა და განსაკუთრებულს ადგილს დგომა ომში. ამ უკანასკნელს მოკალეობას როქის სპისას ქვემოწოდებდნენ განკმატავთ.

ამჟამად, დიდი გაძლელა უნდოდა მუდმივს ლაშქარს 60000 კაცისას, რომელსაც ჯამაგირიც უნდა მიეცემოდა, რადგანაც თვითონ სასული რომის სპა ჯამაგირზედ დაყენებულს ლაშქარსა ჰქვიათ. სხანს იმ დროთა მეფეებს დიდი შეძლება და სიმდიდრე უნდა ჰქონოდათ.

და ეს შეძლება რომ ჰქონიათ, ამხედ კეჭვი არ უნდა იყოს, თუ წარმოვიდგენთ შემდგომ ვითარებასა: მკვიდრნი ქართველნი, როგორც მოგასსენეთ, მიაღწევდნენ ოთხ-მილლიონამდე; ამდენივე, თუ არა მეტი, იყვნენ სომხები და მაჰმადიანნი, რომელნიც სიმდიდრით და მამულების სიდიდით ქართველებზედ მეტნი იყვნენ; მთელი აღმოსავლეთის კერძო სამსრუთის ვაკეასიისა, სადაც დიდი და მდიდარი ქალაქები იყო, (როგორც ანისი¹⁾), უზიდვიდა ხარაჯს მსმინდელ მეფეებსა. მეორე წყარო შემოსავლისა იყო ნაალაფევი²⁾. — ქართლის შემატანენი და უცხოინიცა

¹⁾ «ქართლის ცხოვრება», გვერ. 266: «... ქალაქად ანისად, რომელსა შინა მოღვესამდე არს ათას და ერთი უკალესი»...

²⁾ ალაფი—ლაშქრობაში ნაშოვნო

მოწმობენ, რომ სელჯუქნი,¹⁾ როდესაც გაილაშქრებდნენ, თან დაატარებდნენ ყოველსავე თავის ქონებას: ოქროსა და ვერცხლსა, ინდოეთის ფარსასა და თვალ-მარგალიტსა, ძვირფასსა აჩაბუღსა ცხენებსა და საომარ იარაღს; მათზედ გამარჯვებულნი ალაფით აიკისბოდნენ ხელმე. ამ ნაირი შემოსავალი არ მოჭკლებიათ ქართველებსა დაკითის, დიმიტრის, გიორგისა და თამარის მეფობაში, რადგან ამათ დროს განუწყვეტელი ომები იყო და ყოველთვის გამარჯვება მათ რჩებოდათ. შამქორის (1203 წ.) და ბოლნისტიკის ომში (1204 წ.) იმდენი ალაფით აღივსნენ ყოველნი ქართლის მეომარნი, რომ აგელნი გარემოს თბილისისანი გერლარა იტყვდა კაცსა, ცხენსა, ჯოჯოსა და აჭლეშსა და ეს-ოდენ მოსაწყინეულცა იყო სიმრავლე ტყუთა, ვიდრემდის შეიყვანიან ქალაქად, ერთად გუტლად²⁾ ფუჟირად³⁾ გაყიდიან და სეფენი⁴⁾ დიდებულთანი და აზნაურთანი აღივსნენ ჭურჭელთა. მრავალსასუთა, თვალთა ჰატიოსანთა, ნაქსოვთა ფერად-ფერადთა; ყოველი საგანძური ოქროთა ვითარცა მიწათა, ჭინდოურითა ქვითა და ჰატიოსანთა მარგალიტთა მიერ ურიცხვთა და ამისი მოწამე თვით იგი ღმერთი არს...⁵⁾ დავით აღმაშენებელი თავის ანდერძში იხსენიებს ზედა და ქვედა სასულემწიფო საღაროებსა; მისი ცხოვრების აღმწერი ამბობს, რომ ათვისსა მოძღვარსა იოანეს მისცა ოდესმე დრაჭკანი (ოქროს-ფული) ვი-

1) სელჯუქნი—თურქთა ნათესავი ერია. ამით დაიპყრეს წინა-მხარი აზიისა მე IX, X, XI საუკუნეებში.

2) აუტალი—კოვზი

3) ფუჟა—ხის ფინჯანი

4) სეფე—პალატი

5) «ქართლის ცხოვრება» გვერდი 308—309.

თარ რცდაოთსი ათასი, რათა განუყოს გლასაკათა, და ესეც მცირედი მრავლისაგან თქუმად შეუძლებელია¹⁾. ყოველივე ეს და იგიც რომ მრავალი კვლესიები და ტამრები უშენებიათ, უსვად უგზავნიათ საბერძნეთისა და ჰალესტინის კვლესიებისათვის შესაწინაგად მრავალი განძი, გვამღვეს საბუთს ვიფიქროთ, რომ შემოსავალი იმ დროინდელ მეფეებისა საგმარისი იქნებოდა 60,000 რაჭის სპის გასამდლოლად და დასაკმაყოფილებლად.

საომარნი საჭურველნი ქართველთა სხათა აქნდათ: მშვილდ-ისარნი, ისარი ბოძალი²⁾ დიდთა ნადირთათვის, ქეიბური³⁾, შუბი, ლასტი, ჩუგლუგი,⁴⁾ გურზი, სძალი, სატკვარი და ფარი, ჩახალსი, მუსარადი, ჯავშანი და საბარკულნი. სვარასანში ნაკეთი იარაღი იმ დროისა ყოველგან აღმოსავლეთში განთქმული იყო.⁵⁾ მთიული ქართველები: სჩენი, აფსაზი, რატკელი და ფსოელი⁶⁾ უფრო შეჭურვილნი იყვნენ მშვილდ-ისარითა, ფართითა, სატკვრითა და ჩახალს-ჯავშანითა; ბარში მცხოვრებნი, როგორც უფრო ცხენოსანნი—მებითა, ლასტი-

1) იქ.—გვერდი 257.

2) ბოძალი, პრტყელ—წვერიანი ისარი

3) ქეიბური — მომცრო სანადირო ისარი

4) ჩუგლუგი—მცირე წერაქვი

5) ვეფხის-ტყალსანი, გვერდი 52 და 202

აღლუმი ვნახე, მეკეთა ლაშქართა მოკაზმულობა,

სიჩაუქე და სიკეთე, კვალუცად დარაზმულობა,

და ტაიჭთა მათთა სიკეთე, აბჯარი სახვარაზმულობა. »

«კაცი ოთხმოცი ათასი, ყველაი დაკაზმულია,
კაცსა და ცხენსა ემოსა, აბჯარი ხვარაზმულია»

6) ფხოელს უწოდებდენ ძველად ფშავ-ხევსურს. დეოდრაფიელი

აღწერა საქართველოსა ბატონ-შვილის ვახუშტის მიერ.

თა, გურსითა, მუზარადითა და ჯავშან-სახარკუდითა. ძნელია იფიქროს კაცმა, რომ მაშინდელი საქართველოს სპანი საზოგადოდ ერთგვარად შეტყუვილნი ყოფილიყვნენ, რადგანაც მხოლოდ გაჭირვების დროს მოწოდებულ იქნებოდნენ ხოლმე სამრად, როგორც ესდანდელი მილიციები. ხოლო შესაძლებელია რომ რაქის-სპა ყოფილიყო ერთ-გვარად დიარადებული, რადგანაც მეფისაგან ყოველისფრით განწყობილს, კარგად გაწვრთნილს მუდმივს ჯარს შეადგენდა და პირდაპირ გამგებულად თვით მეფე ჰყავდა. დავით-აღმაშენებლის ცხოვრების აღმწერი იტყვის: «საეშმაგონი სიმღერანი, სასიომბანი და განცხრომანი და გინებანი ღვთის განმარისებელი, და ყოველი უწესობა მოსპობილ იყო ლაშქართა შინა მისთა, და ურაცხესამას შინა სიმრავლესა ენათა ნათესავთა, ვითარცა ცათა შინა მყოფთა შორის», და «მცირედ-მცირედ ბრძოლითა და სწავლითა, გონიერად და ღონიერად წინა-ძლომითა, და მრავალთა ძლევეთა მიერ მოგვარებითა არა განეწვართნეს სპანი თვისნი, და განეკადნიერნეს წყობათა მიერ მსნეთა, ქებითა და ნიჭითა, ხოლო ჯახანთა სადღდროთა ჩაცმითა და კიცხვით ძაგებითა, არამცა ეღონნა, ვიდრემდის სპათა შორის მისთა, ყოვლად არა იპოვებოდა ჯახანად ზრასული». ამ სიტყვებიდგან ჰსჩანს, რომ დავით აღმაშენებელსა დიდი ყურადღება და ზედა-მსედეკლობა ჰქონია თავის სპათა ზედა და უმეტესდნია განეწურთვნა იგინი, ვითარ შეშვენის გამართულსა¹⁾ ლაშქარსა. —

ამ დროს საქართველოს სიმაგრეს შეადგენდნენ რამდენიმე ციხე-ქალაქი, რომელთა ზღუდენი სიმაღლითა მიაღწევდნენ ექვსიდან 10 ადლამდე, კოშკი—16 ადლიდან 28-მდე, კოშ-

¹⁾ გამართული ლაშქარი—регулярное войско

კებს უფრო ზღუდის. კუთსებში აკუბდენ; კოშკში იყენენ მშვილდ-
 მოისარნი, და დადგამდენ ფილაკოვანსა¹⁾. ცისისა დაცვას და
 ალებასა ქართველები განაგებდენ ბერძენთა მიზაძვითა, და სმა-
 რობდენ ნაღმსა,²⁾ ტარონსა³⁾ და ფილაკოვანსა. სიკეთე და სე-
 ლოვნება არ აკლდათ საომარ-მასინებსა, რომელსაცა სმარობ-
 დენ ქართველები. --- 1042 წ. მცხოვრებნი ასლანდელის ავლა-
 ბარისა გადუდგნენ მეფე ბაგრატსა, ჩატესეს, ხიდები მეტესის
 ძირას გადებულნი მტკვარზედ. ბაგრატი თავის ჯვართა დაწნა
 მტკვრის მარჯვნივ ნაპირას და კოშკებიდან დაუშინა ფილაკო-
 ვანნი, რომელთა მოქმედება ისეთი ძლიერი იყო 150 — 200
 ადღზედ, რომ განდგომილნი ორ დღეში დამორჩილდნენ. —
 ცისენი, რომელთაც იმ დროს უფრო დიდი მნიშვნელობა
 ჰქონდათ, სამეფოს სამსრეთის მსარეზედ იყენენ. რადგანაც
 დასავლეთის კერძო მასინდელი საქართველოსა დაცული იყო
 შავი-ზღვით, აღმოსავლეთისა — გურგენის ზღვიით და ჩრდილოე-
 თისა კერძოდ სომ მთელის კავკასიის შესავალ განსავალი
 გზები სელთ ეშურათ — ნიკოფსიდაძე დარუბანდამდე, შთებოდა
 მსოფლად სამსრეთის კერძო დასაცული. ამ კერძოსაკენ იყ-
 ნენ ცისენი: თორთუმი, ოლთისი, არტანუჯი და თუხარისი
 კლარჯეთში; არტანისი (არდაგანი), ასალ-ქალაქი, თმოგვი,
 ახალციხე, ოძრასო სამცხესა და ჯავახეთში. ამ უგანასე-
 ნელ ცისეებსა ჰქონდათ განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რად-
 განაც შეჭკვიდენ შემოსავალ გზებსა და მათ მივარკუ-
 ლობისა ჰქეშ მოიერიდენ თავს მეომარნი: დასავლეთიდან — აბსაზ-

1) ფილაკოვანი — ქვის სასროლი მასინა (ბერძენული)

2) ნაღმი — შეთხრილი შესავალი. (ПОДКОПЪ).

3) ტარონი — მასინა იყო გალავნის მრღვეველი.

იმერნი, ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთიდან, — ქართლ-კახსნი და სამსრეთ - დასავლეთიდან, — მესსნი. — საქართველოს სომხეთში, ე. ი. ალგეთისა, სრამისა და დებუდის სეობებში იყვნენ რამდენიმე ციხენი: კლდე-კარი, დმანისი, სამშვილდე, აგარანი (სუნანი), ლორი და სსვა და სსვ. მსოლოდ მათ არა ჰქონდათ დიდი მნიშვნელობა, რადგანაც მათ წინა სამსრეთისაკენ სომხების მამულები არაქსამდე დაზურობილი ჰქონდათ ქართველ მეფეებსა და ციხე-ქალაქსა შინა¹⁾ იდგენ მტკვლად ქართველნი სპანი. —

თუმიცა ძალიან გვესურდა გამოგვემია, რა სიკეთისა და სადა და სად მიმავალი გზები იყო მასან და ეშესამოდენ თუ არა სამხედრო საჭიროებასა, მაგრამ საკმაო ცნობანი ვერ ვიპოვეთ ჩვენს მატთანში. სოლო უკეთუ სასეში მივიღებთ ზოგიერთ სიტყვათა დავით აღმაშენებლის ცხოვრების აღმწერილას²⁾ და სისწრაფეს, რა სისწრაფითაც ეს მეფე თავს უყრდა სოლომე ჯარს და იმერეთიდან ალგეთსა, სრამსა, დებუდას, კახეთს უმაღ გადად-გადმოდიოდა ჯარითა, ადვილად საფიქრებელია, რომ გზა იმერეთიდან გადმოივალა ლისის მთაზე და მთელ ქართლზე და შექდეკ აღმოსავლეთისაკენ, კარგი და თავის დანიშნულების შესაფერი ყოფილა. მართლა რომ ესე უნდა ყოფილიყო, რადგანაც იმოდენა ჯარი მოძრაობდა და თან გადაჰქონდა-გადმოჰქონდათ ბარგი-ბარსხა, სურსათი, ტარონი და ფილაქოკანი.

¹⁾ ანისში და დოვინში, რომელნიც დაიპყრეს დავით აღმაშენებელმა და გიორგი III.

²⁾ „რაოდენნი ხილნი მდინარეთა სასტოკთა, რაოდენნი გზანი, საწყინოდ სავალნი, ქვა-ფენილ-ყვანა.“

საერისთაოს სპას სპასალარი იყო თვითონ ერისთავი: რამდენიმე დასი და რაზმი შეადგენდა სპასს. რაზმისა და დასისა უფროსი იყენებ თაკადის-შვილნი ანუ აზნაურნი. დასი და რაზმი ეშუასებაშებოდა ახლანდელ როტასა და ბატალიონსა. სპანი სრულიად საქართველოსა შეადგენდენ ლაშქარსა, რომლის უმეორისიც იყო ამირ-სპასალარი. ამირ-სპასალარად იყო თვითონ დავით აღმაშენებელი, გიორგისა და თამარის მეფობის დროს კი იყო შირველად იოანე ორბელი, შემდეგ სარჭის მსარგებელი, მერე გამრეკელი და ზაქარია მსარგებელი. ზაქარია მსარგებელის თანა ამირ-სპასალარი საქართველოს არ ჰყოლია. მის ამირ-სპასალარობის დროს გაიმარჯვეს ქართველებმა ორ წინებულ ომში: 1203 წ. შამქორს, სადაც 90-ათასმა თამარ მეფის მსედარმა დამარცხა მაჭმაღიანების ჯარი, რომელიც შეკრბა ხალიფის დროშის სახელით შუა-მდინარეთილამ ინდოეთის სამხრულკამდე და 1204 წ.—ბოლნისტიკის ომში, სადაც ქართველებმა გაიმარჯვეს ასურეთის სულტან ნუქარდინ-ზედ, რომელსაც ჰყვანდა ამ ომში ურიცხვი მეომარი¹⁾.--

დასთა და რაზმთა საომარი წყობილება იყო შემდეგი: წინ დადგებოდა სოლმე უფროსი, მას უკან—რამდენიმე აღმორჩეულნი სიმხნითა მეომარნი და მერე სსკანიცა. ამ ნაირს დაწყობასა უწოდებენ სოლებრივს და რაზმულობად. რამდენიმე სოლებრივ დაწყობილნი რაზმნი შეადგენდენ საომარ წყობას სპასს. სატაკტიკო (საომარი) ნაკლულთვანება სოლებრივთა და რაზმულობისა მდგომარეობს იმაში, რომ უმთავრესი მნიშვნელობა მხოლოდ წინა წვერსა აქვს: თუ რაზმის უფროსი არ არის დირსი თავადობისა (ესე ხშირად მოხდება დიდ ლაშქარ-

¹⁾ ქართ. ცხოვ., გვ. 318. და 319

ში), ანუ პირველადვე თუ დაიხრცნენ წინა წვერსა მღვდომნი მეომარნი, მაშინ სსვანი მეომარნი რაზმისა ვერ განაგრძობენ ომსა და მტერი ადვილად გაიმარჯვებს მათზედა. სსვა ნაკლულკანებაც აქვს სოლებრივ დარაზმულობასა; მაგრამ ქართველნი იმ სასკლკან დროისა ამ-ნაირს საომარს წუობას ხმარობდენ მარტო დასსა და რაზმში და არა მთელ ლაშქარში, როგორცა სსვანი მარტოიულნი. — მთელის ლაშქრის დარაზმულობა კი ჩვენში სსვა გვარი იყო ე. ი. ბიზანტიური წესისა, ანუ უკეთ ვსთქვით რომაულისა, რომელსაც ეძსიან ესრედ წოდებულს კლასიკურ მწკრივებრივს ტაქტიკას. ამ წესით რამდენიმე ლეგიონი დაეწუობოდა სოლმე ერთს ანუ ორ მწკრივად. ყოველი ლეგიონი შეიცავდა კოგორტებს და იყო დაწუობილი ჭანდრკის წესით. ორთავ მწკრივის ლეგიონთა რიცხვი იყო თანასწორი. პირველი მწკრივი შესდგებოდა ორის, სსმის ან ოთხის ლეგიონისაგან ჯარის რაოდენობის მისედვითა და იერიშით მიდიოდა, სოლო უკეთუ ეს მწკრივი აღმსტებოდა სიგრძით მოწინააღმდეგის რაზმს, გაშლიდა ფრთებს და მოხვევდა ორთავ მსრით მტერსა. მეორე მწკრივი ქომავობდა პირველს. ამ გვარს ჯარის წუობილებას თავისი ნაკლულკანებაც აქვს: პირველად, ამისათვის საჭიროა, რომ თავისუფლად იმოქმედოს ლაშქარმა და კრცელი ადგილი ედოს წინ გაშლილი. მეორედ, ორივე მწკრივი ერთსა და იმავე დროს იბრძვიან, ამის გამო სსვა-და-სსვა შემთხვევა, როგორც მაგალითად დასვენებულული სსმის უცარი თავს დასსმა, ანუ დამარცხება ერთ-ერთის მწკრივის ფრთად გაშლილის წვერისა ცუდათ მოქმედობს ჯარზედ და ხელიდგან აცლის გამარჯვებას. რომელთ მწკრივებრივი ტაქტიკა ქართველებმა ბიზანტიელთაგან გადმოიღეს, მაგრამ შესა-

მხეკად შესცვალეს. ქართველების სასოგადო ლაშქართ დარა-
ზმულობა შესდგებოდა სამის მწკრივისაგან.

პირველ მწკრივს შეადგენდა მოწინავე ანუ უკედ ვსთქვათ წინა-
მბრძოლი ჯარი; მეორეს — თავი და თავი ანუ ყოლბი¹⁾)
ჯარი და მესამეს — მაშეელი ჯარი. თუ რომ ომი მოსდებოდა
ჯარის გზად ყოფნის დროს მტერთან უეტრად შეჯახებისგა-
მო, წინა - მბრძოლი ჯარი გაიშლებოდა და დაიწყობდა ომს
თავი-და-თავი ჯარის თვალ-წინ. უკეთუ ომი წინავე მოსა-
ზრებული იყო და დაიწყობოდა მთელის ლაშქრის ბანაკის ახ-
ლას, მაშინ წინა-მბრძოლი ჯარი მანტ უეტველად პირველ-
მიმსლველ-მცემელ მწკრივს შეადგენდა და ყველასედ უწინა-
რეს დაიწყობდა ბრძოლას. წინა-მბრძოლი ჯარი ყოველთვის
და უტველად ერთგვარად შესდგებოდა. წინამბრძოლ და პირ-
ველ მიმსლველ მცემელ ჯარად იყვნენ მესხნი, ანუ ქართველნი
შემდეგ საერისთაოთა: სამცხისა, ჯავახეთისა, წუნაგოისა და
კლარჯეთისა, რომელნიც შეიტყვედნ მტკვრის სათავესა და
ჭოროხის სეობასა. წინა მბრძოლ ჯარში შერიცხვა სხვა მე-
ომართა აღძრავდა დრტკინვას მესხებისას, უკმაყოფილებას და
თვით ურჩობასაც და მხოლოდ ხან-და-ხან წინამბრძოლი ჯარის
გასაძლიერებლად მიუმატებდნენ ხოლმე იმ სპას, რომელ-
იც პირ-და-პირ ექვემდებარებოდა ამირ-სპასალარს, როდესაც
ეს უგანასგნელი წინ იყო. ხოლოდ ეს მოხდებოდა ხოლმე
მაშინ, როცა ძეგე იმყოფებოდა დანარჩენ ჯართან.

მეორე მწკრივს შეადგენდა თავი-და-თავი ჯარი, რომელსაც
მეძარჯვენედ ახსან-იმერეთის ჯარი ედგა და მეძარცხედ

¹⁾ ყოლბი ჯარი იმ ჯარსა ჰქვიათ, რომელიც წინა-მბრძოლისა-
და მაშეელი ჯარის შუა სდგას.

ამერნი.¹⁾ ეს წესიც დაურღვეველი იყო, ესე იგი, აბსაზნი არ დადგებოდენ მემარცხნულ და საზოგადოთ ადგილის შეცვლა საომარ დარსმულობაში აღკრძალულ იყო. მეორე მწკრივი სეთ-ჟერ და ეჭეს ჟერ აღმატებოდა პირველ მწკრივსა და წარმოადგენდა პირ-და-პირ ქომაცს უკანასკნელისას.

მუდმივი ჯარი, ანუ როქის-სპა და ქართლის ჯარის ნაწილი სეიე დროშითურთ, რომელსაც მეფე ჭყავდა მოთავედ, წარმოადგენდა მესამე მსუველ მწკრივს, და დაეწყობოდა მეორე მწკრივიდამ ისეთს მანძილზედ, რომ შესძლებიყო თვალ-ყურით ედევნა პირველი ორი მწკრივის ბრძოლის მსვლელობისათვის.

ამ სახით, უკეთუ მოკიგონებოთ წინათ ჩვენ მიერ ნათქვამს, რომ მანძილსა საქართველოს სამეფოს შურგით მოთავარი კავკასიის ქედი ჭჭონდა, წინ სამსრეთის სამზღვარნი და გავისსენებოთ იმ ადგილს, რომელიც ეჭირა სხვა-და-სხვა სპას პირველის ორის საომარ მწკრივისას, ცხადი იქნება, რომ ქართველთა საომარი დარსმულობა ეშესაბამებოდა საქართველოს ტომთა თემად-და-თემად განაწილებას. აბსაზ-იმერეთის საერისთაონი იმყოფებოდენ სამეფოს დასავლეთ მხარეზედ, ანუ მარჯვენით ვერძო. მათი ჯარიც იჭერდა მარჯვენა ვერძოს მეორე მწკრივისას. ქართლი, ვასეთი და საქართველოს სომხითი აუენენ ღისის მთის აღმოსავლეთით და მათი ჯარიც იჭერდა იმავე მწკრივის მხარეს მარცხენით ვერძო. საერისთაონი მტკვრის სათავისა და ჭოროხის მდინარისა, როგორც წინ მდებარენი, თავის ჯარს აუენებდნენ პირველ-მომსვლელ-მცემელ მწკრივად. ნაწილი ქართლის

¹⁾ ქართლის-ცხოვრებაში ბევრგან შევხვდებით. გვანაწიეს რაზმი წესისაჲრ, ვიარაცა განხეილი არს თემთა და აუეთა. ანუ: იუენენ ერთ-ვერძო—აფხაზნი და ერთ ვერძო—ამერნი. გვერ. 306 და 321.

ჯარისა, რომორც უხუცესთ უხუცესის საქართველს. თემისა იდგა სეფე-დროშის ქვეშ რომის სპის გვერდით. სსვა-და-სსვა თემის ჯართა ადგილი სსვაფრთვაც განიძრტება ე. ი. ისტორიულად. ის დრო საქართველს ბრწუინვალებისა, რომელსედაც ჩვენ ვლანჰარაკობთ, შექმნეს აბსაზ-იმერეთის ბაგრატიონებმა. მათ დაიწყეს საქართველს გაერთიანება დასავლეთით: შირველად ბაგრატ IV შეუერთა აბსაზ-იმერეთის სამეფოს ქართლი და მერე დავით აღმაშენებელმა—კახეთი და თბილისი სომხეთითურთ, რომელსაც მთლობდენ თბილისთან ერთად დროებითად არაბნი, და უწოდებდენ მას თბილისის საამირს. იმის და მიხედვით, რომორც შეიერთებდა აბსაზ-იმერეთის სამეფო საქართველს სსვა-და-სსვა თემთ, ისე სპა მათგან გამოყვანილი იჭერდა ადგილს მეორე საომარ მწკრივისას მარჯვნიდან მარცხნივ ზედ-მიყოლებით.

ჩვენ მიერ აღწერილ საომარ დარაზმულობას აქვს თავისი ტაქტიკური ნაკლებეკანებანი, რომელთ რიცხვში უნდა მოვიხსენოთ სსვათა-შორის მუდამ ერთი და იგივე შედგენილობა წინა მებრძოლი ჯარისა და შირველი საომარი მწკრივისა, რომელსაც, ხანგრძლივის დაშქრობის დროს, თუ მაგიერობა არ გაუწია ნებეკად მიმდევმან სპამან, იგი იდლება, ირდევას და ამისათვის ვერ სძლებს თავის მოვალეობის შესრულებას — მუდამ დარაჯად დგომას, მზად ყოფნას მებრძოლებისათვის, გარემობათა მიხედვით, ჭ სსვ. მაგრამ ქართველთ დარაზმულობას შესამჩნევი დიფერენცი აქვს. შირველი და მთავარი დიფერენცია ის არის, რომ იგი თავის დედა-აზრით ძალიან წააგავს თანამედროვე ევროპიულ ტაქტიკას, რომლის აუცილებელი მოთხოვნილებაა მათეული ჯარი ჭყუადეს დასათრგუნვად და შესასუსტებლად ომის დროს უეტრივ მოვლენილ სსვა-და-სსვა შემთხვევათა; მეორე—

ეგრე დაჩემებულად ადგილი საომარ წყობაში ყოველის სპისა მიერ ღაშქრობის დროს ახალისებს და აქეზებს მეომართ ერთი-ერთი-ერთი-ერთის წინაშე და იძულებულ ზეობს მსხედ ბრძოლად, რომ ღირსეულად ატარონ სახელი თავიანთ მამა-პაპათა, რომელთაც უკვე, იმავე ადგილებში უომნით და მოუსხეკათ სახელი ჭება და დიდება.

ყოველივე ჩვენ მიერ თქმული საქართველოს სამხედრო წყობილებასად, მის საომარ აღკაზმა-დაჩაზმულობასად დაჩება დაუმტკიცებელი, ლიტონი სიტყვა იქნება, უკეთუ ჩვენ არ მოვიყვანთ რამდენსამე მაგალითს.

რომ შეადგინოს კაცმა აზრი მასსად, თუ რა სისწრაფით გადად-გადმოდიოდა ქართველი ღაშქარი ერთი ადგილი-დამ მეორესად, რა მდგომარეობაში იყო გზები, მიმავალი იმერეთიდან ქართლსა და სამცხეს, და დავით აღმაშენებელის არს მცირედს სამხედრო ნიჭიერებასად, საჭიროა განვიხილოთ საომარი მოქმედებანი მისნი 1122 წელს.

დავითის მუდმივი გამარჯვება, სწრაფად და მედგრად მტერსად თავ-დასასხმელად მოკვლინება მისი იმერეთიდან, იერმაზუხი, რომ დავითმა იწინას 1121 წ. სრულიად განსწმინდა საგრეც თბილისიდან გურგენის ზღვამდინ თურქთა-სელჯუკთა ურდოთაგან. ის არ ერიდებოდა არც წყალ-დიდობას, არც ზამთარს და არც დათოვლილს გზებს. ისე რომ თურქნი გადა-ჩნენ მხოლოდ სამს ქალაქში; თბილისში, განჯაში და დმანისში. ამ ქალაქების მოსლემინობამ გაუგზავნა მოციქულნი სელჯუკთა სულთანს, რომელიც ბაღდადის ხალიფას სახელგობით განაგებდა მთელს მოსლემანობას მაშინდელი აზიისას; მოციქულთა სთხოვეს მიფარველობა და შეძევობა წინააღმდეგ

«მთათა და¹⁾ ტყეთა მეფისა», როგორც ივინი ეძახდენ დავითსა. სულთანნი გულმსურვალედ მოეკიდა საქმეს; მან უბრძანა თავის საუკეთესო სპასალარებს დებოიზს და ელგუზის აღმესდრნათ მთლად მუსულმანობა ალეპოდამ დაწყობილი სპარსეთის აღმოსავლეთ სამზღვრანდე და გალაშქრებულიყვნენ მათთვის საზიზღარ საქართველოს წინააღმდეგ. ეს ლაშქარი თავს იყრიდა ათი თვის განმავლობაში და მხოლოდ ზაფხულს 1122 წ. გადგა გზად ჩრდილოდ კერძო საქართველოს სამზღვრების რაოდენობა ამ ლაშქრისა სულ ნაკლების ანგარიშით 200,000 ადიოდა. ეს რიცხვი გაზვიადებული არ იქნება, თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ორი უძლიერესი მიფლობელი; სპარსელი დებოიზი და ალეპოელი ელგუზი წინამძღვრობდენ ლაშქრობას; რომ ჯვაროსანთა წინააღმდეგ მარტო სირიელ სელჯუკთ 100,000-ზე მეტი მეომარი გამოჭყვავდათ. ამ გვარი ლაშქრის რაოდენობა მით უფრო დიდი იყო, რომ სელჯუკნი, როცა შორს ქვეყანაში მიდიოდენ საომრად, თან მიჭქონდათ, როგორც უკვე მოვისხენეთ, უოველივე თავისი მოძრავი ქონება, რომლისა მცველნი, მონანი და მსლებელნი დსხვა არა მეომართ სიმრავლე მათ ლაშქრის რაოდენობას მტრისათვის მეტათ დიდათ აჩენდა. ივინისს გასულს 1122 წელს ვეკლა ურდონი დებოიზისა და ელგუზისა გამოვიდნენ მდინარე არაქსს, და ჭაიჭირეს ესლანდელი ერკენის გუბერნიის სამზღვრები. მეფე დავით ამ დროს იმერეთში იმყოფებოდა; მან იცოდა: რომ მტერი ახლას იყო, თავის მხრითაც ემზადებოდა, მაგრამ არ ჩქარობდა ვინ. ოცის წლის ომების გამოცდილებით მან შეისწავლა თავისი მოწინააღმდეგე. არაქსიდან თრიალეთის ქედამდე ვ.

¹⁾ Rrosset, Hist. de la georg.

ი. ჭართლის სამხრეთ სამზღვრამდე, 300 ვერსის მანძილსად, სადაც სომხეთის მდიდარი ჭალაჭები, ანი, დოვინი და სხვანი იყვნენ, სულჯუგნი უნდა მისცემოდენ თავიანთ სვეულებრივ მოქმედებას მტრის ჭვეუნის შესასებ.¹⁾ ივინი, როცა ჭვეუნის სასკლებად მიდიოდენ, სულ მთლად მტრის ჭვეუნას მოედებოდნენ; მერე დაუოფილნი ოთხ ტოლ-ტოლ ჯგუფად რომელსამე შუა გულ ადგილიდან აქეთ-იქით გაესოდნენ სოლმე. თვითოეული ამ ჯგუფთაგანი, მოშორდებოდა თუ არა შუაგულ ადგილას, იყოფოდა აგრეთვე ოთხ ტოლ ნაწილად და სს. ამ სასით ჰირვანდეფი ურდო, თან-და-თან უფრო-და-უფრო ჰატარა ნაწილებად დაუოფილი, სულ ბოლოს 2,000 ან 3,000 კაცისაგან შემდგარ მცირე რაზმებად გადიქტოდა და გაიფანტებოდა სოლმე მთელს მხარეზედ. ესე გვარი წესი კარგია მტრის ჭვეუნის სრულიად გამარცხისა და დამსობისათვის; მაგრამ ტაკტიკურის მხრით არაფრად არ ვარგა.

უკეთუ შესაძლებელია ასცილდე ჰირვანდეფ დიდ ლაშქარს, და დანადრო მას დანინება ჰატარ-ჰატარა ჯგუფებად, რასაკვირველია, ადვილია მისი ნაწილ-ნაწილ დამარცხება; ოღონდ ამ შემთხვევაშიაც საჭიროა მსნეობა და სწრაფი მოქმედება. დაჯით ლოდინით არასა ჰატარგადა. სულჯუგნი ააოხრებდნენ მხოლოდ სასომხეთოს არაქსიდად დაწყობილი თრიალეთამდე არაქსის მარცხნივ, რაც საქართველოს სამეფოს ნაწილს არ შეადგენდა, საქართველოს სომხითს, რომელიც თბილისისა და დმანისითურთ გგუთვნოდა თბილისის ამირს და სადაც დაჯითს არა ეპყრა რა, გარდა ანლად მის მიერ დაპყრობილის ორის ციხისა მდ. ხრამის შესართავ-

¹⁾ Brosset, Hist. de la georg.

თან, სასულად სამშვილდისა და რუსთავისა. მართლაც 15 აგვისტომდე მოსლემინთა ურდომ მოაღწია თრიალეთის მთებამდე და მოახსნა ყოველივე, რის მოახრებაც კი შეეძლო. უფრო მოხრდალა ძათი ურდონი დაეწევნენ შემდეგ ადგილას: მარჯვენა ფრთა დახანკდა დიღმიდამ დაწყობილი დიდ-გორამდე დასავლეთისკენ, ასე რომ მარჯვნივ მტკვარი ჭჭონდა, უკან თბილისი, ხოლო წინ თრიალეთის მთის აღმოსავლეთი კალთები დააწუდებოდა. მეორე ნაწილი მანგლისთან იყო და პირველისაგან განყოფდა ღრმა ხეობები და ძალიან მთები 3-დან 4-ათას ფუტ. ზღვის დონესე უმაღლეს; და, მესამე დასი, დასასრულ, დალაგდა მდ. სრამის სათავეზედ, შუა ჯგუფიდან 4 ალაჯის მანძილზედ. საზოგადო რიცხვი ეკელა სამი ურდოსი 75,000 შეადგენდა დახლოებით. იგინი ურთი-ერთს მოწვეუტილნი იყვნენ; ეს ცხადათა სხანს მით, თუ სად და რა ადგილებს მოჩა დაეწევნენ. ამას გარდა მარცხენა ფრთა, რომელიც ეკელაზედ ძლიერი უნდა ყოფილიყო, შეიცავდა მხოლოდ ოცა-ათას ცხენოსანს და ეკელაზე ძრეულ განცალკევებული და სხვებზე მოწვეუტილი იყო. იმისი დიდი მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობდა, რომ ქართლში წასვლით სრდილოეთისკენ, ან ჯავახეთში წასვლით პირ-და-პირ დასავლეთისკენ, გაჭეოფდა დავითის სამეფოს და მის სამხედრო ძალას წაწილ-ნაწილად; პირველ შემთხვევაში მას შეეძლო დაეშალა ახსანს-იმერეთის ჯარისათვის ქართლელ ჯართან შეერთება, ხოლო მეორე შემთხვევაში, ე. ი. თუ ჯავახეთისკენ, ანუ შემდეგ სამცხესკენ გასწავდა, მოსწვეუტიდა იმერეთს და ქართლს კორჩხისა და მტკვრის სათავის საერისთავოთაგან; მაგრამ არაფერი ამ გვარი არა მომხდარა. და დავითმა კი მთელის თავის ჯარით, გარდა ჭერეთელთა და

კასელთა, რომელნიც ვალდებულნი იყვნენ დაეცვათ თავიანთი სამხლვარნი, დასიძნა შემოკრების ადგილად სურამში, ახალ-ცისე და ახალ-ჭალაქი. მოების გადასავალნი, სუთი-ექესი ათასის სომალისა, ზღვის-დონადამ თრიალეთისა და ჯავახეთის ქედსედ, იყვნენ დაცულნი ცისეებით, რომლებშიაც იდგა მეცისოვნეთა მძლავრი ჯარი (гарнизоны); განსაკუთრებით ცისე-ვლდე-ვარი მანგლისის პირ-და-პირ, საიდგანაც გზა თქამის სეზანსე მიდის შუა გულ ქართლში. დავითს არ დაუგეგმებია გაემგებინა მცხეთა—სამეოფი ადგილი კათალიკოსთა. მის ჯარითა მოძრაობა და თავ-მოყრა ერთ ალაგას დაიფარულ იყო ორი დიდი მთის ქედით, თრიალეთისა და ჯავახეთისა. 16 აგვისტოს დავითი დაიძრა ქუთაისიდან თავის ჯარით, გადაიარა ლიხის მთა და შეუერთდა სურამში ქართლელების და უიუჩხულოა ჯარს, რომელიც მას იქ მოელოდა. მეორე დღეს აცნობა რა მესხთა, რომ ქცია-ხრამის სათავისკენ გამგზავრე ბუღიყვნენ, თვითონაც თავის დანაწიენი ჯარებით გაეშურა იჭითკენ გუჯარეთის სეობით. რიცხვი მეომართა, რომელთაც დავითმა ხრამის სათავესედ მოუყარა თავი სელჯუკთა მარცხენა ფრთის ურდოთა წინააღმდეგ, იყო 50 ათასამდე. ამ ჯარების ერთი ნაწილით მან ორ დღეში გაიარა 160 ვერსი. სელჯუკნი არამც თუ მოწყვეტილნი იყვნენ ურთიერთს, არამედ, სჩანს, თავალ-ყურსაც არ ადეკნებდენ იმ გზებს, საიდანაც მოსალოდნელი იყო მტრის მიერ თავს დასხმა, ამიტომ რომ, დავითის ჩასვლა ხრამის სათავის სეობაში და მათი გაფანტვა და განადგურება ერთი იყო. ამ დამარცხების მეორებით, დავით ძალიან სიშიშარი გახდა დიდ-გორსა და მანგლის დაზანაკებულის ურდოთათვისაც, მით რომ იგი ემუჭრებოდა გადაეტრა მათთვის გზა უგუ-ქცვისათვის. მაგრამ მოსლემი-

ნობა არც კი ფიქრობდა — წინააღმდეგობა გაეწია დაკითხვისთვის; დასტოვებს მათ სუფევლათიერს, რის წაღებას არ შეუძლოთ, და გაეშურსენ უგან თავთავისას. რამდენსაჲ კვირის განმავალობაში დაკითხა სრულიად მოსწონდა არაქსის მარცხნივ მიდამო სელჯუკთაგან. მათსედ გამარჯვებულთ დავლა იყო სოლმე ჩვეულებრივ: ძვირფასი თვალმარცვალბიტი, ფერად-ფერადი ქსოვილი ინდოეთისა, არაბული ცხენები, ასურეთის ჯორები, ყოველ-გვარი საჭურჭელი, ფილაკოკანნი და ტარონნი ყოველივე ეს აუარებელი დარჩათ ქართველებს. თბილისი და დმანისი, რომელნიც აქნობამდე კიდევ ეჭიანათ ურწმუნოთა, იძულებულნი იყვნენ გაეღოთ ბჭენი დიდებულის მეფისათვის.

ამ სასიით მოსოლად მოხერხებულის და მტკიცედ მოსაზრებულის თავდარიგის წყალობით მოიქმედა ამ გვარი შესანიშნავი საქმე დაკითხა. ყოველთვის, როგორც ესლაც, დიდება და სასელი მხედართ-მთავარისა, ის არის, რომ მოიფიქროს და მოისაზროს, რომელ ალაგს სუსტობს მტერი, რომელი ნაწილი მტრის დაშქრისა უფრო ადვილად დასაძლეუია, და შეიგნოს, რომელ ნაწილს მტრის ჯარისას აქვს უმთავრესი მნიშვნელობა და მას ეკვეთოს, შედგინდეს ყოველის თავის ღონით და ძალით, როგორც მაგალითად სელჯუკთა დაშქარში მოიქმედა დაკითხა მდ. სრამის სათავაზედ სელჯუკთა მარცხენა წვერის ანუ ფრთის დასამარცხებლად. თბი 1122 წელს, ვგონებთ, იმის გარდა, რომ მხედართ-მთავრის ხელს ამტკიცებს, იმასაც მოწმობს, რომ გზები მანძინ საუკეთესონი ყოფილას, ჯარი მოწინილი და გამგონი, დიდს მანძილზედ დაშქრობას და გადასვლ-გადმოსვლას ჩვეული. თუ ესე ყოველივე დაშქარს არა სჭირს, შესაბამი რთული მოქმედებანი დიდს ჯარისათვის შეუძლებელია დაკითხის დაშქარს ყოველივე ეს დირსება ჭჭონია.

ამასევე პირ-და-პირი ცნობა დავითის ცსოვრების აღმწერს მოჰყავს, რომელიც, როგორც ბრძოლა საფუძვლიანად იფიქრობს, იყო თანამედროვე, ან იქმნება მონაწილეობის მიმდებარე ამ მეფის მოღვაწეობაში.

მაგრამ უფრო მომეტებული სამხედრო ძლიერება საქართველში თამარის დროს გამოჩინა მე-XIII საუკუნის დასაწყისს. წეს-წყობილება, დავითის მიერ დამყარებული, დროს განმამჯობობს უფრო განმტკიცდა და მაგრად გაიღვა ფესვი ქართველების ყოფა-ცხოვრებაში და მის შვილის-შვილის თამარის დროს სრულიად დამკვიდრდა, ისე რომ იმ დროს საქართველო სდებდა ერთ უძლიერეს სამეფოდ აზიის წინა-მხარისა. 1203 წ. თამარი გამოესარჩლა თავის სულ-ქვეითს, შირვან შაჰს¹⁾, მისი სიძეც, მიუღობელი ადერბეიჯანისა თავის მიფარველობის ქვეშ მიიღო, და ამისაგამო იმულებული შეიქმნა კბრძოლნა აბუ-ბეკირის წინააღმდეგ, რომელიც იყო მხურბული სრულიად დანარჩენი სპარსეთისა ინდოეთის სამხედრომდე. როგორც სმა გავრცელდა, ამას განუზრანს შემოსევა საქართველოში.

მისის გასულს, 1203 წ. თამარის მიერ შეკრებილი ჯარის დაზანავდა მდ. ალგეთისა, სჩამისა და დებუდის მიდამოთა შორის, ისე რომ მარცხნა წვერი ანუ ფრთა მტკვრისკენა ჰქონდა, საცა მას ერთვის მდინარე სჩამი (ამ ალაგს ესლა წითელი სიდი ჰქვინა.) ამ ლაშქარში, ჩვეულებრივი ქართველი ჯარის გარდა, კრია ყიფჩაყლოთ სპანი, რომელნიც თამარს ჯამაგირით ეჭირა, აგრეთვე მეომარნი შირვან-შაჰისა და ამირ-მირანისა. თამარი თვით წავიდა თბილისიდან ჯარით დასასე-

1) შირვანი — ენლანდელ ბაქოს გუბერნიაში მდებარეობდა.

დავით და გასამხსენებლად. ვიდრე იგი ბანაკში იმყოფებოდა, და უცდიდა ნამდვილს ცნობას მტრის შესახებ, ყოველ-დღე აღ-
 ლუმს¹⁾ ხედავდა და ჯარი სშირად სსვა-და-სსვა სამხედრო
 თამაშობით ერთობოდა: ბურთობით, ასპარეზობით, ჯირი-
 თით და სსვ.

მაღლე მოვიდა ამბავიც, რომ აბუბეგრის შეუთხოვნია სა-
 ლიფსსატვის მისტეს მას დროშა მცემადისა, რათა ამ ლაშქრო-
 ბას მისთვის რელიგიური სასიათი. ხალიფამ მართლაც აუ-
 სრულა მას თხოვნა და შეჰყარა ჯარი სამარყანდგან და ინ-
 დოეთიდგან დაწყობილი შუა-მდინარეთამდე, რომელიც აბუბე-
 გრის წინამძღოლობით ნასინკანის პირდაპირ გამოვიდა არაქს.
 თამარი ამ ამის შეტყობისათანავე ლაშქრის გამრავლების
 ზრუნვას შეუდგა, რადგანაც იცოდა თავის ჯარის რაოდენობა.
 ამ აზრით მან უბრძანა მწიგნობართ-უსუცესს ანტონ ჰყონ-
 დიდელს დაეწერა ბრძანება, რომ ყოველი იარაღის ტარების
 შემდეგელი გამოგზავნილ ყოფილიყო ლაშქრობაში და, რომ
 ყოველს კელესიაში მუდამ დღე აღეკვინათ ღოცვა ღვთისა
 წინაშე მისის ჯარის გამარჯვებისათვის. ეს ბრძანება და
 ამასთან ფუფი, გლასაკთა და დაგრდომილთათვის შემწე-
 უბად რმის განმავლობის დროს, გაგზავნილ იყო იფრინდაუ-
 ბისა და შეიკრებების შემწეობითა ამ ბრძანების²⁾ მიღების შემდეგ.

¹⁾ აღლუმი — მოედანზედ გაწყობილი ჯარის დათვალიერება.

²⁾ «ქართლის-ცხოვრება» გვ. 305.. „ესე უბრძანა და ბრძანება-
 საქმე იქმნა. და ათსა დღესა შინა ვითარცა გროი. შევარდენთა მოჭფ-
 რინდა, ვითარცა პირველ ვთქუ, ყოველი მხედრობა, ყოვლითურთ კერძო
 სავსენი სინარულითა და აღივსო სპითა თამარისათა მტკვრის პირი, ცფი-
 ლისით ყარაღაჯამდე, აღგეთის პირი და ბერდუჯის პირი.“

ათის დღის განმავლობაში, ყველა მეომარნი შეიკრიბნენ და-
 ნიშნულს ალაგას და თვით შორეულ საერისთავებისაგანაც კი,
 როგორც მაკალითად ახსატეთისა და კლარჯეთისანი არიან,
 მოგროვდნენ მსედაწნი და შეუერთდნენ თავ-თავიანთ სპას
 ხრამის და მტკვრის შესართავთან. იენისის ნახევარს, სამხედ-
 რთ თათბირის შემდეგ, თამარი დაბრუნდა თბილისს, სოლო-
 ლაშქარი დაჭყვა მტკვარს თამარის მეუღლის დავით სო-
 სლანის და ამირ-სპასალარის ზაქარია მხარ-გომელის წინა-
 მძღოლლობით. მარტო ქართველი ჯარი შეადგენდა 90 ათასს
 კაცს. ამირ-მირანისა ღ შირვან-შაჰის ცხენოსანნი სპანი, რიცხვით
 რავდენსამე ათასს კაცამდე, წინ მიდიოდნენ და გზას უჩვენებ-
 დნენ დანარჩენთ; მაგრამ ომში ამათი მინდობა არ შეიძლე-
 ბოდა; როგორც მოსლემინები, იქნება მათ გაცხარებულ ომის
 დროს ედალატნათ და გადასულიყვნენ ზუბეჟირის მხარეზე
 რაკი შეიტყობდნენ, რომ მას მაჰმადის დროშა აქვს ამარ-
 თული. ქართველი ლაშქარი ახჩარებულა მიისწრაფოდა წინ.
 ორის დღის განმავლობაში მან გაიარა 16 1/2 ალაჯი
 მარჯვნივ მთა ჭქონდა ჯარს, სოლო მარცხნივ—მდ. მტკვარი.
 მეორე დღეს, საღამოს, დაბანაკდა მდ. ბეკამის ნაპირზედ.
 ამ მდინარიდამ შემქორამდე ვაკე ადგილი ბევს: სიგით 4
 ალაჯი ექმნება და სიგანით 2—3 ალაჯი. აქ დავით სოსლანმა
 აეშავთა (ჯაშუშები) შემწეობით შეიტყო რომ მტკვს გან-
 ჯის იქითა მთები დაუგდა, თვით განჯის ციხეც მი-
 უტოვებია და გამოძგზავრებულა შამქორისკენ. აეშავთა ამას
 დაურთეს კიდევ ის გარემოებაც, რომ ზუბეჟირის ჯარი მრ-
 ვლისაგან უმრავლესიაო, დაახლოვებოდა ვერ დაითვლებოა,
 როგორც ვერ აღირიცხება ქვიშანი ზღვისა და ვარსკვლავნი
 სეცისანიო. მაგრამ შამქორიდამ დაწეობილი მთლად განჯის

ი ქით, და მთებიდამ მტკვრამდე ადგილი სულ მტერს უჭირავსო. სოხლანს თვითონაც შეეძლო შეემჩნია მტრის სიმრავლე. მე-
 გამის მარჯვენა ნაპირზედ ამართულ მთიდან ცხადად სჩანდა
 მტერის გორიანტელი, რომელიც განჯიდან შესქორს უხსლოვ-
 დებოდა. ამირ-მირანი ამას მიაწერდა იმ გარემოებს, რომ
 ახუბქირი დაწმუნებულია თავის ძალაში; მაგრამ გავიდნენ
 თუ არა ვაკეზე, შესქორიდან სამის ალაჯის სიშორეზე, ქარ-
 თველნი მსწრაფლ დაეწყენ ჩვეულებრივ სამარ წესით. ნასე-
 ვარ ალაჯზე მიუხსლოვდენ თუ არა შესქორის კარსა და სიდას,
 პირველი ორი მეომარი მწკრივი გაემართა ქალაქისა და მის
 გარშემო მდებარე ბაღებისაკენ, მაშველა ჯარი მეფის მოთავე-
 ბით შეჩერდა უკან და თვალ-ყურს ადევნებდა ომის მსვლელო-
 ბას. მტერს ძალიან გამაგრებული ადგილი ეჭირა, რომლის
 წინ იყო: ქალაქის ზღუდე, ბაღები და თავი ჯარი მტრისა
 ჯერ ისევ სიარულში იყო და ნაწილ-ნაწილ უხსლოვდებოდა
 ბრძოლის ველს, სადაც იჭერდა ადგილს თავიანთის ლაშქრის
 შემარცხენედ, როგორც უფრო დახსლოვებულს. ქართველი სპანი
 ძალიან დაბრკოლდენ ქვიანი ადგილისა და ბაღებისაკამო, რომ-
 ელთაც არიეს სპათა წყობა. ამის განო იგინი ვერ გადავიდენ
 შესქორის მარჯვენა ნაპირზედ და ცოტა არ იყო უკან დაისიეს.
 მაშინ ამირ-სპასალარმა შეაჩრამ, რომელსაც გარშემო საუკეთე-
 სო მეომარნი ქართველთა სპათანი ერტუნენ, იშიშვლა სძალი
 და ქართველნი შემარჯვენე ფრთისანი პირველ ორის მწკრივისა-
 ნი ჩვეულებრივ (სახილით¹⁾) სელ-ასლაჟ მივიდნენ იერიშით.
 ამ მეორე დაჯახებად დიდი ძალა იხინა; ქართველნი გა-

1) «ქართლის ცხოვრება», გვ. 306: «აჰა ჩვენცა ხელნი ხრმალ-
 სს და სულნი ღმერთსა, და ნუ ვრიდებთ თავთა ჩვენთა».

ვიდნენ მდინარეს ქალაქის მარჯვნივ და გაშალეს თუ არა მარჯვენავე ფართა ანუ წვერი, რომელსაც შეადგენდნენ ამირში-რანისა და შირვან-შაჰის მსედაწნი, განწითრულებით აღსავსე სულ-ჩაწთუებით ეგვეთნენ მტერს. ამით მთელი თავისი ყურადღება ძალა-უნებურად მათ მსოფლად ამ ადგილისთვის მია-პყრობინეს. დავით სოსლანმა შენიშნა თუ არა, რომ მისი ამირ-სხასალარი მარჯვედ აწის, დასძრა ჯარები, შემოურა განჯას მარცხნივ იმავე ხალების მოფარებით, რომელნიც წინად ქართველთ ჯარს უშლიდენ გაშლას და პირის-პირ მტერსედ იყნიშით მისულას, გავიდა შამქრის, მოახვევინა თავის მარცხენა ფართას და დაჭკრა უცნოვ მეამრჯვენე ჯარს მტრისას. ამ გარემოებამ გადასწყვიტა ბრძოლის საქმე: მოსლენინნი შეიჭყნენ და ლტოლვილ იქმნენ. ყველაზედ წინ თვით აბუთყირი მიისწრაფოდა და უკან მისდევდა მდევარი ქართველთ ცხენო-სანთა, და სდია, ვიდრე განჯის კარამდე $4\frac{1}{2}$ აღჯის სიშორეზე. ხენი და ხნარცნი, რომელნიც შამქრის იქით მრავლად სვდებოდათ მეოტთა და ლტოლვილთა, უფრო სრულად ღუ-ზავდენ მათ. ამის გამო ვერა მიჭქონდათ რა თან და ყოველივე ძალა-უნებურად უნდა დაეტოვებინათ გამარჯვებულთათვის: სარ-ჩო, ქვეითი ხალხი, აღამი და თვით ხალიფას დროშა, რომელიც დაიპყრო ერთმა მაშინდელმა საუკეთესო სხასალართაგან-მა, შალვა ახალციხელმა. ამ კვარად დატრიალდა ამ ბრძო-ლის საქმე. ქართველთ გამარჯვების მიზეზი იყო, მათ სხასალართა გაუგაცობის გარდა, რასაც მაშინდელ დროში არა მცირედი მნიშვნელობა ჰქონდა, უმთავრესად მაშველი ჯარის რიგინი მომხრებაცა. ამ გარემოების წყალობით არამც თუ გაასწორეს ქართველთ თავიანთი პირველი შეცდომა, რომელიც იმაში მდგომარეობდა, რომ იმოდენა ჯარი 60 ათას კაცამდე შეიჭყლიტა.

ვიწრო სივრცეში 1—1½ ჯღის სიგანისაში, სადაც მრავალი ცხენოსანი და ქვეითი კი არ მომბდნენ რიგინად, უშლიდენ ერთმანეთს, აჩამედ კიდევ გამარჯვებს ასე შესანიშნავად.

ეს ბრძოლა, 1204 წ., შამქორის ომის სასულ-წოდებით ცნობილი, სავსე იყო მნიშვნელობით და სასასულოდ მისაჩნევი ქართველთა მიერ. ჯერ ანც ერთხელ, ისლამის დაჩსებიდან დაწყობილი, მუსულმანთ ასეთი დამარცხება აჩა სწვევით ქრისტიანეთაგან. სალიფას დროშა, რომელიც თამარმა სასულისა ღეთის-მშობლის სატის გელათის მონასტრისას შესწირა, პირველად დაკარგეს მათ შამქორის ომში. ნუჩას ვიტყვით იმაზედ, რომ ამ გამარჯვებამ კარგა დიდ-სახს, მონგოლთ სასაპარზოდ გამოსვლამდე, გააჩუმა აღმოსავლეთის კერძო სალიფატისა; ამ გამარჯვებას შემდეგ ბევრჯელ მოიგონებდენ სოლემ ქებით და დიდებითა. ამ ომზე მიუთითებდა იოანე მრისხანე, რომელსაც ყაზანის ომის დროს მოაგონა თავის მეომართ გასამხნეებულად ივერიის მეფის ასულის გამარჯვების ამბავი სპარსელებზედ¹⁾. სოლო მახინდელ თანამედროე მოსლემინობაზე რა კვარი ზედ-მოქმედება იქონია შამქორის ბრძოლამ, მართო იმ გარემოებიდამ სსახს, რომ შემდეგ წელს თამარი იმულებული იყო ზაღდადის სალიფატის მეორე ნახევართან ებრძოლნა—ე. ი. ასურეთის და ჰელესტინის სულტანთა წინააღმდეგ.

1204 წ. ივინი აღმსედრდენ და აღიჭურვნენ მათ შორის ძლიერთ უძლიერესის სულტნის ალეპოელი ნუქარდინის წინამძღოლობით. ამ უგანასკნელმა გაუგზავნა თამარს ქლჩი და წერილი, რომელშიაც მოიხსენიებდა იმ მიზეზებს, რა მიზეზებისა გამოც იგი საჭიროდ სთვლიდა საქართველას წინააღმ-

¹⁾ Brosset. Hist de le georg. I par. 445 p.

დეგ გამოელაშქრნა. ნუქარდინის წერილი მოევანდია საქართ-
ველს მატანეში, და ვგონებთ სიტყვა-სიტყვითაც, რადგან
ისე დაწვრილებით და ნიშანდობლივ აჩის მოთხრობილი ამბავი
იმის მიღებისა მეფის მიერ, აღწერილი შთაბეჭდილება, რომ-
ელიც მან მოახდინა თამარზე და აღშოგოთება ამირ-სპასალა-
რის ზაქარიასი და სხვათა ერისთავთა და სპასალართა, რომე-
ლნიც თხოულობდენ ელჩის დასჯას, მისის უმართებულად და
ამყ სიტყვა-პასუხისა და წერილის შინაარსისა გამო. ეს წე-
რილი მეტად ახირობული წერილია და მისი შინაარსი ცხადად
ამტკიცებს, რა გვარად იყვნენ თავგასულნი და გაამაყებულნი
მამინდელი სელჯუკელი სულტნები, რომელნიც მთელს ქვეყა-
ნას თავის საკუთრებად სთვლიდნენ.

ამე ნუქარდინ, სულტანი ყოვლისა ცასა-ქვეშისა, უმად-
ლესი, მიმსგავსებული ანგელოზთასა, თანამდგომი ღვთისა,
მოვლინებული დიდისა მოჭმედისაგან, მოგიმცნობ მეფესა ქარ-
თუჭლთასა თამარს. ყოველი დიაცი რეგვიანა: შენ გიბრძანე-
ბია ქართუჭლთა აღებად კრძლისა, და ღვთისაგან საყვარელი-
სა ისლემთა ერისა დაკოცად მუსულმანთა, და კვალად ნათე-
სავსა ზედა თავის-უფალსა დაღებად სარკი ყმებური: აწ მე
მოკად, რათა უსაჯო სამართალი ხალხსა სპარსთასა და განგ-
წვართო შენ და ერცა შენი, არაოდეს აღებად კრძლისა, რომე-
ლი დმერთსა ჩვენდა უბოძებია: ხალხი ცხორებით იგი
ოდენ ვაცხრონო, რომელმან უწინარეს მოსვლისა ჩემისა თაყუან-
ნის-მტეს წინაშე კარვისა ჩემისა, და აღიაროს ქადაგება მოჭ-
მად მოციქულისა, და უარ-ჰყოს სჯული შენი და კელითა
თვისითა იწყოს წინაშე ჩემისა ღმერთსა, რომლისა
მიმართ დაგიცხთ ცუდი სასოება: აწ მოკლოდი ნაცვალსა ჩემსა,
რომელი შეამოხვიე სპარსთა.»

წერილის მიღებისათხავე თამარი მსნედ შეუდგა ყოველ გვარ თაღარიგს ომისას და ლაშქრობისას გარდა და თავ-გასულ ნუქარდინის წინააღმდეგ: გასცა ბრძანება და გაგზავნილ იქმნენ შივრიკნი და მალე-მსრბოლნი ყოველ კუთხეში მისის სამეფოსა, ნიკოტსიილამ დარუბანდამდე, რათა ერისთავთ მალად შეეპარდებინათ მთლად ერი და ქვეყანა. თავ-მოსაყრელ ადგილად მან დანიშნა სამცხე და ჯავახეთი და თავისთან მყოფ ჯარებით გასწია იქ. თან მისდევდა უმადლესი სამღვდე-ლოება და საუკეთესო სპასალარნი — შაქარია და იოანე მხარგრძობლნი, შალვა და ივანე ახალციხელნი. მეფე დავით სოსლანს უნდა ეტვირთნა მთავარი წინამძღოლობა ასი ათასის მეომართაგან შემდგარის და თამარის მიერ გაშლილ დროშას ქვეშ შეკრებილის ლაშქრისა. ვიდრე ლაშქარი შეეკრებოდა, თამარი იმყოფებოდა ვარძიის მონასტერში ¹⁾ სოლო ნუქარ-დინი უდიდესის ლაშქარით, რომელიც შეიცავდა ნასყვარ მი-ლიონს მეომარს, მოადგა აწმრუმს ანუ კანჩუ-ქალაქს. ნუქარ-დინისა და თამარის შორის ბრძოლის ველის მდებარეობა დი-ად ცნობილია უკანასკნელ რუსთ-ოსმალთ ომისაგამო და ამი-სათვის მისი აღწერა საჭირო არ არის. რაც შეეხება თამარის ჯარს, რომელიც შეიკრიბა თავისუფლად ახალციხის, ახალ-ქალაქის და არტანისის ციხეებითა დაცული, იგი გაემართა ყარსისაკენ. ამ ქალაქილამ ოც-და-ათ ვერსზედ თამარი შედგა ერთს მალაღს გარდასედ, რათა ერთხელ კიდევ ელოცნა და ჯვარი გადაეწერა მის წინ გამოძკლელ რაზმითათვის, რომელთა წინამძღოლნი, მასთან დაშირდაშირებისათხავე, ჩამოხდუ-

¹⁾ მცკერის მარცხენა ნაპირზედ მდებარეობს ხერთვისის ხეობაში რომელიც მცკერის აუოლებით არდავანამდის ასდევს.

ბოდენ ცხენიდამ ჯვარის სამთხვევლად და მარჯვენისა მისისა საამოროებლად. ამის შემდეგ თამარი დაბრუნდა (ქროანეს¹⁾) და ჯვარმა განაგრძო გზა. ნუქარდინს ფიქრათაც არ მოსდიოდა, რომ ქართველნი გაჭებდადენ დაეტოვებინათ თავიანთი მთანი და სეობანი და გავიდოდნენ იმის პირის-პირ ასე დაასლფოებით არწრუმს და ყაჩხს შორის; ამისათვის ის არწეინად იყო დახანაკებული დიდ და ვრცელ მასიანის მთა ვაკესე, არწრუმიდამ 7 ალაჯის სიშორით და სრულიად არწვითარი თადარიგი არ ქქონდა დატყრილი უეცრის თავს-დასხმის წინააღმდეგ. როცა ქართველთ წინად-მბრძოლნი იმის ბანაკის სიასლფოეს გამოჩნდენ ზაქარია მხარგრძელის, შალვა და ივანე ახლციხელთ წინამძღვრობით, ადვილათ წარმოიდგენს ყოველი, რა არეგ-და-რეგა მოხდა მუსულმანთა შორის. უეცარი თავდასხმა საშიშარია არამც თუ დაუწყობელ ურდოთათვის, არამედ სრულიად განწყობილის და ხვეულებრივის ჯვარისათვისაც, რომელსაც ომის დროს დაუბანაკნია, დაჩაჯნი თავის საქმეს კარგად ასრულებენ, წინადვე მოსაზრებული სიმაგრე უჭირავს, მსედართ ცხენები მზადა ჰყავთ, ერთის სიტყვით, ყოველ გვარი წესი სამხედრო დადგენილობისა დატყლია უეცრის თავს დასხმის შესასუსტებლად, მსწრაფლად ბრძოლისთვის გასამზადებლად. მაშ, თუ მართებულის და სრულიად გამართულის ჯვარისათვის საშიშოდ ითვლება. უეცარი თავ-დასხმა მტრისა, ნუქარდინის დაუწყობელის და არეულ-დარეულის ბრბოსთვის ქართველთა წინად-მბრძოლ 30-40 ათასის კაცისგან შემდგარ რაზმთა თავსედ წადგომას უნდა დამღუბველი ყოფილიყო. მართლაც, დაინახეს თუ არა ზაქარია მხარგრძელმა, შალვა და

1) ახლანდელ აბასთუმანის ახლოს.

ივანე ხალციხელთ ათი და ათი ათასი გაშეებულის ცხენების ჯოგი, უზროდ აქეთ-იქით მოყვალე სალსის გროვანი, აყირაკებულნი ვარკები და საზოგადოთ ყოველ გვარი ნიშნები უწესობისა მოსდებინთ ურდოში, მაშინათვე შეატყობინეს თავჯარსა; ხოლო თვით მაღიად გაშალეს რაზმნი, დაეწვივნენ საომარს მწკრივად, აჩქარებინეს ფეხი მეომართ და გადაეშენენ წინ, შიგ მტრის შუა-გულ, ნუქარდინის სამყოფ-გარდავისკენ, რომელზედაც ფრიალობდა დიდი სულტანის დროშა. ამასობაში, დაინახა თუ არა ნუქარდინმა წინ გაშლილი საომარ მწკრივად ქართველთ რაზმები, მაშინათვე დაიწყო სელ-და ხელ წეობა და საომარად დგენა სხვაზედ უფრო მომზადებულ მეომართა, ბასიანის მთავარის აღმოსავლეთის ვალთებზე, რადგან თვითონ დას გულადი და მოსწრებულნი გონების ჰატრონი იყო. ქართველთ მთელი თავისი ძალა და ღონე დაატანეს ამ ადგილს, რომ სხვა უწესო მუსულმანთ სროკათ არ შესძლებიყოთ მომზადება და მოწინააღმდეგე რაზმების მიშველება. შენივითადა გაცხარებული ურთიერთ დაუზოგველი ხელ-ხართული ბრძოლა; უკვლა ქართველთ მხედართა უფროსთ ცხენები მოკლე იქმნენ; მაშინ მხედართაგან დახებეს ცხენებს თავი და დაქვეითებულებმა დაიწვიეს ბრძოლა თავიანთ უფროსებთან ერთად. ნუქარდინმა, თუმიცა თავ განწირული მამაცობა გამოიჩინა და თუმიცა მრავალი ჯარი ჭყავდა, ვერ შეაძვია ქართველთ წინა-მბრძოლ, მიმსვლელ-მცემელთ რაზმი, რომლის მამაცობას და მედგრობას უფრო ის იმედი აძლიერებდა, რომ ჩქარა მოეშველებოდა თავი და თავი ჯარი. დავით სოსლანმა შეტყობისათნავე წინაღობებრძოლთ რაზმისაგან ბრძოლის ვითარებისა, აჩქარა თავა და თავი ჯარი. ქვეითმა ჯარმა სიარულს მოუმატა, ცხენოსანთ მოჭქუსლეს ცხენები, მაგრამ ოღრო-ჩოღრო ადგილი აბრკოლებდა

მათ. ბოლოს, როცა ჩავიდნენ ბასიანის მდინარის მთა ვაკეზე დაუყოვნებლივ დაეწევენ ჩვეულებრივ საომარ წესით. ე. ი. მემარჯვენედ დადგა-ახსარ-იმერეთის ჯარი, ხოლო მემარცხენედ—ჯარი ქართლ-კახეთისა. აღარ მოუცადეს უკან ჩამორჩენილთ და გაეშურნენ წინაღ-მებრძოლ-მიმსვლელ-მცემელთ გამო-სასხნელად; შემდეგ გამწარბულის ჩხუბისა, მაჭმადიანთ ველად გაუძლეს ქართველთა მიერ შეერთებულის ძალით მიტანილს იერიშს და არეულ-დარეულად ღებოლვილ იქმნენ არწრუმისკენ.—ვინც ვერ მოასწრა ცხენზედ შესტომა, ტყვედ შეიპყრეს. თვით ნუჭრდინი კინაღამ ტყვედ არ დაიჭირეს და გადაჩნა მხლოდ თავის არაბულის ტაიჭის წყალობით. მაგრამ მისი დროშა, ქონება და ურიცხვნი ტყენი, რომელთა შორის რამდენიმე სელჯუკთა თაყადი ერა, ყოველივე ესე დაჩნათ გამარჯვებულთ.

ამ ომს ქართველებმა უწოდეს ბოლოსტივის ომი, უთუოდ რომელსამე ბასიანის სიანხლავეს მდებარე სოფლის სასულწოდების გამო. თუიძა გამარჯვება ქართველთ დაჩნათ შემთხვევის წყალობით, ე. ი. იმ გარემოებას მეორებით, რომ ქართველნი მტერს ანაზღად თავს დაესხნენ, მაინც წინაღ-მებრძოლთ უფროსთ სასახლოდ უნდა ითქვას, რომ მათი ქცევა და მისკვდრილობა გარემოებათა შესაფერ, სწორედ შესანიშნავი იყო. ცოტა რომ დაეგვიანათ, ან ეყოყმანათ, მანამ თავი და თავი ჯარი მოესწრობოდათ, უეჭველად რომ ნუჭრდინი დასწყობდა ჯარს მართებულის წესით და მამინ ომი შეიძლებოდა ქართველთ სასარგებლოდ არ გათავებულყო.

შამქორის ომით 1203 წ. და ბოლოსტივის ბრძოლით 1204 წ. თამარმა დიდის-ხნით დასწყინარა აზიის წინა-მხარის მაჭმადიანნი, როგორც ამას წინაღ ჩვენ მოვიხსენეთ. ამ ბრძოლათა შემდეგ სპარსელნი და თურქნი - სელჯუკნი მხლოდ

ქუროღულის თავდასხმით აწუსებდენ ქართველებს. ასურელთ სულ-ტანს, ბოლქოსტიკის ომის შემდეგ, ღაჩა ჭქონდა ღონე დაეშალნთ თამარისთვის ყაჩსის აღება და ტრაპიზონის იმპერიის შედგენა ჰაკაბლაგონის და ზონტის ქადაგებისაგან: სასელად, ტრაპიზონისა, სინოპისა და ლიმონისაგან, და სსგ. ეს იმპერია თამარმა მისცა თავის ნათესავს, ალექსის, რომელიც მის სასახლეში იმყოფებოდა და იყო შვილის-შვილი ბიზანტიის იმპერატორის ანდრონიკ I. ამ ისტორიულ ფაქტებს მოწმობენ გარდა საქართველოს მემატიანეთა მრავალნი თანამედროვე და შემდგომი მწერალნი საბერძნეთისა და სხვათა საღხთა. ¹⁾

ასე წარმართებოდნენ საქმენი საქართველოსანი ვიდრე სიკვდილადმდე ამ დიდებულის დედოფლისა (1212 წ.) და, ანამც თუ მის დროს, მის შვილთა პირველ მეფობის დროსაც: გიორგი ღაშასი და რუსუდანისა, იმ დრომდე, ვიდრე საქართველოს არ მოეკლინა საქეყენო რისსკა—ესე იგი, მონგოლთ შემოსევა.

თ. თათარ ყან დადიშეელიანი.

¹⁾ Brosset. Hist. de la Georg. 461 p.

შინაური მიმოხილვა

ცვლილება—ვინ კითხულობს—უჯერონი და ურწმუნონი—რა გვეღირსა—დიდი საქმე—ქმნა უქმნელისა—რადაო?—ფიცი ხომ გვწამს—ორი მინისტრი—მოკლე ხანი—ჩვენი ქვეყანა სულ სხვაა—უქმი ფიქრი და გაფლანგული ღონე—საგანი რთულია—მაგრამ ვინ იცის—რით ვინუგეშოთ—ღვთის წყალობა—კანეთისკენ რკინის გზა—არყის გამოხდის ბაზი—იჯარით გაცემა სახელმწიფო მამულებისა—სახელმწიფოს მხრით დანის გამოცხადება მამულების ვაშიფვნის დროს—მინისტრის პროექტი ტყეების დაცვის შესახებ—სახელმწიფო ტყიჯამ' სარგებლობა—სამეურნეო სკოლები სოფლისა.

გაუჭმდა განსაკუთრებული მთავარ-მმართველობა კაკასიონსა. იგი მთავარ-მართველობა მოიხრიგეს თავ-თავად შიდა რუსეთის სამინისტროებსა. შეიცვალა ყოველისთვერი ქალაქდსუედ და რა დაეტეო მით აქაურს ცსოვრებსა, რით იხინა ამა ცვლილებამ თავი, ამას არც აჩავინ კითხულობს და არც აჩავინს აქვს სურვილი რომ იკითხოს. ან რა გამოკვა ბეკრიც თავი რომ ვიცსულოთო, იტყვიან ზოგიერთნი უჯერონი და ურწმუნონი.

ხვენ ამ უკანასკნელთ აჩას დროს და აჩას მხრით არ მივცემთ ბანსა და არც დაკეთანსებით. როგორც თუ რა გამო-

გაო? ეგ ცვლილება რომ არ მომხდარიყო განა ჩვენ ოდესმე გვეღირსებოდა იმისი ნახვა, რაც ამ საფსუფეს ვნახეთ! ორი მინისტრი ზედა-ზედ ეწვივნენ ჩვენს ქვეყანას და განა ეგ ცოტაა. ახა რადის გვეღირსებია ეგ იშვიათი დიდება? უწინ, ოდესღაც ყოფილა თურმე, რომ ჩვენ გვეწვევია სამხედრო მინისტრი, მაგრამ ეს ასეთი ძველის-ძველი ამბავია, რომ არც კი გვასსოფს. მას აქეთ იმოდენა დრო ჩაჭანდა თავის ჰატრონსა, რომ დღეს არც კი ვიცოდით, მინისტრი ჩვენებრივი სიკვდილის-შვილი ვატია თუ ზესთა-ქვეყნური.

არა, ბატონებო, ამ ცვლილებამ დიდი საქმე ჭქმნა; ამ საფსუფეს ორი მინისტრი ჩვენის თვალთ დაგვანახვა, ჩვენის საკუთარის ყურით გაგვაგანა. დიდი უმადურობა იჭმნება ჩვენის მხრით რომ მოხდენილს ცვლილებას აღმაცრად დაუწყეთ ყურება, არ დავენდოთ და მისგან კიდევ ბევრს ამისთანა სიკეთეს არ მოკულოდეთ. ჯერ ასალი სილია და ამ სიდიდე გზა გაუსხნა ჩვენს სასაკუბას; მაინც, ერთი ცოტა ოდნად მოძველდეს და მამინ ნახეთ, რაც გამოვა ამ ცვლილებისაგან.

დახს, ბატონებო!... ამ ცვლილებამა ჭქმნა ის ყოველად უქმნელი საქმე, რომ წლეკანდელ საფსუფესი ორი მინისტრი — ერთი გზათა მინისტრი და მეორე სასელაწიფო ქონებათა — ზედა ზედ მოხმანდნენ ჩვენს ქვეყანაში. რადან? ივითხვით თქვენ. ჯერ იმიტომ-რომ ცვლილება მოხდა. მეორე იმიტომ, რომ ჯერ მათგან არ ცნობილი ქვეყანა თავის თვალთ ენახათ, მისი ავ-გარჯიანობა შეეცყოთ, მისი ჭირი და ღსინი გაეგოთ და ყოველივე ამით ახჯარ ასმეფნი შესდგომოდნენ თავ-თავიანთ საქმეს ჩვენის ქვეყნის სამართედ გადაჭრევის შესახებ. ნუ თუ ამას იქით კიდევ ვინმე გაბედავს თქმას: რა გამოვა? თუ აქე-

დამაც არა გამოვა რა, მას სხვა საიდამლა უნდა რამ გამოვიდეს!

დავწუნარდეთ და სასუში ვიქონიოთ, რომ ეს რაი მინისტრი იმისთანა უწყებისანი არიან, რომელნიც ასე თუ ისე ძირეულად შეესებინ თითქმის ყოველს ღონეს ეკონომიურის წარმატებისას. ერთის თავი და ბოლო გზების სიკეთეს და მკობრისა — სასულემწიფოთა ქონების იმ რიგად მოხმარება და გამოკობა, რა რიგდაც მოუხდებოდა სასულემწიფოსა და ქვეყანას. ამიტომაც ეკონომიურის წარმატების მონატრულმა იმათი მოხვლას ჩვენში საუფრადლებო ამბავად უნდა ჩასთვალოს. ფიცი სომ გვრწამს და ბოლო გვაკვირებს თუ არა, ეგ ვისთვის რა სულ-საყრელაა!...

მოდით და ნუ იტყვიოთ!... ის მოკლე ხანი: რაც ამ მინისტრებმა ჩვენში დაწვეეს, იქნება ქვეყნის თვალ-და-თვალ და-სასუდავად საუპარისი იყო, მაგრამ ქვეყნის ამის შესატყობად ვი რა მოგასხენოთ. ერთსულ და უგანასხენულ საცოდნელად საჭიროა, რომ ჩვენი ქვეყანა ყოველის მსრით და ყოვლისფრით სულ სხვაა. იმის ცნოვრებას, მოქალაქურს, თუ ეკონომიურს, თავისი საკუთარი დეკრეტა აქვს, თავისი საკუთარი დედა, რომელსაც შეუდედებია მისი აწმყო, რომელმაც აწ უნდა შეუდედოს მისი მომავალი. ჩვენს ქვეყნის თავისი გრძელი ისტორია აქვს. ამ ისტორიამ შექმნა ჩვენის ქვეყნის საკუთარნი წესნი ვაცთა ერთმანეთში მოთავსებისათვის მოქალაქურად, თუ ეკონომიურად. ეს წესნი ისე გამყდარია ჩვენის ქვეყნის ძვალსა და რბილში, რომ ჩვენის ქვეყნისავე სიტყვით, რჯულთ უმტკიცესნი არიან. ამა განსაკუთრებულთა რჯულთა ზედ-მოქმედება ისეთი ძლიერია ერის ცნოვრებაში, რომ უფურადლებოდ და გდება მათი მამინ, როცა ჭიფიჭობ ქვეყნის წარმატებას და

განგარებებს, შეტდომასკედ მეტია. მასშინ ფიქრიც და თვით მოქმედებაც უქმია, რადგანაც უნიადაგოა და ფეს-მოუყვადებელი; მასშინ ყოველი ჯაფა და განჯა ტყუილად დაეარგული, ტყუილად გაფანტული ღონია. როგორც ჰერში დაკიდებული სე არ ისეირებს, ისე არ ისეირებს არც არა ფიქრი, არც არა მეცადინეობა, არც არა ცკლილება, თუ ფესვის მოსაჯიდებლად იგი დგრიტა, იგი დღა არა აქვს, რომელიც შემოდ მოვისსე-ნიეთ.

აშკარაა, ჩინის გზით გარბენ-გამოტბენა თავიდან ბო-ლომდე და ბოლოდამ თავამდე ვერაფერი მასწავლებულია ამ შემთხვევაში. საგანი იმოდენა სიგრძე-სიგანისაა, იმოდენა რთულია და, სოგოერთა მისეწითაგამო, იმოდენად შეკუმშუ-ლია და შინ-შეკეტილი, რომ მის გამოსაკვლევად სანგრძლივი დაკვირვება უნდა; უნდა ბეჯითი, მცოდნე და თავიდან ფესამდე მართლ-გამკვრეტავი თვალნი. მაგრამ ვინ იცის? საცა მდაბი-უას სიკვდილის შვილს წელიწადები მოუნდება, იქ, იქნება, მინისტ-რისათვის წუთიც საკმარისი იყოს. თუ მართლა ეგრეა, ვინუ-გეშოთ ამით და მინისტრების ჩვენში ყოფნა ღვთისწყალობად ჩავსვალოთ. ამინ და ვირიე ელეისონ!

ჩვენმა თავად-აზნაურობამ, გულ-დაჯერებულმა (რც კი გულისანი ვარტ!) რომ მინისტრები მართლა ქვეყნის ამბის შე-სატყობინად მოსულან, სულთ იგდო დრო და მინისტრებს შე-ატყობინა ჩვენის ქვეყნის დარდი, იმოდენად, რამოდენადაც მას ამ საგანსკედ თვალნი უჭრიდა და დროთა ვითარება ნებას ამ-ლეკდა. არც გამოვა რაო, ყვიროდნენ აქაც უჯერონი და უწ-მუნონი, მაგრამ ჰასუსად ეს უთხრეს: ჩვენ ჩვენს ვაღს მანინც მოვისდითო.

გზათა მინისტრის წარუდგა თავად-აზნაურობა და სთხოვა

თბილისისა და კასეთის შუა რეინის გზა გაიყვანეთო. რა უთხრა თავად აზნაურობამ ამ საგანსკედ ბ-ნს მინისტრს და რა ზასუნის მიიღო, ეს უკვე ცნობილი უნდა ჰქონდეს მკითხველს «დროებიდან», რომელმაც ამის შესახებ ყოველივე საჭირო ცნობა მარტლას და გარკვევით გვაუწყა. სოლო «დროებაში», რომელიც გვასსოვს, ერთი რამ არ იყო მოხსენებული. თავდაზნაურობამ სსკათა შორის ესეც მოახსენა მინისტრს, რომ თუ ჩვენი თხოვნა ოქტენგან ჰესტრე-სადგობია და არა უარ-საყოყლო, ამ საგანსკედ ვრცელს წერილს მოგარბთმეოთო, თუ თქვენი ნებაც იქნებაო. მინისტრმა ნება დართო. მას აქედ ვარჯა წყაღმა ჩაიარა და ამ წერილის შედგენისათვის არამც თუ თითი არავის შეუბძრეია, არამედ ჩამი-ჩუმიც არ ისმის. რას ჰქვამრბს თავად-აზნაურობა? გაუბრეუდება მინისტრს, თუ დავირბულს აუსრულებს?

თუ გვინდა რომ ამ წერილს შესაივერი ღირსება მიეტკეს, ყურადღება მიიზიდოს და თვითონ საგანს მთავრობაში გზა გაუხსნას, საჭიროა ორი რამ: ერთი საბუთები ტესნიკური, რომელნიც ინჟენერებისაგან მოიზოკება და მეორე—სტატისტიკური და ეკონომიური, რომელთაგანიც ზოგნი ათასგან აქა იქ გაივანტულნი არიან და ზოგნი ასლად შესაკრებნი. ერთსაც და მეორესაც სარჯი მოსდევს და სასარჯო ვი არსადა ჰსჩანს. ამიტომაც მეტი არ იქნება ჩვენმა გუბერნიის მარშალმა მიჭმართოს თელავისა და სიღნაღის მაზრის მარშლებს, რათა მათ თავთავანთ მაზრებში საგანგებო კრება მოახდინონ, აუწყონ მდგომარეობა საქმისა, მისი საჭიროება და მოსთხოვონ თავდაზნაურობას დონის-ძიება ამა ჰირველ საჭიროების დასაკმაყოფილებლად. რაკი ერთსელ თავად-აზნაურობამ აღძრა ეს იფრიად სასარგებლო საქმე, რაკი აღუთქვა მინისტრს საბუთიანი წე-

რელი ამ საქმის შესახებ, ესლა განუძება და გაყუჩება ცოდვას და სირცხვილიცა. ასე თუ ისე ამ საქმეს უნდა უსათუოდ მოეკლას, რომ ჯერ ქვეყნის საქმეს არ ეღალატოს და მეტე თავად-აზნაურობამ პირი არ შეირცხვინოს.

წავიდა გზათა მინისტრი და მოვიდა სასჯელმწიფო ქონებათა. ამ უკანასკნელს თავად აზნაურობამ აუწყა წერილით ჩვენის, ქვეყნის დარდი. სოლო დროთა სიმოკლისაგამო, თუ სსვა რაიმე მიზეზისა, იგი წერილი უფრო მაგ დაწდების ნუსხასა ჰგებდა, ვიდრე ვრცელს და საბუთიანს გამოკვლევასა. თვითონ წერილის სათაურიც (ПАМЯТНАЯ ЗАПИСКА) ამტკიცებს, რომ იგი დაწერილია მარტო იმისათვის, რომ მინისტრმა გაისვენოს, რა და რა საგანს შეეხება თავად-აზნაურთა თხოვნა და რა და რა საგანზედ უნდა მიიქცეს მთაწრობის უურადლება.

ამისთანა საგანი იმ წერილში შეიდა. ჩვენ ვცდებით ვაზნობოთ მკითხველებს საბუთები, რომელიც თუმიცა მოკლედ, მაგრამ კი გარკვევით სარწულად დაუღვა თავად-აზნაურობამ თვითვეულს საგანსა.

პირველი საგანი ტფილისსა და კასეთს შუა რკინის გზის გაყვანაა.

კასეთი და ერთობ ალანისს ველი მთელს თავის სიგრძესა და განსიდულებასევე ერთი იმისთანა მხარეა, რომლის ბუნებითს სიმდიდრეს არ შეედრება არამც თუ რომელიმე მხარე ამიერ და იმიერ კავკასიისა, არამედ მთელის იმპერიისაცა. ჭავა და მიწა ასეთია ამ მხარეში, რომ ყოველისიფერი მოვა, რაც კი შეადგენს საგანს პირველ საჭიროებისას და სიმდიდრისას. თუმიცა იგი მხარე ესლა ცნობილია მარტო ღვინითა, მაგრამ ძველ დროს იგი ყოფილას ბოლანში თითქმის მთელის საქართველსი. საქართველს ბაზართათვის მას უზიდნია ღვინის

გარდა არაყი, ყოველ-გვარის სორბალი, სიმინდი, ფეტვი, ბრინჯი, დიდის ღირსების აბრეშუმი, თამბაქო, სამღებრო და სახეობა ნიკოტი, საკლავი-საქონელი, მატყელი, ხილი და სხვანი და სხვანი.

ეს მხარე, ყოველის სიკეთით დაჯილდოებული ბუნებისაგან, ესლას იქამდინ დაეცა, რომ მოლოდინითს წყაროს მისთა მკვიდრთა არსებობისას შეადგენს მატრო ღვინო, რომელიც აგრეთვე თან-და-თან ფოლდება. ამისი მიზეზი უმთავრესად ის არის, რომ ამ მშვენიერს და მდიდარს კუთხეს ქვეყნისას არა აქვს უჭირველი გზა, ესე იგი, სწრაფად სასიარულო და იეფი. ამის გამო კასეთი საქართველოს მხარებს გამოაკლდა, დაშორდა და თვით რუსეთისაგან განსეუდ, მოჭრით დაჩნა.

ამით იმისი თქმა არ გვინდაო, ამბობს თავად-აწნა-უწთა წერილი, რომ კითომც უწინ უკეთესი გზები ჰქონოდა კასეთსა და ამიტომაც კასეთი მამინ კარვს ყოფაში იყოო. შირიქით ესლანდელი გზები კასეთისა ბევრად უკეთესნი არიან უწინდელზედა. მოლოდინ ეს გზები უმთავრეს ბაზრებთან არ აერთებს კასეთსა და, თუნდაც აერთებდეს, სელს არ ამღებს იქაურ მკვიდრთა თავისი საქონელი ზიდონ, რადგანაც გზები საურმენი არიან და ამისათვის დიდს ღირსს ითხოვენ და დიდს სარჯსა საქონლის ზიდვისათვის. ფოთი-ბაქოს რკინის გზამ შეაერთა რა რაი ზღვა, შავი და კასპიისა, დიდი ბაზარი გაუხსნა სსვა ნაწილებს ამიერ კავკასიისას, აღაზნის კელი კი დიდს მანძილზედ შორს დასტოვა და ამით დააშორა იგი არამც თუ რუსეთს, რომლისათვისაც კასეთს შეეძლო მიეწვდინა ყოველივე ნაწარმოები, რაც კი მოჭყავს მადლიანს სამხრეთსა, არამედ ტიფლისსაცა, საცა სსვა ნაწილთ ამიერ კავკასიისათა უფრო მალე და უფრო იეფად მოაქვთ თავისი რკი-

ხის გზითა. თვითონ ღვინოც კი იმ ადგილებისა, რომელთა ზედაც გადის რკინის გზა, უფრო ადვილად და უგეტესად სადღება, უფრო ძალე ზოგჯერ მუშტარსა, კიდრე კასური ღვინო, რომელიც ღიწნებით უფრო ადვილდება და რომელიც უგზობით მარნებშივე რჩება და სშირად მუშტარის ლოდინში ფუჭდება და გადასადგურებად სდება. ეს ამბავი მით უფრო სემწესარაა, რომ კასეთს შეუძლიან გაუშლეს ღვინით თითქმის მთელს რუსეთსა, რომელიც მილიონებსა სარჯავს სამზღვარგართის ღვინოების სასყიდლად და ამ სახით მილიონები შინიდაც გარედ გადის.

ესლანდელი მდგომარეობა სასოფლო მუწუნობისა კასეთში მეტად დარემულია. დიდი შეტდომა იქნება კაცისაგან, რომ ამ მდგომარეობის მისეგგით შეადგინოს თავისი აზრი იმ წარმოების ძალ-ღონეზედ, რომელიც კასეთს ბუნებითად მინიჭებული აქვს. იგივე დიდი შეტდომა იქნება, რომ კაცი ამ აზრს დაემყაროს და აქედამ გამოიყვანოს ის თუ—რამდენი გამოსასიდავი საბაზრო საქონელი ექნება კასეთს, რომ რკინის გზის სარჯი დაჭყაროს და სარგებელიც მოიტანოს რკინის გზის მოვლობელთათვის. კასეთს ესლა ის მოჭყავს. რაც მისთვის აუწილებელია და იმოდენად მოჭყავს, რამოდენადც საჭიროა. იმიტომ რომ ყოველი ნამეტანი ერთს შემთხვევაშიც და მეორეშიც უგზობით და მასასადამე უბაზრობით გადასადგურებად სდება. თუ რაიმე ესლა მოჭყავს ნამეტანობით, ეც მარტო ღვინოა, რომელიც თავისის სიკეთისა და ღიწნების წყალობით ზოგჯერ უძლებს საურმე გზით ზიდვას, იმის ჭირსა და სარჯსა, თუმიც კი დიდის გაჭირებით და კაი-კაგლასითა. ამას კამბობთ ჩვენ მარტო იმისთანა ღვინოზედ, რომელიც თავი-და-თავი და ძვირ-ფასი ღვინოა, თორემ დაბალი და იეფი ფასის ღვინო.

ამასაც მოკლებულია, შინა ომებს და ტყუილ-უბრალოდ ფეუქდება. ამ გარემოებამ აიძულა იქაურნი მკვიდრნი შეამცირონ კენსების სივრცე, ღვინო ნაკლებად მოიყვანონ. ამით აიხსნება ის უეტკველი გარემოება რომ კასეთში ესლა ღვინის წარმოებამ იგლო, ღვინო ესლა ნაკლებად მოდის და თუ ამას არა ეშველა რა, ეგ სასარგებლო წარმოება ძალიან დაეტემა კასეთში, მასინ, როდესაც ყოველის-მხრით მას ძალ-ღონე აქვს ბუნებითად, რომ თითქმის მთელს რუსეთს მიაწოდინოს ჯან-მრთელი, შეურყველი და შეუკეთებელი ღვინო.

რადგანაც რეინის გზები გაჭყვით კართისა და ორის წლისათვის ვი არა, არამედ სამუდამოდ, ამიტომაც მის შესატყობლად თუ—რა გამოაჩინოს ექმნება კასეთის რეინის გზას, დროებითს ვითარებას ვი არ უნდა შეახედეს კაცი, არამედ მას, რაც სამუდამოს ძალ-ღონეს წარმოებისას შეადგენს. ამისათვის საფუძვლად მიღებულ უნდა იყვნენ იგი თვისებანი ჭავისა და მიწისა, რომელთაც ერთად ერება ამცნევს კაცს, ჭვეყანას რა წარმოება შეუძლიან და რა არა. ამ ჭავისა და მიწის ბუნების თვისებასთან ერთად იმედი ნაწარმოების ადვილად გასადებისა თითქმის ერთად-ერთი მიზეზია, ერთად ერთი სათავე კონომიურ ცხოვრების განვითარების, ყოველ-გვარ საწარმოებულის აღორძინებისა და გამდიერებისა. გაუხსენით კარგი, სასწრაფო და იეფი გზა ბაზრისა და მასინ ჭვეყანა რას შემკლებელიც არის, უეტკველად ყოველსფერს შეჭქმინის ადრე თუ გვიან. ვისაც თუნდა თვალ-და-თვალ გადუხედავს კასეთისათვის, იგი, რასაკვირველია, ვერ იტყვის, რომ საწარმოებელი ძალ-ღონე მისის ჭავისა და მიწის თვისების სიკეთით და უხვებით ყოველად საიმედო არ იყოს.

აი ის საბუთები, რომელნიც წარუდგინა თავად-ანსაურო-

ზამ სასკლმწიფოა ქონებათა მინისტრს გასეთის რკინის გზის შესასებ და სოსოვა, რომ მანცა თავის მსრით ამ საქმეს შემწეობა აღმოუჩინოს სკლმწიფე, იმპერატორის წინაშე, თუ ვინცობაა ამ საქმემ მის დიდებულებადღე მიაღწია.

მეორე საგანი არაყის გამოხდის ბაყსა და წესებს შეეხება.

არაყის სდა ტფილისის გუბერნიასი და ყველგანაც ამიერკავკასიასი ზედ-მისდევს ღვინის წარმოებას, რადგანაც აქ არაყისა სღან განსაკუთრებით ჭაჭისაგან. ჭაჭისაგან სდა არაყისა მით უფროა პატოკ-სადება და საყურადღებო, რომ ჭაჭა სსვა ფრთე არასფერში გამოხადეგი არ არის. ჭაჭიღამ არაყისა, თუ სპირტის კეთება სდასს პირიღამ არ აცლის იმისთანა სსწრდოს, როგორც პურია და სსვა სორობაღეული; ამ გზით არაყის წარმოებას ბაზრიღამ არ გამოაქვს და არაყად არ აქცევს მას, რაც სდასისა და ქვეყნისათვის საჭმელად აუცილებლად საჭიროა. მართო ამ გარემოებას უნდა მიემართა აქაური განონმდებლობა ბაყისა გდასასადის და წესების შედგენის დროს, რომ არაყის სდას ჭაჭისაგან დიდი შეღავათი მისცემოდა, დიდი ფართო გზა და კამღიერებუღეიყო, რადგანაც ჭაჭა, როგორც ვსთქვით, სდასისათვის სსვა ფრთე გამოუხადეგია და პურისაგან სდა ვი შეევიწროებისა და სრუღიადაც დაებრგოღეებისა. ესღანდღელი განონები აქციზისა ისეთები არიან, რომ ჭაჭისაგან არაყის სდას არამც თუ უშიწატესობა მიეცა, არამც თუ გზა გაესსნა, არამედ დაუვარდა, დაუძარცხდა პურისაგან სდასა. და თუ ვიღეუ ცოტად თუ ბევრად ჭაჭისაგან სდა ვინჩნობით წარმოებს და უძლებს ესღანდღელის აქციზის სიმძიმეს ისიც მაშინ, თუ ჭაჭის არაყის მსდღელი ძვირად ღირებულს ქარსანას გაიმართავს, ესე იგი, იმისთანა ქარსანას, რომელიც ისე უნდა იყოს მომართული, რომ ცოტა სანში რაც

შეიძლება ბევრი გამოხსნა. ამ განკითხვებამ ისე დასცა ძირს ჭ-
 ჭის აჩუყის სდა, ისე დააიფოლა, რომ ჭაჭა, რომელსაც აქამოდ
 გლეს-კანობა აჩუყის სასდელად სმარობდა, რომელიც კაი ფასა-
 დაც გადიოდა და კენსების პატრონებს—ერთს მესამედ შემოსა-
 კალს ჰმტებდა, ზოგიერთს ალაგას გადასაყრელად გასდა, რომ
 გოგონა, მაგალითებ, დუშეთის და ტფილისის მასრასში და სხვა
 მასრებში კი წერილთა მწარმოებელთა, ესე იგი, გლეს-კანობას
 სელადამ გამოეცალა, ფულის პატრონებს ჩაუყარდათ სელში
 და ამ გზით ყველა წერილთა მწარმოებელთა საწარმოებელთ
 ქარხანის წარმოებად გარდაიქცა, რომ გოგონა, მაგალითებ, თე-
 ლავისა და სიღნაღის მასრასში. იმ დრომდე, ვიდრე აქციის
 უწინდელი წესდებულება სელს უწყობდა ჭაჭის აჩუყის სდასა
 და შესამლოდა ჰქმნიდა ჭაჭიდან აჩუყი ესადნათ იეფი ფასის
 ქვებში და აჩა ძვირ-ფას ქარხანებში, სალს ამ წარმოების
 წყალობით იმოდენი გამოჩინობა ჰქმნდა, რომ თითქმის ამის
 გამონაჩინობით უძღვებოდა სასელმწიფო საჩუქსა. ესლა კი ეკ
 წყარო, რომელიც სალს უძღიერებდა ღონეს საჩუქის გადა-
 სდისას, მოსწყდა, იმიტომ-რომ ესლანდელის აქციის სიმძი-
 მეს ეკ უძღებს აჩაძე თუ იეფის ფასის ქვები, რომელიც ასე
 თუ აჩე ადვილად მოსაზრებულაა გლეს-კანის მიერ, აჩამედ
 ძლივს იტანს თვითონ ძვირფასი ქარხანაცა, რომელსაც გლეს-
 კანი სელსაც ეკ მიაწოდებს და რომელიც მარტო ფულისანის
 კანისათვის არის შესამდებელი. ამის გამო იქაც, საცა ჭაჭა
 ჯერ კიდევ გადასაყრელად არ გამოსდარა, გლეს-კანობა იმულ
 შეიქმნა მოესხე ქვებით სდა და ეს წარმოება დაეთმო იმ პირ-
 თათვის, ვისაც ჯობე ღონეს აძლედა დაეღა ძვირად ღირებუ-
 ლი ქარხანა. ამ სახით სალსი, რომელსაც ჩამოერთო ყოვე-
 ლივე ღონის-ძიება ჭაჭის აჩუყის სდისა და რომელსაც ვეღარ

ძალეებს თვითონ სადღოს ჭკჭის არაყი, იმულებულ შეიქმნა თითონ ჭკჭაც წალის ფასად ჰყიდოს. იმიტომ-რომ ჭკჭისანების პატრონები იმოდენად ცოტანი არიან რიცხვით, რომ ყოველთვის ასრესებენ პირის შეგვრას ჭკჭის ფასის დასაწევად, რადგანაც მუშტარი მათ მეტი სხვა აღარაყინ არის. ეს ასალი წესი აქციისისა, რომელმაც დააკლო თითქმის ერთი მესამედი შემოსავალი იმ ადგილებს, საცა სალსი გენასობას მისდევს, შემუდლებელია სალსის გადაწობების მიზნად არ შექმნილიყო. ეგ აშკარად დაეტყო სალსის კეონომიურს ყოფა-ცხოვრებასა.

ამიტომაც საჭიროა სელ-ასლად გადასინჯოს აქციისის წესები და ასალი კანონები მიიძარტოს იმასე, რომ ჭკჭის არაყის სდას ფართო, დაუბრკოლებელი გზა გაეხსნას, უპირატესობა და ყოველივე შემწეობა მიეტეს.

მესამე საგანი სასუელმწიფო მამულებს იჯარით გაცემას. ესლანდელის წესების წყალობით სასუელმწიფო მამულები საიჯაროდ გადადის იმასთანა კაცების სელში, რომელნიც მიწათმომქმედო არ ეკუთვნოდა და იმის ცდაში არიან, რომ თვითონ მამულს გი არ გამოიჩინენ რასმეს, არამედ თვითონ მიწათმომქმედს სალსს, რომელსაც საიჯარო მამული უჭირს. იჯარადარი გადასცემს ხოლმე იჯარით აღებულს მამულს თვითონ სალსს, რაც შეიძლება დიდის სარფით და დიდის მოგებითა. ამ სასით იჯარადარი მხოლოდ შუა-მავლობს სასუელმწიფოსა და მიწათმომქმედს სალსსა შორის და ისიც უღონო სალსს ამ შუა-მავლობისათვის დიდს ფეხის ქირას ახდევინებს. სალსი ამის გამო მეტსა სდილობს, იჯარადარი ოფელ-მოუწურავად მდიდრდება და ხაზინაც ზარალობს, იმიტომ რომ სხვა წესი რომ იყოს, ის ნამეტანი, ის სართი, რასაც ესლას სალსი ტყუვილ-უბრალოდ სდილობს იჯარადარის ასაშენებლად, ზოგი საზინას შეემატებოდა და ზოგი თვითონ სალსს შეჩნებოდა. ვინ არ იცის რომ პირდაპირი მუშა მიწისა, პირ-და-პირი

შეკეთებული მამულისა, რაც უნდა დაწიბი იყოს, უფრო მეტს იჯარას გაიძუტებს, ვიდრე იგი, კინც მამულს მარტო იმისათვის იღებს იჯარით, რომ სხვას გარდასცეს მოგებითა. ამ შემთხვევაში თვითონ ხალხიც მოგებაშია, რადგანაც ის ნაწილი სართისა, რომელსაც მოიჯარადრე ასდევინებს თავის შუამავლობისათვის, თვითონ ხალხსვე დაწიება ჯობში.

რომ ეს ასე იქმნას, საჭიროა სოფლის ხალხს გაესხნას ფართო, დაუბრკოლებელი გზა სასელმწიფო მამულების იჯარით აღებისათვის. ამისათვის აუცილებელია თვითონ საქმის წარმოება იჯარით გაცემის შესახებ განმარტოვდეს, შესაძლოდ შეექმნას სოფლის ხალხს უშუა-გაროდ, უკეჭილოდ: მეტის-მეტი მიწერ-მოწერა მოსხობს; რაც შეიძლება შორს მანძილზედ მოიფინოს ხმა, რა მამულია საიჯაროდ განაცემი და სად არის; რა დღეა დანიშნული სავაჭროდ და რა ადგილას; განსაკუთრებული უწყება ეოკელს ამისეუდ უნდა გაიგზავნოს იმ სოფლებში, რომელთაზედაც უფრო ახლთა თვითონ საიჯარო მამული; დრო და ადგილი სავაჭროდ ისე შეჩუქული უნდა იყოს, რომ მსურველთა გაჭირებულ მიუშაობის დროს მოცდენა და შორს სიარული ვაჭრობაზედ დასასწრობლად არ მოუხდეთ. გარდა ამისა ზოგიერთ მამულებზედ იჯარის ვადა უნდა მეტი იყოს, ვიდრე ესლა. მაგალითებრ, სამთრის სამოკრები გაიცემა სოლმე მარტო სამის წლით. რადგანაც სამთრის სამოკრებს გომები, ფარესები და ბინები უნდათ და ამათს აშენებას დიდი ხარჯი მოსდევს, ამის გამო ეკ სამოკრები ღირებულ ფასად არ გადის და ხალხს კი მაინც-და-მაინც ძვირად უყვდება. მოიჯარადრე, რომელიც ამისთანა მამულს იღებს, იძულებულია გომით, ფარესით და ბინებით მოაწილოს სამთრის სამოკარი. ამისეუდ დიდი ხარჯი მოსდის და იძულებულია

ბუღ სდებს ეს სარჯი თავისის სარგებლით სამს წელიწადში დაიბრუნოს. ვის გადასდევინოს ეს სარჯი, თუ არ ხალხს, რომელსაც შამთრის სამოვარი უჭირს. ამ სანით ხალხს ბე-
რი ერთმევა და ამით ხაზინას არა ემატება რა, თუ არ აკლ-
დება. აკლდება იმიტომ რომ მოიჯანაღრე, რომელსაც გამო-
წმომისათვის მარტო სამი წელიწადი უღევს წინ და იმოდენა
სარჯი სამოვრის მოწუობისათვის, ვერ შეჭბედავს დიდის იჯა-
რის შეძლევის.

სსვათრევი კი რომ მოეწუოს სასულემწიფო მამულების
იჯარით გაცემის საქმე, კანონები და წესნი რომ ხელს უწყობ-
დნენ სოფლის ხალხს. სასულემწიფო მამულები უშუა-გაროდ
ხელში ჩაიგდონ, სახინაც მოგებაში იქნება და ხალხიცა.

ქეთხე საგანი შეესება დავის ატვისას სასულემწიფოს
მისრით მამულების გამიჯვნის დროსა.

ერთი უდიდესი ბოროტება, რომელიც ძირს უთხრის
ტფილისის ვუბერნიის და სეხთოდ ამიერ-კავკასიის კონო-
მიურს კეთილ-დღეობას, რომელიც ხალხს ფესს და ხელს
უბრკოლებს წარმატების გზაზე და ყოველს დონეს უქმად
აღვივებს დაუსრულებელ დავიდაზაბაში—ეგ განუსაზღვრელ-
ბას მამულების კუთვნილებისა. გამოხნდება თუ არა სადმე მი-
წის მსომაგი (ЗЕМЛЕМЪРЬ), უმაღლე ათასი დავი-დაზაბა ატუ-
დება სოლმე იქ, სადაც ათადამ ბაზადამ მშვიდობიანი და უტი-
ლობული მიელობელობა იყო მიწისა. იქ, სადა მანამდე კაცის
ცხოვრება მიდიოდა უჩხუბრად და მშვიდობიანად, გაჩნდება
სოლმე ჩხუბი, მტრობა, ზოგჯერ თოფ-იარაღის ტრიალი და
კაცის კვლაცა.

ვიდრე ამისთანა მტრობა ცალკე-ცალკე კაცთა ერთმანეთში
მოხდით, ისე საშიში არ არის, როგორც მაშინ, როცა სო-

ფული სოფელს დაეჭასება, ერთი წოდება მეორესა. ეკ იქ მო-
ხდება სოლმე, საცა საზინა თავის აგენტების ჰიზით თავის
დავას გამოაცხადებს სოლმე გასამიჯნავ მიწებზედა. რასაკვირ-
ველიაო, ამობს ამ შემთხვევაში თავად აზნაურთა წერილი:
თავად აზნაურობა ტვილისის გუბერნიისა შორს არის იმასედა,
რომ სასელმწიფომ არ იბიოს თავის მამულები და საცა საჭი-
როა, დავა არ გამოაცხადოს; მაგრამ სამწუხაროდ ესა გვაქვ-
სო, რომ აქაურს სასელმწიფოა ქონებათა გამგეობას თითქოს
ჩვეულებად და წესად მიუღია, საცა უნდა და არ უნდა, უსა-
თუოდ დავა გამოაცხადოს იქაც კი, საცა უცილო. ცხადი და
შეურყვეელი საბუთია სხვის გუთვნილებისა და მფლობელობისა.
მაგალითებრ, არა ერთსელ მომხდარა, რომ საზინის აგენტს
გამოუცხადებია დავა არამც თუ ტყუას და მინდოროსედა. რომელ-
თაც მხელად დააჩნდება სოლმე ნიშნები მფლობელობისა და
სმარებისა, არამედ სასელ-გარსა და კენასებზედაც, საცა ასწლო-
ვანი შენობანი და დიდი ხნის დანარგულები უტყუებრად, თვალ-
და-თვალ მოწმობენ რომ ეკუთვნიან მას, ვინც შიგ არის და
ჭეულობს.

ამისთანა დავა სასელმწიფოს მხრით, დავა, რომელსაც,
ცხადია, სასარგებლო ბოლო არ ექმნება საზინისათვის, ტყუილ-
უბრალოდ გაუბავს სოლმე შემამულები საქმეს, დაუსრულებელს
სამართალში გააბამს და თვითონ სასამართლოსაც აუარებელ
საქმეებს მოასვეეს სოლმე კისერზედა. ამის გამო თითონ გა-
მიჯნა ქვეყნისა ბრკოლდება, მამულები შეუმუშავებელად რჩება
დავის გათავების ღოდინში და შემამულებიც პროცესებსედა
ისარჯებიან ტყუილ-უბრალოდ და ამით თითქმის იცარცეებიან.
ამისთანა უხეიროდ და ამაოდ დაკარგვა დროსი, შემდეგისა,
ჯაფისა, რომელიც უნდება სანგრძლივს პროცესებს, ისე ღრმად

და მტკივნეულად ახსნდება მიწათ-მიფლობელთა და მიწათ-მომქმედთა ეკონომიურს ყოფას, ცხოვრებას, რომ არ შეიძლება ამ გარემოებამ არ მიიზიდოს ყურადღება მთავრობისა...

ეს ყურადღება მით უფრო საჭიროა, რომ სასკლემწიფოებსაგან გამომდინარეობს დავას თითქმის ყველგან ზედ მოსდევს გადა-მტკრება ორთა წოდებათა შორის: ერთ-მხრივ მიწათ-მიფლობელნი მოექტრებიან სოფლე და მეორეს მხრით—მთელი წუობა სასასო გლეხთა. არა უმთხვარეა მიუღწევია გადამტკრებას იქამდინ, რომ მოუთხოვნის ძალით დამშვიდება არეულობისა, ძალით მოსპობა ძალ-მომკრებისა და ტემ-ტყევისა. რაკი საზინა დავას გამოაცხადებს სოფლე მამულზედ, რომელიც ჯერ ისე მოპირდაპირეს სელშია, მასინვე სასასო გლეხნი, რომელთა სასკლემწიფო მამული თავის საეუთრებად ჭგონიათ, დაეცემიან სადავოდ გამსდაცის მამულს და სატყეებლობენ, რამოდენაღ შეუძლიანთ. იშვიათი ამბავი არ არის, რომ ამ სასით მშვენიერა ტყეები ძირს არ დაეცათ; იშვიათი ამბავი არ არის, რომ სულ ადებით არ გადაეაფხანთ იგი ტყეები, რომელსაც დღეს აქამოდე იცავდა და ინასავდა საყოველთაო რწმენა მასზედ, რომ იგი ეკუთვნოდა მის მიფლობელსა. ბოლოს ის გამოვს სოფლე, რომ უსახუთოდ საზინისაგან ნადავი მამული ისე თავის ვატრონსა ჭრება, საზინს განსედ დგება და სასასო გლეხთა კი ზედ აწკებათ წანასკლის ზღვევა.

რასაკვირველია, არიან შემოსვევანი, საცა საზინს მოვალეა თავისი ინტერესი დაიცვას, საცა არ შეიძლება მან დავა არ გამოაცხადოს. ბევრი ტყვილად დაობს სოფლე სასკლემწიფო მამულებს. მაგრამ საინტრელია ქვეუნის კოილ-დღეობისათვის, ქვეუნის მშვიდობიანობისა და მეუღრობისათვის საზინამ მიიღოს იმისთანა რამ ზომიერება, რომ უსახუთოდ უმართლო

დავის გამოცხადება მის მხრით შეუძლებელ იქმნას. ამისთავის, თავად-აზნაურთა აზრით, კარგი იქნებოდა დაწესდეს, რომ დავა მამულებზედ საზინისაგან არ გამოცხადდეს უიმისოდ, კიდრე კამისიამ, სამთა სასელმწიფო ქონების მოხელეთაგან შემდგარმა, არა ჰსცნას, რომ დავა საბუთიანია. ან არა და სასელმწიფო ქონებათა გამკეობა იძულებულ იყოს თვისის მოპირდაპირის სასარგებლოდ იგივე ვარიამ იხადოს უმართლო დავის გამოცხადებასათვის, რომელსაც კერძო პირნი ერთმანეთის სასარგებლოდ იხდიან აჭაურის წესდების ძალითა.

მესეთე საგანი შეესება კერძო მიუღობელთა ტყეების დაცვას.

ყოვლად შეუწყალებლად, დაუნდობლად და წინ-დაუსკდავად კიფვა ტყეებისა ტიფლისის გუბერნიისაში დიდს უბედურებას შეგვამთხვევს. ხუენი მინდვრები, მამულ დედულები უწყლოობით სრიალებად გადიქნება. ძლიერი გავლები, რომელიც ამ ბოლოს სასენში ასე ხშირად გვეწვევა სოღმე, წინა-მოაბუდია ამ საუბედურო მერმისისა. რა საჭიროა მეტად ვაგებება სიტყვისა მასზედ თუ, — რა უბედურობა მოსდევს ტყეების ხელალებით კიფვასა და რა კეთილი — მათს გაფთხილებასა. ერთიცა და მეორეც კარგად მოესვენება თვითონ სამინისტროსაო, ამბობს თავად-აზნაურთა წერილი. სამინისტროს უკვე შეუდგენია წესდება, მიმართული მასზედ, რომ არამც თუ სასელმწიფო ტყეები, არამედ კერძო პირისადაც, დაცულ იქმნას და ფთხილად სმარებული. თავად-აზნაურნი ჰქონსოვენ ბ — სს მინისტრის მარტომას, რომ იგი წესდება ტყეებისა გუბერნიისადაც შემოიტანოს და ამოჭედოს.

მეექვსე საგანი სასელმწიფო ტყეებიდან შემისა და სხვა მასალის გამოტანას და სარგებლობას შეესება.

არ არის არც ერთი ნაწილი განონმდებლობისა, რომლი-

სათვისაც ისე საჭირო იყოს შეთანხმება აქაურს კითარებს-თან, როგორც ის ნაწილი, რომლის ძალითაც დადგენილია უფლება და რიგი სასელმწიფო ტყეებიდამ სარგებლობის ტფილისის გუბერნიისში. მარტო ის გარემოება, რომ აქაური მკვიდრი თავის-თავის გასათბობად კერასა სმარობს და არა ფეხსა, საკმაოდ პატრი-სადები მიზნისა განსაკუთრებულ კანონების დასადგენად სასელმწიფო ტყეებიდამ სარგებლობის შესახებ. ამას ისიც რომ დაუმატოთ, რომ აქ თორსეში აცხობენ ჰურსსა, რომ უფრო მომატებულს ნაწილს ტფილისის გუბერნიისსა კენახები აქვთ, რომელთაც ჭიგო, სარი, მარტილი და ლობე უსდებთ, მათს უფრო ცხადად დავინსავთ, რომ ფრად და ფრად საჭიროა კანონმდებლობა სასელმწიფო ტყის სმარების შესახებ შეეფეროს აქაურთა მკვიდრთა შინაურსა, საოჯახოსა და სამეურნო მოთხოვნალებსა და იგი სმარება იმოდენად გაუადვილდეთ და გაუიფუდეთ, რამოდენადაც შესაძლებელია ერთის მხრით ტყის გაფთხილებისათვის და მეორეს მხრით გლეხ-კაცობის ვიბისათვის.

მეშვიდე და უკანასკნელი სავანი სამეურნო სკოლების დაარსებას შეესება.

თავად-აზნაურობამ უკვე იცისო, ამბობს მათი წერილი, თქვენის მღალ-აღმატებულების გულისთადი მეცადინეობა და განათლებული მწრუნველობა მასზედ, რომ, რაც შეიძლება, მომატებულად და გრცლად მოეფინოს მთელს იმპერიას სამეურნო ცოდნა სამეურნო სკოლების შემწეობითა. არ არის სსვა მხარე იმპერიისა იმისთანა, რომ ასე უჭირდეს მაგკაცი სასოფლო სკოლები, როგორც უჭირს ამერ-ვაკასიას საერთოდ და ტფილისის გუბერნიას საერთოდ. მთელი ამერ-ვაკასიას საერთოდ და ტფილისისა ცალკედ მეფადგანზე სულდგმულობს მარტო იმ წარმებითა, რომელიც პირ-და-პირ დამოკიდებულია მიწასა და მიწათ-მოქმედობაზედ. მხოლოდითი წყარო კონომიურის არსებობისა აქაურ მკვიდრთათვის სამეურნო

წარმოებას. მასზედ არის დამოკიდებული ქვეყნის დონე, როგორც სახელმწიფო ხარჯის გასაძღვლად, ისეც თავის თავის საცხოვრისად. ამიტომაც ყოველის მხრით ხელის შეწყობა ამ ერთადერთის წარმოებას განსაკუთრებულ მზრუნველობის საგნად უნდა შეექმნას მთავრობასა. ერთი ძლიერი და გამონაცადი საშუალება ამ შემთხვევაში არის გავრცელება მიწათმოქმედთა შორის სამეურნო ცოდნისა, თუნდაც მრავალეული. უკეთესი გამავრცელებელი ვიდრე სამეურნო სკოლების სოფლებში.

ჯერ სანად მხელია იფიქროს ვაჭრის; რომ თაოსნობა ამ საქმეში კერძო შინაგან წარმოსდგას, ანუ თვითონ სასოგადოებასაც. თუ განტი-გუნტად სადმე ან ერთს, ან მეორეს თავი უჩენია ამ საქმეში, მაგრამ მეთევ უკუქრულან უღონობისა, უქონლობისა და შეუძლებლობისა გამო. უქმად წაუვლია მათს გარჯას და მეცადინეობას ამ გვარის სკოლების დაწესებისათვის უქონლობის, უფულობის გამო.

თავდაზნაურობა ტფილისის გუბერნიისა დაწმუნებულისა, ამბობს წერილი, რომ მისი სიკეთე და კეთილ-დღეობა მჭიდროდ დამოკიდებულია მის და ვარქმე მცხოვრებთა მიწათმოქმედთა სიკეთესა და კეთილ დღეობასზედა; და ანდგანაც უკვე იცისო თქვენი განათლებული არის მასზედ, თუ რა საჭიროა მოულის იმპერიისათვის შემოსვენებული სკოლები, იმედოვნებსო, რომ ტფილისის გუბერნიისა, რომელსაც უფრო მეტად უჭირს კეთილ სკოლები, არ დაწესებ თქვენის მზრუნველობის გარეთო.

დასასრულად ამას ეუბნება ბ.ს. მანისტრის წერილი თავდაზნაურობისა: თუ თქვენი მალა აღმატებულება კეთილ იმეობებს და საჭიროდ დაინახავს, რომ რომელიმე საგანი, აქ სწავლებული, უფრო ვრცელად ახსნილ იყოს და ამასთან უფრო გარკვევით ნახვენები იყოს მიზეზი, რომელმაც ხვეწ გააძიულა ამ წერილის მორთმევა, თავდაზნაურობა ტფილისის გუბერნიისა ყოველთვის მხად იქნება ერთსაც და მეორისათვისაც.